

DR. BODROGKÖZY ZOLTÁN

A MAGYAR AGRÁRMOZGALMAK TÖRTÉNETE

*(Kossuth Lajos fellépésétől
Nagyatádi Szabó István haláláig)*

I. RÉSZ

BUDAPEST, 1929

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, VIII., MÚZEUM.KÖRÚT 6. SZ.

A szerzői jog és fordítás joga fenntartva!

ELŐSZÓ.

A magyar közélet legragyogóbb idejére, a mult század 30-as és 40-es éveinek reformkorszakára viszem vissza az olvasót, hogy új szempontok alapján gondolkodóba ejtsem a jelen problémáinak küszöbén, amikor elvonultatom szeme előtt azt a fejlődési folyamatot, amely alatt nemzetfenntartó elemmé váltak a jobbágy-ősök szabad ivadékai. Gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos jelölték ki ennek a fejlődésnek az irányát és útját a demokratikus átalakulási folyamat legnagyobb éveiben.

Feszült volt ekkor a magyar atmoszféra, de sehol forradalmi szellem. A jobbágy csordultig volt panasszal, de nem lázong, szinte érthetetlenül közönyös, pedig kell éreznie, hogy szolgaságának ideje lejáróban van. Megdöbbenő ez a mozdulatlansága, amikor Európa népeinek lelkében zúg, morajlik az eszmék forrataga. Nem kellett forradalmi mentalitás ahhoz, hogy aggodalommal nézzék nemzetünk legjobbjai a magyar népnek eme beteges eltörődöttségét, amiben csak a felületesen kutató szem látott tunyaságot. A nép eme fáradt fásultságához hasonló tünetet mutatott az egész jobbágy rendszer. Kitélte minden élettartalékát. Emberei elbágyadtak, elfáradtak, új életkeretek után kutattak. Ez a rendszerváltozás aránylag túl gyorsan következett be. Az elcsigázott jobbágyosság a fáradt idők fásultságából egyszerre arra ébredt, hogy beledőlhet a szabadság karjába, melynek melegéről azt sem tudta, sebez-e, vagy élte?

A nemesi rendekből döngetik legerősebben saját osztályuk évszázados falait, maguk döntötték le azokat s így vált a jobbágy hazája szabad polgárává. Ennek a nagy osztály- és társadalmi talajvetődésnek szomorú következményei is lettek: rövid pár évtized alatt való-

sággal kipusztult a régi, középbirtokos nemes osztály, miáltal mai napig is begyógyulatlan sebet kapott a magyar középosztály. Azóta is nemzeti közéletünk sok nagy baját ennek az osztálynak elszegényedésére, le-romlására s hiányára lehet visszavezetni.

A nagy reformidők demokratikus ideáljai sok ígéretet rejtettek magukban a hiányok gyorsütemű pótlására, de, sajnos, sok szép nemzeti törekvésünkkel együtt a demokrácia szellemét is szétmorzsolta hűszeszten-dős önkényuralmával a Bach-korszak sötét abszolutizmusa. Végül a kiegyezés dobta oda ezt a már megsatnyult, de még mindig élő demokráciát a liberalizmus ölébe, amely azt felolvasztván magába, hosszú évtizedekre eltüntette, saját eszméinek kaptafájára húzta, végül előregedését úgy akarta meggátolni, hogy kitermelte a radikalizmust, telerakván olyan demokratikus eszmékkal, melyeknek nem volt szerves kapcsolatuk a kossuthi idők demokráciájával.

Az eszmék eme évtizedekre menő harcában alél-tan szunnyadt a maga elhagyatottságában a parlagon hagyott nép, melynek ekkor már az a nagy feladat jutott osztályrészéül, hogy kitermelje a magyarság pillérét, a nemzetien érző, művelt s anyagilag erős középosztályt.

A felszabadítás után csakhamar odajutottunk, hogy a magyar földön tulajdonképpen két osztály helyezkedett el: az arisztokrácia és a paraszttársadalom. Közöttük, ha akadt is középbirtokosság, az nem örökölte a történelmi középosztály szerepét. Részint roskadozó exiszcenciák voltak, részint új földesurak táborából kerültek ki s legfőbb hibájuk volt, hogy a néppel érintkezést nem tartottak fenn, ellenben minden vágyuk az volt, hogy az arisztokráciát utánozzák, mely utóbbiak tömege szerfelett megszorodott idegen elemekkel. Kritikus évtizedeken át nézett egymással farkasszemet ez a két réteg, a nagybirtokosság és a parasztság. Az előbbi jogalapon birtokában volt minden hatalomnak, de az utóbbi hatalma mintha félelmetesebb lett volna. Ereje ugyanis nagy tömegében volt, melynek, ha nem is volt átütő ereje szervezetlensége miatt, de a minél nagyobb földterület utáni sóvárgásban egyek voltak.

Az eszmék eme harcában s a gazdasági rend ilyen alakulásában — amihez hozzájárult a mezőgazdasági alsóbb néposztályok nagymérvű elhanyagoltsága — az elmúlt nyolcvan esztendőből nem lehetett elvárni, hogy a mai idők számára teljesen érett, új s a középosztályig feljutott réteget neveljen fel. Azt a társadalmi területet azonban, ahonnan ezt a réteget az elmúlt idők mostohasága ellenére is kapni fogjuk, a kisbirtokos társadalomban, mely a világháború óta erőteljes előretörést tett úgy politikai, mint gazdasági és kulturális téren — csalhatatlanul látnunk kell. Ennek a könyvnek megírására az a meggyőződés is ösztönzött, hogy meg kell mutatni a kisbirtokosrétegnek fejlődési vonalát, hogy a múltját ismerve, erősebb önbizalmat kapjon a jövő kiépítéséhez. Azt a pontot, ahová emelkedni tudott, valósággal saját erejéből, csaknem kizárólag a saját maga által kitermelt vezéreinek útmutatása mellett, törvényes és becsületes eszközök igénybevételével érte el.

Minden elfogultság nélkül, mely meggyőződés alapján akarja hirdetni ez a könyv, hogy egységes magyar érdek az, ha minden osztályunk, de különösen az arisztokrácia teljes erejével a falu kisbirtokos társadalmának politikai, kulturális és társadalmi felemelésére siet. A magyar történelem nagyszerű példákat tud felmutatni arra, hogy a vagyoni és műveltségi arisztokrácia miként mondott le jogokról az alsóbb néposztályok érdekében, s tette ezt önként, hazaszeretetből és okosságból, ami után nem választotta a sértődötten visszahúzódo szerepét. A feltörekvő magyar rétegek, de elsősorban a kigazdátársadalom, azt várják, hogy emelkedési pályájukon azok jóirányú vezetésében és támogatásában részesüljenek, akik vagyoni állapot, politikai múlt és kulturális iskolázottság tekintetében erre leghivatottabbak. Ezen a téren vár a legnagyobb feladat a magyar történelmi arisztokráciára, amelyik ha megbántódást érezve visszavonul ettől a reávaró szerepétől, nemcsak a nemzet ellen követ el helyrehozhatatlan hibát, de önmaga ellen is, mert éppúgy dekadenciába esik, mint az a gentry, aki a jobbágyság felszabadítása után hazafias búsongásában

pusztult el. A kisbirtokosság erősödését s fejlődésének emelkedő vonalát ma már nem elég észrevenni, de annak érdekében tenni is kell. Ez a réteg többé vissza nem szorítható a közelet területéről. Minden ilyen szándék nemcsak sikertelen, de nagy botlás is lenne. Ebből a rétegből fog kifejlődni a magyar középosztály legfüggetlenebb s legértékesebb része, melyet ha ebben a fejlődési fázisában megakasztanak, a nemzet erdejében a legértékesebb tölgyek felhőbetörő vezérrügyeit pusztítanák el.

Nyolc évtized távlatából, amely alatt erős agrármozgalmak dübörögtek végig a nemzetben, ma már történelmi szemmel lehet az eseményeket látni s ennek alapján nyugodtan rajzolhatjuk meg a mezőgazdasáreg emelkedésének grafikonját, melynek felfelé mutató ívelésétől függ nemzetünk további sorsa.

Ma, amikor a magyar nemzet kultúrfölény érői nemcsak beszélünk, de abban hiszünk is, mert bizonyítva látjuk, nem utolsó jelentőségű annak a problémának fejtegetése, hogy az évszázadokon át elnyomás alatt élt jobbágyivadékokra milyen sors várt a felszabadítás után. Vájjon azok kulturális emelkedése mutat-e biztató tüneteket a jövőre nézve. Azok, akik a világháború után a nemzet sorsáért aggódtak s joggal féltették annak életképességét, tekintetüket a falvak népe felé fordították s aggódó lélekkel figyelték érverését. Ma a falvak felől a jobbágyösök ivadékainak, a magyar faj legszélesebb rétegének egészséges szívverését halljuk dobogid. A magyar agrártársadalom, közelebből, a kisbirtokos réteg eme egészséges szívverése s gazdasági, politikai, kulturális, társadalmi és szociális emelkedése a nemzet életét, jövőjét jelenti.

A történelem kapuján gyakorta adják át egymásnak az eszmék a kilincset. Ezeket az eszméket a nemzetnek saját retortáján kell átszűrnie, hogy erejének izmosítására használhassa fel azokat. A feltörekvő, építő eszmék előtt bezárni az ország kapuit nemzetgyilkosság lenne minden időben, miképp a nemzet karakterének feláldozását jelentené az, ha egy nemzet az eszméket nem dolgozná fel saját igényei szerint, hanem fenntartás nélkül

engedne, hogy azok meglepjék. Magyarország a jobbágyság felszabadítása után nagyon rövid időn belül mind a két hibába beleesett. Isten csodája, hogy a hét lakatra zárt kapuk mögött nem fulladt meg a nemzet, miközben hazánk letagadott ország volt a világ előtt; de éppen az jelenti a faj legnagyobb erőpróbáját, ha legmostohább napjaiban is talpra tud állani. Vannak emberek, akiknek szervezete a pazarul terített asztalok tápláléka mellett is napról-napra sorvad, de ugyanazok, ha teleszívják tüdejüket szabad levegővel s megfelelő életkörülmények közé jutnak, a száraz kenyértől is izmosodni kezdenek. A magyar nemzet is ilyen tüneteket mutat, amióta jószemű vezérei észrevették, hogy a nemzet izom- és csonttraverzei a falvak népében van, amely gerinc töretlenül kibír még másik ezer esztendőt, mert egészséges, fiatal, ambíciói vannak s ereje és értéke kiaknázzhatatlan. Ez a réteg Kossuth Lajos felszabadított jobbágyságának ivadékaiból, a szabad hajdúk és kurtanemesek leszármazottjaiból s abból a széles néprétegből áll, amelyik közéletünkben csak 1848 óta szerepel.

A jobbágyság felszabadítása után nyolcvan esztendővel, amikor az 1848. évi szabadságharc utolsó honvédjét, Lebó Istvánt temette el a nemzet, Mayer János földművelésügyi miniszter állt a sír szélénél s ezekkel a szavakkal bocsátotta örök útjára a hőst:

„Én mint a 48-as szabadságharcok által felszabadított magyar jobbágyság ivadékainak egyik jogutódja, a szabadság, egyenlőség, testvériség szent jegyében, mint miniszter búcsúzom tőled.”

De nyolcvan esztendő sem kellett ahhoz, hogy az évszázadokon át parlagon hevertetett s csupán két keze munkájára szorított jobbágyösök ivadékai minisztereket s messze a jövőbe látó nagy embereket termeljenek a nemzet számára. Gaál Gaszton, a magyar politikai élet agrár-érzelmű s puritán harcosa mondotta: „ha megvizsgáljuk őseinket, a legelőkelőbb családfák végén is ott találjuk a magyar parasztot. Íme, fel van fedezve minden kutya-bőrre írt oklevél hiányában is a magyar jobbágyság ivadéka előtt a legnemesebbős, „őfelsége a magyar paraszt”, akitől származik a szabad ivadék, aki örködött a magyar

föld felett s benépesítette azt, aki mint Tiborc hullatta könnyét a haza minden rögére s ontotta reá verejtékét akkor is, amikor a földesúré volt az egész föld, omnis terrae proprietas, akinek lába gyökeret vert Cegléden Kossuth Lajos szószékének zsámolya előtt s felcsapott honvédnek, akinek jogutódai pedig itt állnak töretlenül, előre nyomulva, kifeszített mellel, izmos karokkal, megvilágosodott aggyal, józan ítélettel, kiegyenesedve, mint egy égbenyúló jegenyefa a régi ház mellett, védelmezve azt vihartól, széltől, villámcsapástól.

Budapesten, az 1929. esztendő szeptember havában.

Dr. Bodrogközy Zoltán.

A JOBBÁGYKOR UTOLSÓ ÉVEI

Kossuth Lajos föllépése.

A középkor gazdasági, társadalmi és politikai rendszere minden ereztékében recsegett a XIX. század elején. Világáramlat lett a felszabadulás utáni vágy. Az abszolutisztikus, feudalista uralom, amelyen nyugodott az egész középkoron át az egyes államok struktúrája, a demokrácia gondolatával találta magát szemben, amely a francia forradalmi vívmányok hatása alatt szabadság, egyenlőséget és testvériséget követelt az addig elnyomott rétegek számára is.

A régi rendszer politikai és gazdasági erőinek letörése csaknem minden államban borzalmas véráldozatot igényelt, mert az uralkodó rétegek a végsőkig ellenálltak, védelmezve kiváltságaikat. Így történt, hogy alig jutott még eszme diadalra annyi véráldozat árán, mint a demokrácia. E tekintetben hazánk kivételt alkot, mert amikor a demokratikus gondolatok gyakorlati megvalósítására sor kerülhetett, nemesi rétegünkben támadtak hirdetői az új eszméknek s ha a bécsi kormány, az átalakulási folyamattól való félelmében akadályokat nem gördít azok útjába, hazánkban simán, nagyobb zökkenő nélkül mehetett volna teljesebbé minden korszerű reformtörekvés.

Az egész középkor folyamán csupán egyetlen hatalmas tényező működött a legteljesebb demokrácia jegyében a katolikus hierarchia, amely szabad érvényesülést biztosított a legalacsonyabb néprétegekből feltörő tehetségek számára is. Hosszú évszázadokon át ugyanis a papi pálya nyújtott az elnyomott osztályok gyermekei számára úgyszólván egyedül előrehaladási lehetőséget, ami viszont a papi nőtlenség folytán nem tudta biztosítani szélesebb néprétegekben a családok emelkedését is. De így is nagy jelentősége volt annak, hogy a jobbágyifjából a nép vezetői, papok lehettek. A katolikus

demokrácián kívül azonban semmi más terület sem volt, ahol a születési előjog s vagyoni cenzus ne épített volna leküzdhetetlen akadályokat az alsóbb néposztályok számára.

A XVIII. és XIX. század elnyomott néprétegeinek erőfeszítése éppen ezeknek az akadályoknak lerombolására irányult, a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavának hangoztatásával. A jelszavak abban nyerlek tartalmat, hogy úgy gazdasági, mint politikai tekintetben a kiváltságos uralmi rendszer ledöntésére törekedtek, hogy ezáltal kiépítsék az emberiség új fejlődési irányát, amelyben a nemzetek feletti uralom nem összpontosul csupán egyetlen kézbe, vagy kisebbségben levő kiváltságos réteg hatalmi körébe, hanem a törvényhozás, kormányzás és a törvények végrehajtásában alkotmányos részt kap az elnyomott nép is. A nép jogainak elismerése a kiváltságos rétegek által kevés országban ment oly simán, mint hazánkban. A legtöbb országban csak forradalom által tudott birtokba jutni. Ezt a forradalmi lavinát Franciaország indította meg, amely revolúcióban a parasztréteg is részt vett. Az elnyomás alatt teljesen tönkrement parasztnagy csoportokba verődve hagyták el falusi otthonaikat s mint orvvadászok, csempészek, de nagyrészüket mint koldus bolyongtába a vidéket. Közülük igen sokan beözönlöttek a városokba, elsősorban Párizsba s szolgáltatták a forradalom utcanépét. Mások viszont megrohanták uraik kastélyait, raboltak, fosztogattak és gyújtogattak.

A demokrácia franciaországi győzelmes előretörése, amely mintegy száz forradalmi törvényben biztosította a nép uralmát és boldogulását, nálunk is megdöbbentette az uralkodó rendszert, amelyik ahelyett, hogy a nyugati eszmék felé érdeklődést mutatott volna, inkább arra törekedett, hogy évszázadokon át élvezett privilégiumait biztosítsa. Ebben az abszolutisztikus rendszerben a magyar nép egyelőre úgy reagált a demokrácia eszméire, hogy tüntetőleg élt nemzeti vonásaival, végigdúlván rajta oly csodálatosan szép ébredés, amelynek szinte meghatározó volt a nyugat véres eszmeküzdelmével szembeni ártatlansága. A nyugati demokrácia szele

ugyanis, amelyik vérszagot hozott felénk, itt csupán azt tapasztalhatta, hogy az öntudatára ébredező magyar nép bontogatni kezdi az ősei által lepántolt tulipános ládákat s előszedi belőlük festői öltözetét. A demokrácia ártatlan nemzeti láz formájában robbarit ki nálunk.

Azok az értesülések ugyanis, amelyek Párizsból jöttek, valósággal megdermesztették a magyar népet annak gondolatára, hogy esetleg ő is ilyen súlyos áron juthat szabadsága birtokába. Ami viszont a demokrácia szellemének magyar földön való terjedését illeti, annak sorsa már eldőlt akkor, amikor a bécsi kormány úgyszólván teljesen elzárta hazánkat a nyugathoz való eszmei kapcsolódástól, amikor reménye sem csillanhatott fel annak, hogy a nyugat gondolatait idejekorán és zavartalanul meghány ja-vesse s esetleg asszimilálhassa saját vérmérsékletéhez. Azok is, akik a francia forradalmi kátét ismerték, csak lopva beszélhettek róla, mert a bécsi udvar a legkönyörtelenebb üldözéssel sújtotta a demokrácia eszméinek hirdetőit. I. Ferenc király a sajtószabadság megszorításával igyekezett gátat vetni az eszme terjedésének. Megneszelték ugyanis, hogy a francia jakobinusok klubja Martinovics Ignácot szemelte ki hazánkban a forradalmi eszméket terjesztő társaság megalakítására. Martinovics meg is kezdte működését, de társaságának alig volt még hetvenöt tagja, máris kitudódott a szervezkedés, mire a, bécsi udvar elfogatta őket s bennük, a Vérmezőn végrehajtott halálos ítélettel lefejezte a magyar demokráciát még embriójában. Ez a kegyetlen ítélet megfélemlítés akart lenni a szabadelvű párt felé is, amelynek soraiban ugyancsak sokan akadtak már olyanok, akik a demokrácia eszméit vallották, ha más program keretében is. Martinovics Ignácék kivégzésével hazánkban a nyugati demokráciának hosszú időre magvaszakadt.

Az eszme azonban élt s ha más vágányon is, de utat keresett magának a megvalósulás felé. A bécsi udvar s a kormányzati rendszer minden erőfeszítése ellenére is besüvített a szabadság eszméjének áramlata a magyar jobbágy-viskókba. Minden, ami e tekintetben tartalmat és maradandó valóságot jelentett, eleinte egy ember, a

nagy reformer, gróf Széchenyi István nevéhez s fellépéséhez fűződött. Az ő programja arra engedett következtetni, hogy hazánkban forradalom nélkül, a történelmi osztályok megértése alapján lehet megoldani sok más nagyjelentőségű reformon kívül a jobbágyrendszertől való szabadulást is. Az 1825-ben megindult reformországgyűlések sorozatának Széchenyi István köré tömörült csoportja észrevette az új modern világberendezkedés megindulását s ennek alapján kívánta a jobbágyrendszert is fokozatosan levezetni, fennen hirdetvén, hogy a nemesi előjogok ideje lejárt, s oly széles néprétegnek leigázása, mint amilyen a jobbágytság, többé sem erkölcsi, sem jogi alappal nem bírhat.

Hazánkban minden tizenötödik ember volt ebben a^ időben nemes, de ez a számbeli kisebbség, amelyik a hazai föld fegyveres védelmének. történelmi jogára hivatkozva volt a föld szuverén birtokosa évszázadokon át, ekkor már száz esztendeje nem bírt támasztékot arra, hogy egyedül ő védelmezi a hazát. A nemesi hadkötelezettség, ami a föld nemesi birtoklására és kiváltságokra a törvényes alapot szolgáltatva, 1715 óta minden tekintetben támadható felület lett. Az évszázados elvvel u. i. szembe lehetett helyezni azt a megdönthetetlen igazságot, hogy állandó katonaság és állandó adó lévén, a jobbágy ugyanazokat a, katonai kötelezettségeket teljesíti, mint a nemes, sőt az állammal szemben több áldozatot hoz, mert adót is fizet. A jobbágyi köteleességek kiterjesztésének természetsszerű következményeként lépett elő a jogok és terhek tekintetében való egyenlő osztozkodás. A jogbirtoklás körének tágítása ki kellett hogy terjedjen birtokpolitikai kérdésekre is. Ennek a feltartóztatlanul feltörő kívánalomnak már nemcsak jogi és erkölcsi bázisa volt, de sürgették annak megvalósítását a külföldi példákön kívül gazdasági okok s a nemzet jövőjének követelményei is.

A nemesek tulajdonában levő birtokokon folyó gazdálkodás ugyanis nem elégítette ki se a földesurak, se a jobbágyok, de legkevésbé az ország gazdasági igényeit. A régi, jobbágy-gazdálkodási rendszer alapján ugyanis nem lehetett belterjes gazdálkodást folytatni.

pedig a kor szelleme már fokozott igényeket támasztott, aminek természetszerű következménye lett az általános elmaradottság és elszegényedés, hozzájárulván mindehhez az a szomorú valóság, hogy az aránylag csekély gazdasági terménynek nem lehetett megfelelő piacokat biztosítani.

Elképzelhetetlennek látszik, hogy a magyar hazadúsantermő rónáin szinte periodikus jelenség volt a leg súlyosabb nélkülözés. Sőt, Kossuth Lajos feljegyzése szerint, Zemplén megye pl. 44 év alatt tízszer jutott arra a szomorú sorsra, hogy a tokaji és a medgyasszai vidék lakosságának éhínséggel kellett küzdenie. Hiábavalók voltak a megyei kormányzat áldozatkész intézkedései, sok boldogtalan lett az éhség áldozata, különösen 1816-ban és 1817-ben.¹ Kossuth Lajos ennek a borzalmas gazdasági válságnak az okait ezekben a körülményekben látta;

1. Nagy baj, hogy Magyarországnak tengere nincs s így a gabonarakományok tengeri vagy a tengertől a célhoz való szállítása mérhetetlenül drága. 2. Az utak rosszak. 3. Viziút egyáltalán nincs. 4. A vízszabályozás érdekében a nemzet egyetlen kapavágást sem tett.

De mindezekon kívül az egyes családok házi gazdálkodása is rossz volt. A magyar nép nem ismerte a *beosztást*. A felesleges élelmiszert a férfiak italtra, az asszonyok öltözködésre pazarolták. Ezt a népet nem nevelték még beosztásra — írja Kossuth —, pedig „csak az értelem fáklyájával felvilágosított vallásos ember érzi azt, hogy a végtelen bölcsességű isteni gondviselés nemcsak megkívánja, de parancsolja is az e célra adott erőnek munkás felhasználását”. A nevelés és a műveltség terjesztése az első feladat. Bár földművelő állam vagyunk, földművelésünk mégis hátramaradt.²

¹ Az 1827-ik esztendőben Zemplén vármegye 12.000 forintot osztott szét a nemesi pénztárakból a szűkölködők között. Akadt nemesen érző földesúr, aki egy-maga 3000 köből árpát osztott szét ajándékba jobbágjai között, amikor egy köből árpának piaci ára hat forint volt.

² Érdekes, de nagyon szomorú statisztikát közöl, amelyben Magyarország egész évi aratási eredményét 60.000 mérő gabonában állapítja meg, amelyből rengeteg megy kárba a rossz gazdálkodás miatt (jórésze vermekben s magtárakban rothadt el, másrészt az egerek martaléka lett), úgyhogy alig ötmilliónyi feleséggel lehetett eszpan számolni nyolcmillió ember számára.

Nyersterményeink halomra romlanak — írja Kossuth Lajos —, búzáinkat, borunkat nehezen veszi meg valaki s ha meg is veszi, ritkán adja meg az illendő árat. A kereskedés gyakorlásától nemzeti karakterünk idegen maradt. Nem látjuk el hízott marhával Bécset.

Legfájdalmasabb megállapításai azonban azok, amelyekben a magyar nép testét és lelkét marcangoló okokra mutat rá. Ezek között első helyen említi a korcsma veszedelmét. Egész helységeket tudok — panasolja Kossuth Lajos —, hol a szegény földművelő nép nem magának, de a korcsmárosnak szánt, vet és arat. „Hiába igyekszik iszákosságra hajló természetét szegénységével zabolázni, a kettőztetett pohár közt felejtí gondját, s ha a holnap terhesebben érkeznek vissza, orvosságát kettőzteti s jövendő aratását a tavasz nyíltával, jövendő szüretjét aratáskor, régen megitta.”

A munkabérek alacsonyága miatt gyakori kijelentés volt ez: „8 garasért egy kapavágást sem teszek”.

Azok, akik szomorú szívvel tapasztalták a, magyar nép romlását s pusztulását, nem elégedtek meg a bajok feltárásával, megmutatták azok orvosságát is: „Egy jótévő törvénynek élesztő sugara — írja Kossuth Lajos — világító fároszként napfényt, világosságot vetíthet a sötét homályba.” Világosíttasson fel a magyar földművelő nép helyzete felől. Csak a török despotizmus félhet attól, hogy a népet felvilágosítsa s gondolhat arra, hogy ezáltal összedőlnek önkényének oszlopai. Csak ő kénytelen sötétséget terjeszteni és félni a világosságtól, mert rabszolgák felett uralkodik, de a magyar király és a magyar nemes, a nemzet boldogítására építették fel a haza alkotmányát s ennek láncabroncsa egy arányos köteléssel kapcsolja össze a státus minden tagját. Pirulnom kell annak gondolatján, hogy a magyar földművelő nép rest, tunya, erkölcstelen; mert természeténél fogva az nem lehet, éppen ezért érzem állításom igazságát, hogy nevelni s felvilágosítani kell a magyar köznépet és sem rest, sem tunya, sem erkölcstelen nem léssen.”

Íme, így festett az ország állapota közvetlenül a jobbágyfelszabadítás előtti években, amikor Magyarország valóban „zsírjában fuldokolt”. Nem azért, mert

sok volt a terménye, hanem azért, mert termékeny földjéből nem tudott kellő mennyiségű és minőségű termékeket kihozni. A magyar föld kincse kiaknázatlanul bent maradt a rögben. Az uralkodó gazdasági rendszer alapján belterjes, modern gazdálkodást folytatni lehetetlen volt, mert hiányzott elsősorban a kellő munkaerő. Nem álltak rendelkezésre megfelelő és elegendő gazdasági eszközök, jászágok, gépek, trágya, de legfőképp hiányzott a pénz. Hitelhez még a jómódú nemes sem juthatott. Ez utóbbi volt a régi jobbágyrendszeri gazdálkodás legsúlyosabb problémája, amelyről Széchenyi István idejében vitázott s az ország lezüllöttségének okát éppen a, hitel hiányában találta meg. Ennek a kérdésnek a megoldása pedig gyökeres reformot igényelt, mert mindazok a bajok, amelyek emésztették a közgazdasági, társadalmi és politikai életünket, tulajdonképpen egy haldokló középkori rendszer hullafoltjai voltak.

Az Anjou-királyok alatt 1351-ben megalkotott törvény, az ösiség bénította meg a hitel kérdését leginkább. Ez a törvény volt a rendi alkotmánynak egyik sarkköve. Ez biztosította a kiváltságos osztályok számára az elidegeníthetetlen földmonopóliumot. A nemesi földeket egyes családokhoz kötötte, teljesen megmozdíthatatlanul. Ezek birtoklásában változás csak akkor állhatott be, ha az ág kihalt, de ebben az esetben is a birtok előbb a Szent Koronára szállt, mint minden jog forrására. így a föld szabad forgalmáról s kellő megműveléséről beszélni sem lehetett. A maga idejében nagyjelentőségű volt ez a törvény, az ország egzisztenciája szempontjából is, de idők múltjával annyira elavult, hogy a fejlődés legsúlyosabb kerékkötőjévé vált. A jobbágy nem is álmodhatott arról, hogy a sóvárgott föld birtokába jusson, mert maga a föld birtokosa sem rendelkezett vagyonnal szabadon, aminek természetes következménye lett a sorvasztó hitelnélküliség. Ugyan ki lett volna hajlandó nemcsak egy roskadozó, de prosperáló birtok részére is hitelt adni, ha annak visszafizetésére kellő garanciát nem kapott !

Gróf Széchenyi István először a földet akarta szabaddá tenni, mert, nézete szerint, ha ez megtörténik,

az ember sem maradhat rajta szolgásonban. Ez a gondolat, amelyik szervesen beletartozik Széchenyi egész reform-programmjába, már az 1825-i országgyűlésen erős hangot kapott. Ezen a cikluson már hatalmas egyéniségek álltak szolgálatába a haladás gondolatának. Valóságos döntője volt a nemesi előjogok kapujának Felsőbüki Nagy Pál, hangoztatván, hogy hiába próbálja a nemesség körülsáncolni magát középkori jogainak megvédésére, ha a lakosság milliói, azok, akik nem tartoznak a, nemesi rendbe, ki vannak zárva az alkotmányból. Természetesen a jobbágyságnak ekkor még hírehamva sem volt képviselőleg a törvényhozásban. Szószólóit azonban ott találjuk, akik a rendi társadalomból kerültek ki. Igen nagy fontosságú s a jövőre nézve is mindenkor példaadó tény az, hogy hazánkban az uralkodó történelmi osztályok belátása alapján, saját elhatározásukból, forradalom nélkül történt meg a jobbágyok felszabadítása. 1825-ben még nagyon erős ellenzésre talált ugyan ez a gondolat, mert a nemesség széles rétegében mélyen élt az a hiedelem, hogy a kiváltságok feladása az ország romlását fogja eredményezni, de ennek az ókonzervatív felfogásnak már olyan ellenzői voltak, mint Felsőbüki Nagy Pál, Bezerédj István, gróf Széchenyi István, Deák Ferenc, Wesselényi Miklós és nemsokára Kossuth Lajos.

1833-ban Deák Ferenc nagy beszédet mondott a jobbágyok személy- és vagyonbiztonsága mellett, mert a „természetnek szeghetetlen, szent törvénye parancsolja, hogy minden embernek személye sérthetetlen legyen s törvényen kívül önkény senkit se bánthasson.” Keményen ráolva, sta az uralkodó rendre, hogy hazánkban a törvények erről csak a nemességre nézve gondoskodtak, de a „szegény jobbágy felejtve vala mindenkor, őt a földesúr bírósága alá helyezték törvényeink még ott is, ahol a bíró egyszersmind a kereső fél vala. Törvény nélkül, sokszor meg sem hallgatva, oly vétkekért büntette indulatos felhevülésében az uradalmi tiszt, mely által önszemélyét vélte sértve lenni.”

Deák Ferenc a jobbágyság személy- és vagyonbiztonságát nem azon az alapon kérte a rendektől, hogy

azzal kegyelmet és ajándékot gyakoroljanak, hanem sürgette, mint igazságot, amelyet az emberiség tanainak megsértése nélkül meg sem lehet tagadni. Nem új engedmény lesz ez — mondotta Deák Ferenc —, hanem juss, amely a természet törvényei szerint a, jobbágyot is megilleti, s amelyet a földesurak gyakran visszaélésekkel súlyosbítva bitoroltak. A haza ügyének érdekében óhajtotta ezt Deák Ferenc, mert a, „közszabadság ott általános nem lehet s a nemzet virágzása el nem képzelhető, ahol még a személyi biztonság is csak privilégium”.

Nem kisebb jelentőségű volt Deáknak 1833 július 23-án elmondott beszéde a jobbágyok szabad költözködése ügyében. A tárgyalás alatt álló törvényjavaslat biztosítékokat kívánt arranézve, hogy nagyszámú jobbágytelek ne kerülhessen kevesek kezére, amikor Deák Ferenc ismételten felhívta a figyelmet a jobbágykérdés akutságára, megállapítván, hogy a történelem folyamán belső polgári elrendezkedésünk csak 70.000 nemes háznépének adta kezébe az egész földbirtokot s hét millió lakosnak fekvő tulajdona semmi sincs. Ezt a helyzetet csupán az a, körülmény enyhítette némileg, hogy 200.000 jobbágytelek legalább 400.000 háznépének nyújtott lakást, és élelmet. Ez a réteg volt a legtűrhetőbb viszonyok között, de az egyetemes jobbágyfelszabadításkor, illetve az örökválság során arra kell törekedni, hogy a felszabadítási jótétemény ne csak ezt, az amúgy is jobb sorsban levő kisebbséget érje. Nem az a boldog ország — mondotta Deák —, ahol legtöbb gazdag ember van, hanem az, ahol legkevesebb szegény ember va,gyon. Ez elől a Deák Ferenci axióma elől nem is lehetett kitérni.

Ezekben az időkben az ország lakossága Erdéllyel együtt valamivel több volt 13 milliónál s ennek a népességnek alig tizedrésze élt városokban, de Budapestet kivéve, a városok is csaknem kivétel nélkül földművelésből éltek. A művelés alatt levő földnek három ötöde nemesi kézen volt. Ennek az óriási kiterjedésű földnek csakneím a fele a főpapok s körülbelül húsz főnemesi család birtokában volt. Ezzel szemben 255.000 jobbágytelken körülbelül 620.000 jobbágy osztozott, ugyanakkor

900.000 zsellérnek nem volt földje. Szembeszökően mutatja ez a nagy mezei proletariátust. Társadalmi forrógás még nem volt észlelhető. A jobbágy igen kevéssel megelégedett, készpénzből csupán annyira volt szüksége, amennyi adóra kellett. Ez az érzéketlensége volt a legmegdöbbentőbb, mert mozdulatlansága csak az igába való évszázados beletörődöttségét jelentette. A jogok és birtoklás teréről való teljes kiközösítettség súlyos lelki tulajdonságokat fejlesztett ki jobbágyrétegünkben.

Közbeszéd tárgya lett a jobbágy tunyasága. „Kenyere, bora, sódara van, gatyá nyáron, bunda télen, egy pár csizma és egy kalap, ólmos a kezében s néha egy szívrepesztő szomorú nóta, meg egy andalgó álmom — minek fölibe munka?” Ez a kép poézisben szép lehet, de az ország sorsa dőlhetett el azon, hogy legszélesebb rétege vágyait csak egy szívrepesztő szomorú nótában s andalgó álmában találta meg. Széchenyi István már tudta, hogy az immel-ámmal való dolgozásnak egyetlen orvossága van: „elő kell segíteni, hogy a jobbágy minél kevesebbet dolgozzon másoknak”. Nincs a magyarnál dolgozabb és kitartóbb munkás — írja Széchenyi —, dacára annak, hogy a mellőzhető dolgokat kerüli, de mit várhatunk az Alföldön sárba, elhagyatva, elteimeteei gatyás magyar életétől, amikor ez a nép sohasem ismert jobbat? „Bírhasson csak minden magyar a törvény védőpajzsa alatt ingatlant,³ ébredjen öntudatra, mely nein a holtkoros hyperbolák felfogásában áll, oly munkaerő fog kifejlődni e hadában, hogy csodák tűnnek elő . . . mintha bizony nád és zsembék között virulhatna szelidebb virág. Természettől megáldott országunk háromszor annyi dolgozó lakost is elbírna, mint amennyi dologtalan és immel-ámmal dolgozó él rajta.”

Bármennyire is dörgő igazságok voltak ezek, a konzervatív nemesi rend nehezen békélt meg a reformkor

³ 1818-ban nálunk járt az angolok nagy közigazdása, Richard Bright, aki a „Travels in Lower Hungary” című munkájában a többek között ezeket írta:

„Ha módot találnának a népesség emelésére, ha a politikai, és magánviszonyok megengednék a földesuraknak roppant uradalmaik felosztását s örökbérletbe, vagy örökáron való eladását, szinte lehetetlen kiszámítani, hogy minő jövedelemre tehetnének szert ebben az országban. De amíg ez a rendszer fennáll, a népesség kéllőleg nem szaporodhatik, a földet rosszul művelik, jövedelme aránylag csekély marad.”

szak eszméivel. Állandóan az ország sorsát féltették a jobbágyszabadítástól. Beszédeik tele voltak hazafias aggódalmakkal. Még 1833-ban a jobbágyok földesúri adózásáról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor is szükségesnek tartották azt hangoztatni, hogy mivel „minden földtulajdon a nemességet illeti” (cum omnis terrae proprietas⁴ ad dominum spectet) s minden föld, melyet a jobbágyság művei, földesúri engedélyből származik, az egyenes igazsággal megegyező, hogy azoktól adózások és szolgáltatások tétessenek a földesúrnak.

Deák Ferenc azt hangoztatta, hogy a birhatási juss minden embernek veleszületett sérthetetlen joga. Azt, hogy egy országban pár ezer ember minden jussokkal bírjon, a többi pedig, mely a hazát szintén vérével és életével védi, még csak birhatási jussa se legyen, azt az állam igazságos céljai nem teszik szükségessé. Kérdi: vajjon kinek folyik legtöbb vére Magyarország védelméért? Kinek vállán fekszik a közterheknek legsúlyosabb része? Deák Ferenc így felelt a feltett kérdésre: — Bizonyára annak a nyolc millió embernek a vállán, aki még fekvő tulajdont sem bírhatván, csak lakosa inkább a, hazának, mint polgára.

Széchenyi István, Deák Ferenc, Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos felléptével feltartóztatatlan volt az a törekvés, amelyik új rétegeket akart beállítani közéletünk gazdasági és társadalmi vérkeringésébe.

A jobbágyság helyzetében lényeges változtatást azonban csak az 1836-i diéta tudott hozni, amikor gróf Széchenyi István kezdeményezésére nagy lépést tettek a polgári jogegyenlőség felé. Az a nemesi előjog ugyanis, hogy a földbirtok joga csak a nemest illeti meg, ettől kezdve megszűnt. Törvényben mondták ki, hogy az úrbér örök jupon megváltható, ami azt jelentette, hogy a földbirtok nem volt többé nemesi kiváltság. A jobbágy ettől

⁴ Nagy vita indult meg az „omnis terrae proprietat” miatt, mert ez azt Jelenti, hogy minden föld az úré, ezt pedig Borsiezy István, Trenesen megye követe szerint el lehet mondani az Istenről, de nem a magyar nemesről. A vitába Deák Ferenc is beleszólt, mondván: „ha az az értelem adatik ezen pontnak, amelyet a trencsényi követ adott, akkor Görögországnak Herodotos által megemlített 30 000 istenei szegényebbek voltak a magyar nemesnél, mert egyik megelégedett a vizekkel, másik a földdel, harmadik az alvilágot vallotta magáénak, de a magyar nemes az egész világot sajátjának tartja”.

kezdve szabadon vásárolhatott földet nemcsak földesurától, de bárhol. Létre is jött hamarosan az első örök-váltsági szerződés, amelyet Bezerédj István kötött Medinán, tolnamegyei birtokán jobbágyaival. Ez a lelke mélyéig nemesen gondolkodó férfiú annyira rajongó híve volt a szabadság és egyenjogúság eszméjének, hogy önként vállalt magára adókat, amikor nemesi osztályunk még a Lánchídon fizetendő hídpénzt sem volt hajlandó leróni. Ezt a cselekedetét még a reformeszméktől telített Széchenyi István is úgy ítélte meg, hogy a „pisztoly idő előtti elsütése” volt.

Az 1836-ik évi VII-ik t.-c. teljes és részletes összefoglalása annak, hogy a jobbágyrendszer utolsó éveiben milyen terhekkel volt sújtva az a réteg, amelyiknek munkáján nyugodott az ország egész gazdasági rendszere. Bár csak rövid életű volt a gyakorlatban, mégis igen nagy jelentőségűnek kell tartani, mert a jobbágy ettől kezdve gondolhatott arra, hogy magának birtokot szerezzen. Hogy azonban az örökös kötésekre adott általános szabadság miatt visszaélések ne történhessenek, a törvény ezeket a megszorításokat tette: Az örökös-kötések felbonthatók voltak a következő esetekben:

1. Ha bebizonyosodnék, hogy azok erőszakkal és megfélemlítéssel csikartattak ki, vagy ravaszsággal és csalárdsággal szereztek.

2. Ha olyanok által köttetnek, akik arra kívánt szerződési joggal nem bírtak.

3. Ha az örökös kötések időközben lehetlenné vált feltételeket foglalnának magukban.

Amíg jóindulat s megértés vezette nemesi rétegünket a jogok fokozatos kiterjesztése terén s amennyire bizakodással tekintett jövője elé jobbágyságunk, a reform eszmék megvalósulása épp annyira komoly gondokat okozott a bécsi kormánynak, amely azok megakadályozására a legsötétebb reakcióhoz folyamodott. Kossuth Lajost politikai okokból négyévi várfogságra ítélték, mert az országgyűlés bezárása után is tovább írta Pesten hírlapját, a Törvényhatósági Tudósításokat. Hasonló okokból ugyanez a sors érte báró Wesselényi Miklóst, akit három esztendei várfogsága alatt a mostoha

körülmények megfosztottak szemevilágától. Az ő perbefogásának az volt az oka, hogy Szatmár megyében a kormány ellenzésére szót mert emelni az örökváltság mellett, azt követelvén, hogy a jobbágyok földje minden úrbéri teher alól szabaddá tétessék s ezt az országgyűlés törvényben mondja ki. A bebörtönözések azonban ellenkező hatást értek el, mint amit céloztak. A nemzet a z eszme mártírjainak tartotta az elítélt férfiakat, akiknek ügye csakhamar nemzeti ügy lett, úgy annyira, hogy a kormány a következő országgyűlés programjába már kénytelen volt bevenni azokat a pontokat, amelyekért Wesselényit még nemrégiben nehéz börtönnel sújtottak.

Ilyen előzmények után Kossuth Lajos, amikor börtönéből kiszabadult, egy csapásra a nemzet körülrajongott vezérévé vált. Őt s mindazokat, akik köréje csoportosulva gyorsabb iramú reformozgalmat sürgettek s a gazdasági megerősödést be nem várva, a politikai felszabadításnak voltak harcos hirdetői, korántsem elégitették ki azok a vívmányok, amelyeket a jobbágyokra nézve az 1836-i országgyűlés iktatott törvénybe. Kossuth Lajos neve varázserőt nyert a nép előtt. A „Pesti Hirlap”-ban börtönéből való szabadulása *után* nyomban szélesvonalú reformprogrammal lépett elő, amelyben hirdette a föld szabaddátételének szükségességét és sürgősségét, a közadózást, a törvényelőtti egyenlőséget és a politikai jogoknak a, nem nemesek számára való kiterjesztését. A születési, birtok- s tiszti arisztokráciával szemben ezt vallotta: „Veletek és általatok kell eme programot megvalósítani, de nélkületek, sőt ellenetek, ha szükséges.”

Kossuth Lajos csak kármentesítéssel tudta elképzelni a jobbágyfelszabadítással együtt járó földreformot. Viszont képtelenségnek tartotta, hogy a felszabadított nép viselje a földmegváltás minden terhét. Miután a „jobbágy viszonyokat még sehol sem szüntették meg máskép — mondotta Kossuth Lajos —, mint vagy forradalmi csapással, vagy pedig úgy, hogy a váltság egyrészét a státus viselte”, nálunk az utóbbit ajánlotta, vagyis hogy az állam vállalja magára a váltság terhének felét. A jobbágy pedig a reá eső részt fizesse 10—12 évig.

De ez a teher sem lehet több, mint amennyi eddigi adója volt, mert „a nép terhét növelni annyit jelent, mint növelni gyűlölséget a nemesség ellen”, viszont a legfőbb gondot arra kell fordítani, hogy a népet megnyugtassuk és vele egyesüljünk, mert „a víz ajkainkig ér, nincs idő arra gondolni, hogy tetszik-e valami a nemességnek, vagy sem”.

Ezek az energikus kijelentések Széchenyit aggodalommal töltötték el. Forradalomtól tartott s Kossuth szavában annak felbukkanását látta, aminek még a gondolatától is megiszonyodott. Önvád mardosta, mert az volt az érzése, hogy ő volt eme reformlaviná megindítója. Észre kellett vennie, hogy a felszabadítás Kiépítése nem halad már azon a tervszerű gazdasági vágányon, amelyen ő tartani kívánta. Látta, hogy Kossuth tábora azonban napról-napra nőtt, sőt kitűnt, hogy egyre radikálisabb szószólói akadtak a nép jogainak: Nyáry Pál, a két Madarász, Perczel Móric.⁵

1840-től kezdve az irányítás Kossuth Lajos kezébe került. Nagy kortársa, Széchenyi István egyre jobban elhomályosodott mellette úgy népszerűségben, mint akcióképességben. A forradalom szele egyre közelebb ért, amit 1848-ban a bécsi kormány és a dinasztia magartartása ki is robbantott.

A nemzet történelmi rétegeiben már semmi akadály sem volt a reformeszmék megvalósításának. Bármi sokáig vajúdott is ez a kérdés a rendi alkotmány két utolsó évtizedében, a tömegező forradalmi megmozdulására a történelmi osztályokkal szemben nem volt szükség, mert a magyar nemesség valóban nemesi gesztussal reparálta azt az évszázados elnyomatást, ami a parasztlázadás óta sújtotta hazánk jobbágytársadalmát. Maga Kossuth Lajos jellemzi ezt a tényt így: „Az képezi

⁵ Az iroda-lomban Petőfi, de őt megelőzői? már Fazekas Mihály, akinek „Ludas Matyi” című komikus eposza maró szatírával mutatta be a dölyfös magyar urakat. Egy talpraesett jobbágyfiút rajzol meg ebben a művében, aki bár földhözragadt szegény, mégis háromszor veri vissza az uraságon a gyalázatot. A jobbágy-ság van itt szembeállítva a nemesi társadalommal, amikor a jobbágy viszi el a győzelmet. Oly erővel rajzolta meg a jobbágy-ság fájdalmát, haragját és elszántságát, hogy szinte a demokratikus szellem magyar úttörőjének kell őt tekintenünk irodalmi életünkben. Katona József „Tiborca” és Kisfaludy Károly siralmas „pór”-ja (a Stibor vajdában) csak későbbi hangok voltak.

az 1848-i korszak örök dicsőségét, hogy a nemesség önként letéve a közös haza oltárára minden kiváltságait, jogait és nemességeit, a jobbágynépet fajkülönbség nélkül szabad földbirtokossá, szabad polgárokká tette s önként, szabad akaratból proklamálta és gyakorlatilag megvalósította az egyenlő szabadság, egyenlő jog, egyenlő kötelesség nagy elvét, a magyar korona területének összes keresztény lakossága számára, faj-, nyelv- és valláskülönbségre való tekintet nélkül.”

Ez a tény megkímélte hazánkat olyan forradalmi teslvérharctól, amellyel sok más államban együttjárt a jobbágyság felszabadulása. A bécsi kormány és a dinasztia magatartása miatt azonban sok véráldozatba s évtizedekre menő teljes elnyomatásba került, amíg a nemzet érezhette az 1848-as idők vívmányainak hatását. Nem kerülhettük el a forradalmat, amelyben egybeforrnt a nemzet minden rétege, a, felszabadított jobbágy s a régi földesúr egyaránt.

Az udvar Kossuthról hallani sem akart. Széchenyi István szerint még „aranyat sem fogadnának el tőle fönn, annyira gyűlölik”, pedig ekkor már Kossuth volt a nemzet vezére s a, párizsi forradalom hullámai átcsaptak Budapest utcáira is, ahol március 15-én lefolyt az ifjúság vértelen forradalma, amelyik a 12 pont között felsorolta a nemzet kívánságai között a törvény előtti egyenlőséget, a közös teherviselést s az úrbéri viszonyok megszüntetését is.

Az udvar az események hatása alatt kinevezte az első felelős miniszteriumot, amelyben együtt volt a nagy triumvirátus: Széchenyi, Kossuth és Deák. Magyarország első földművelésügyi minisztere Klauzál Gábor lett. Erre a minisztériumra várt az a feladat, hogy a többi reformok mellett a jobbágyság felszabadítását is törvényes úton keresztül vigye.

A FELSZABADÍTOTT JOBBÁGY

1848 március 18-án a törvényhozás elfogadta a közös teherviselést, megszüntette a jobbágyi viszonyt s minden ezzel járó zaklatást. Eltörölte az úrbériséget, a jobbágyi szolgáltatásokat, a természetbeni és pénzbeli fizetéseket, a robotot és a dézsmát. A papság minden kártérítés nélkül önként lemondott a papi tizedről. A törvény megszüntette az Anjou-királyok óta érvényben tartott ősiségét s ezzel lehullottak mindazok a bilincsek, amelyek úgy a nemesi osztályt, mint a jobbágyságot hosszú évszázadokon át korlátozták a birtokaikkal való szabad rendelkezésben.

Ez volt az első s eddig legnagyobbarányú földreform hazánkban. Azok a földterületek ugyanis, amelyeken eddig jobbágyok gazdálkodtak, saját tulajdonaikba mentek át. A törvényhozás a földesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület védpajzsa alá helyezte. A kármentesítés a szabadságharc s annak következményei miatt csak 1853-ban indulhatott meg s tartott úgyszólván a legutóbbi évtizedekig. A szabadságharc leverése után ugyanis hosszú időre veszendőbe ment mind az a sok reform, amelyet a nemzet 1848-ban kivívott. Nagyrészüekkor már régen gyakorlatban volt a külföld demokrácia felé haladó országaiban s csak a legelfogultabb s a megtorlás szellemétől vezérelt sötét abszolutizmus térhetett azokon napirendre. Szinte tragikus kimenetelű lett a magyar nemzet további sorsára, hogy maga a jobbágyság felszabadítása is elkésett. Amikor pedig a megvalósulás stádiumába jutott, oly robogó tempóban törtéit, aminek későbbi időkben mutatkoztak meg súlyos következményei. Ezekkel azonban számolni kellett, mert a jobbágyság felszabadítása már leküzdhetetlen és halaszt-hatatlan követelmény volt. Mindazt a súlyos következményt, ami a jobbágyság felszabadításával előállt, el

tudta volna viselni a nemzet, ha a szomorú kimenetelű szabadságharc után nem szakad Magyarországra olyan hűsz esztendő, amely hazánkat mint önálló államot teljesen eltörölte a föld színéről. Magyarországot ugyanis a Bach-korszak alatt a szabadságharc megtorlásaként alkotmányától megfosztották s az osztrák örökös tartományok mintájára bekebelezték a Gesamt-Monarchie keretébe, rákényszerítve az osztrák tartományok területén érvényben tartott törvényeket, melyektől függött a magyar jobbágyszabadság sorsa is.

Érdekes körülményei vannak annak, hogy e tekintetben a kivívott jogok, legalább papíron, teljes megsemmisülésbe nem mentek. Ausztriában ugyanis Kudlich birodalmi gyűlési képviselő indítványára szintén elfogadták a jobbágyszabadságot, ami érvényben maradt, a forradalmi idők után is. A dinasztia ugyanis, amikor a magyar szabadságharc kitört, olyan ígéretet tett az osztrák parasztnak, hogy felszabadításukat sérelem nem éri, ha részt vesznek a magyar szabadságharc leverésében.

Ilyen előzmények után természetesen nem lehetett a szerzett jogokat oly könnyedén elkönfiskálni. A magyar felszabadított jobbágyszabadság ilyenformán élvezhette volna, hazája szabad levegőjét, ha ugyanakkor a bécsi kormány nem zúdítja reá a legsúlyosabb üldözést és elnyomatást éppúgy, mint a nemzet többi rétegeire. A jobbágyszabadság felszabadításának formai sértetlenül hagyásában egyébként csúnya taktika is volt a bécsi kormány részéről, mert ezzel fegyvert vélt tartogatni kezében a magyar nemességgel szemben, gondolván, hogy a felszabadított réteggel való türelmes bánásmód által bennük nemcsak katonákat és adózókat talál, de frontot is csinálhat velük bármikor a nemességgel szemben. Viszont annak is tudatában volt a kamarilla, hogy a jobbágyszabadság felszabadításának visszavonásával újból véres forradalomba, zúdíthatja nemcsak hazánkat, de az örökös tartományokat is.

A magyar jobbágyszabadság tehát szabad, birtokos polgára lett az elorzott hazának. Lássuk már most, milyenek voltak társadalmi, politikai, közgazdasági és szociális

viszonyaink a felszabadítás idejében s vegyük szemügyre magái a felszabadított jobbágyot. Ha ennek a kornak társadalmi rétegződését, közgazdasági és kulturális viszonyait akarjuk megrajzolni, nagyon lehangoló, szomorú képre kell elkészülnünk. Földművelésünk, amelyen az ország existenciája nyugodott, primitív életét élte, gazdálkodási rendszerről úgyszólván beszélni sem lehetett. A gazdálkodási metódus olyan értelmű egységével, mint amilyenről ma beszélünk s amit nagyjából megvalósítottunk, sehol sem találkozunk. Ezen a téren a legnagyobb összevisszaság tapasztalható, a gazdálkodási mód vidékek szerint változott. Egy általános ismertető jelük azonban volt, ebben megegyeztek: az extenzív, külterjes gazdálkodás. Ha a felszabadításkor az az aggodalom egyáltalán felmerült, hogy mi lesz ilyen körülmények között a jobbágyoknak juttatott örökföldek sorsa s hogyan alakul a közellátás, a vigasztalás csak az lehetett, hogy a régi nemesi birtokosok sem gazdálkodtak sokkal jobban. Az úgynevezett hármasszorgós gazdálkodás dívott. Ez abból állott, hogy a gazda birtokát három részre osztotta, melyből egyet az első évben búzával vagy rozssal, a második évben valamilyen tavaszival vetette be, a harmadik évben ugaroltatta, rendesen fekete trágyánélküli ugaron, amely legelőül szolgált.

Az alföldi jobbágy — ahol a földek jobbák — úgy gazdálkodott, hogy a két őszi vetés után minden ugar nélkül kukoricát vetett. A gazdaságok termelése úgyszólván kizárólag gabonaneműekre szorítkozott. A kapásokat — de a lucernát, lóherét, dohányt stb. — nem vették be a vetésszorgóba, hanem külön földterületen termesztették. A földdel a legteljesebb rablógazdálkodás folyt. Általános elv ez volt: minél kevesebbet adni a földnek s minél többet kihozni belőle. A modern gazdálkodás ama elvét, hogy minél kisebb területről lehetőleg nagy hasznot kell kiaknázni, nem ismerték. Az ősi, jobbágyatyáktól eltanult módszerek szerint inkább az igénybevett s művelés alá fogott területek bővítése által akarták jövedelmüket fokozni.

Néhány megbízható statisztikai adat plasztikusan fog rávilágítani a jobbágyfelszabadítás utáni idők mező-

gazdaságának állapotaira. Az 1850-es évekből való első kataszteri kimutatás statisztikai adatai¹ szerint hazánk területén Erdéllyel egyetemben, beleszámítva Horvát-Szlavóniát és a határőrvidéket, 47,133.378 hold termő és 8,874.002 hold terméketlen terület (1600 négyszögöles holdakban számítva,) volt.

A termőterület művelési ágak szerint így oszlott meg: szántóföld 17,084.700, szőlő 658.800, legelő 7,400.400, rét és kert 7,130.800 s erdő 14,858.200 hold. Ezt a számoszlopot 274.400 hold nádas egészítette ki.

A 17 millió holdra terjedő szántóföld a következő százalékarányban volt átlag bevetve: búzával és kétszeressel 17.77%, rozssal 14%, árpával 7.09%, zabbal 15.08%, kukoricával 16.07% s végül az ugar 20.55% volt.

Ezekből az adatokból élenként kitűnik, hogy termelésünk fő súlya a búzán nyugodott. Ezzel szemben megdöbbenően nagy területek feküdtek ugaron. A 20.55%-os ugarterület igen nagy.²

Az átlagos évi termés, mérőben³ számítva, ez volt: búza 39,459.800, rozs 25,479.200, kétszeres 5,940.800, árpa 17,793.500, zab 24,011.900, kukorica 31,220.900, repce 508.400.

Holdanként termett, mérőben számítva: őszi búza 9.9—14.4, tavaszi búzából 8.2—13.2, rozsból 9.1—16-2, kétszeresből 11.6—15-6, árpából 10-7—17.5, zabból 9.10—18.5, kukoricából 10.2—15.4, burgonyából 19.8—63.9-ig.

A jobbágyidők igen fontos gazdasági terméke volt a bor. Az összes termőterületből 658.800 holdat foglalt le ez a termelési ág, ami már magábanvéve mutatja, hogy ezen a téren sikeres gazdálkodás folyhatott.⁴

¹ *Keleti Károly*: „Hazánk és népe” című munkája felhasználásával.

² Ausztriában, ahol a föld rosszabb, ebben az időben az ugar a termőföld 14.36%-át foglalta le, de Krajnában és Karinthiában csupán 0.05 és 0.24%-ot pihentek a termőföldből.

³ Pozsonyi mérő = 62.498 liter.

⁴ Európa államai közül Magyarország bortermelés szempontjából a harmadik helyen állott. Míg Franciaország 88,300.000 akót tudott termelni évenként s Spanyolország 44,100.000 akót, addig hazánk bortermelése 40,000.000 akó körül mozgott. Később azonban nemcsak a filoxera, hanem a helytelen vámpolitika is teljesen tönkretette a jobbágyatyák kezén viruló magyar bortermelést.

A fenti statisztikai adatok alapján világosan áll előttünk a jobbágyidők gazdálkodásának elmaradottsága abban az időben, amikor a Nyugat nemzetei már nagyobb előrehaladást mutattak. Ennek az elmaradottnak azonban nem csupán a magyar szántóvető ember maradisága volt a főoka, hanem főként a tökehiány. Tény azonban, hogy a felszabadítás korabeli szántóvető népet nagy indolencia, csekély munkakedv s haladni nem akarás jellemezte. Ehhez járult műveltségbeli nagy elmaradottsága, ami miatt felelőssé éppen nem tehető. A kötelező népoktatásról csak 1868-ban intézkedett törvény. Az egytől hatéves gyermekek számát leszámítva, a történelmi Magyarország területén — hozzászámítva Horvát-Szlavonországot is — 12,751.314 lélek élt kevéssel a jobbágyok felszabadítása után. Ebből 7,416.503 nem tudott se írni, se olvasni, ami a lakosság 58 16°-át jelentette. Vagyis, több mint fele az ország népének a legegyszerűbb műveltség birtokában sem volt, ha az írni-olvasni tudást fogadjuk el a műveltség fokmérőjéül. Különösen alacsony fokon állott a nők műveltsége. Népiskola kevés volt. Egy iskolára 999 lélek esett, viszont 173 tanköteles gyerekre egy iskola, de ebből a fele sem látogatta az oktatási órákat. A magasabb képzettségre se nagy kedv, se alkalom nem volt elég. 1863-ban az egész ország területén csupán 126 gimnázium volt, melyeknek 27.769 tanulója akadt. Ezek a számok eléggé jellemzőek lehetnek annak megvilágítására, hogy milyen műveltségi fokon állhatott hazánk közvetlenül a jobbágyfelszabadítás után.

De nemcsak kultúra szempontjából volt a nép ropant elmaradott és igénytelen. Primitív élete megnyilatkozott más területeken is. Lakás, ruházat, bútortartás, gazdasági épületek, olvasmányok s egyéb önművelési eszközök terén is kezdetleges állapotok között sínylődött. Lakása apróablakú, vert falból vagy vályogból készült, szalmával vagy náddal fedett viskó volt, melynek falazata a tetőig szívta tavasszal és ősszel a talajvizet. A szellőztetés fontosságát nem ismerték. Lakásaik ablakát télen valósággal légmentesen zárták el a hideg elől s csak a fakilincs megnyílásakor tudott szellőzni az ajtón

át a szoba arra a pillanatra, amíg ki- s bejártak. Az aszszonyok szabad tűzön főztek a pitvarban. Kémény csak kevés házon volt. A füst szabadon kereste útját a padlás nyílásain. A férfiak öltözete a patyolat ing és a, bö gatyva volt, ami a perzselő nap alatt folyó munkában kitűnően megfelelt. Erre került a könnyen hűvösre forduló időjárásakor és az alföldi hideg éjszakákon a suba. Tavaszszal és ősszel a sár átgázolhatatlan volt, a közlekedést annyira megakasztotta, hogy a falvak nemcsak a várostól, de egymástól is valósággal el voltak zárva. A kocsinak minden tizedik fordulónál vasvillával kellett lekaparnia a kerekeket.

Még a módosabb parasztleány és leány is mezítláb járt. Orvosra nagy szükség lett volna, mert a betegségek, különösen a hideglelés — nem szólva a gyermekhalandóságról — borzalmasan pusztítottak közöttük, de hét falu határában sem lehetett orvost vagy patikát találni. Beérték a kuruzslókkal, akik minden faluban bőségesen éltek.

Annál nagyobb luxus folyt eszem-izsom terén. E tekintetben sokkal jobban élt a magyar, mint a külföldi nép. Az ilyenféle élvezetek megszerzése nem került nagy fáradságába a legszegényebb rétegnek sem, mert egy-kétnapi keresete elég volt rá. Az élelmicikkek ugyanis olcsók voltak. Még ha borra nem is telt, futotta pálinkára.¹

Nem kevésbé kedélynemesítő azonban az a helyzet sem, amiben középbirtokosságunk élt. Míg azonban a felszabadított jobbágyivadékoknak mentséget ad a hosszú évszázadokra menő szolgasorsuk, addig a, „magyar gentry”-nél a hazafias búsongáson kívül — amit akkor más szemmel ítélték meg, mint ma — alig találunk mentő körülményekre. Ez a réteg alkotta az akkori középosztály gerincét, melyet a szabadságharc utáni abszolutizmus valósággal kivégzett. Pusztulását elősegítette az a súlyos dekadencia is, amibe még a jobbágy-

¹ Olyan élelmicikkek terén, amelyek nagyobb műveltségre engedtek következtetni, roppant csekély fogyasztással találkozunk. A cukorfogyasztás átlag évenként hazánkban 2.3 font, míg Angliában 39,7, Franciaországban 14, Németországban 14, Ausztriában 4,9; kávéban a fogyasztás Magyarországon 2,6, Belgiumban 8,5, Hollandiában 7, Svájcban 5,2 font.

felszabadítás előtti időkben esett. Petőfi Sándor frappánsan jellemezte „A magyar nemes” című költeményében. Keleti Károly 1871-ben kiadott „Hazánk és népe” című munkájában ezeket írja róla:

„Ha fogatjai után ítéljük meg gazdasági viszonyait, csupa viruló körülményekre, gazdag birtokokra kellene következtetnünk. Ha vidéki bálát látogatunk meg, azt hinnénk, csupa mágnásnőnek leszünk bemutatva — a toilettek után —, ha pedig a kártyázószobába nézünk, azt kellene hinnünk, legalább három főváros gazdag bankárjai hányják-vetik a rájuk nézve ingerrel nem bíró mammont. De ha kimegyünk a tanyak közé s látjuk a düledező juhakolt, a boglyas kazalt, a csenevész gulyát, a trágyázatlan földet, a szerbtövis által borított legelőt, a fátlan, vízmosásos hegyoldalt, a kapálatlan szőlőt; ha a telekkönyvbe pillantunk s látjuk a sok betáblázást és előjegyzést; az ügyvéd irodájában a sok beperelést. a szomszéd városbeli kereskedőnél a sok beváltatlan váltót, könyvében a sok és fizetetlen számlát; ha a gazdasági egyesület üléstermébe lépünk s látjuk gyűlés napján is a sok üres széket s halljuk az egy-két megjelent tag üres politizálását; ha a gazdálkodásra hazatért úrfi bizonyítványát kérjük, ilyent elő nem mutatnak, vagy ha az országgyűlésen sürgetve-sürgetjük a magasabb szakiskolák felállítását s a miniszter azzal kénytelen fel nem állíthatónak véleményezni, hogy a meglévőknek sincs hallgatójuk, — akkor szomorúan hajtjuk le fejünket, mert arról győződünk meg, hogy a fogatok és toilettek fenve csalt, egészségtelen társadalmi viszonyok között élünk.”

Ez a lehangoló kép a jobbágyfelszabadítás utáni idők középosztályának szomorú pusztulását mutatja. A későbbi időben hivatalokba szorult köznemesség gyermekei már nem voltak képesek felfedezni magukban az új idők hajnalára ébredő magyar nemzet ama középosztályát, melyet közéleti súly, anyagi függetlenség s kulturális előrehaladottság szempontjából ősei jelentettek az országnak. Az ősi középbirtokosság vagyontalan „gentry”-vé vedlett át. Ez, a dáridók, tarokk-, majd ferblypartik között pipázgató gentry, aki még legköze-

lebb volt a néphez, nem sok jó példát mutathatott a lelszabadított jobbágyságnak arra, hogy mikép gazdálkoddjon, művelődjön, miképen éljen helyesen szabadságával s hogyan gazdagodjon.

Egyébként is hallatlanul gögös elzárkózottságban élt, a legteljesebb kasztrendszer honosítva meg, amikor az ország komoly nagyjai ajkáról a legnemesebb demokratikus eszmék hangzottak el. A magyar gentry azonban annyira búra hajtotta fejét, hogy nem hallotta meg az új idők szavát. Ő egyre borongott hona romló állapotján s lélekgyilkos melankóliába, esve pipázgatott, miközben dohányzacskójának is a fenekén kotorászott már. Idegenek voltak a fülének a nyugatról jött új eszmék, miközben a külföld nagy nemzetei egymásután ilyen alapon rendezkedtek be. Ő még mindig az után kutatót, ha valaki környezetébe jutott, vagy egy állás betöltéséről volt szó, hogy „milyen családból való?” Azt, hogy mi az illető egyénisége, nem kereste. A sógorság, komaság többet nyomott egy állás betöltésénél, mint a rátermettség s legtöbbször a szakértelem. Az alsóbb osztályokat ahelyett, hogy nevelte s vezette volna, lenézte.

Gyermekeik, mint a „jobb családok” ivadékai, azt folytatták, amit az atyai háznál tapasztaltak. Kiváltságos osztályuk kereteit nem voltak képesek elhagyni, inkább tengődtek üres fejjel, műveletlenül az eladósdott birtok roncsain, semhogy komoly polgári pályát választottak volna. Legvégső esetben megházasodtak, természetesen a legtöbb esetben érdekből. Mások a szülői és rokoni házaknál kerestek menedéket, vagy legvégső esetben előneveikre hivatkozva, rászánták magukat, hogy a vármegyénél kopogtassanak állásért. Teljes dekadencia, szomorú pusztulás. Ez jellemzi a jobbágyfelszabadítás utáni idők nemesi középosztályát.

Ilyen példát látva, az alsó néposztályok sem szabadulhattak ettől a pusztító szellemtől. „Már a zsellért is lenézi a féltelek birtokosa, a hatőkrös gazda pedig nagyúr a falujában, kihez még a kisbíró sem mer kalappal a fején szólani.”

Általános lett az a felfogás, hogy minden, ami a haladás jegyében történt, „a némettől jött”. A hazafiúi

búbánat ezt nem tudta elviselni. Ezért volt rossz az iskola, ezért nem tanult a nemes úrfi s ha ez megtehetette, miért ne tette volna a kisbirtokos gyermeke, akinek egyébként is hasznát vették a gazdaságban.

Az idő kereke megállt. Nemcsak politikai közéletünkben, de társadalmi és kulturális viszonylatainkban is. Megdőbbentő tétlenség és munkátlanság kapott lábra. Középnemességünk roskadozott a gondok súlya alatt, de „a német világban” nem mutatta sebeit, már csak: büszkeségből sem. Az apák leplezték gondjaikat s míg ők pipájuk tovatűnő füstjét nézegették, gyermekeik ebben a tétlenségben látták az élet célját. Ezek már pipa helyett finomabb szivart szívtak s a csendes tarokk helyett a szerencsét gyorsabb tempóban keverő hazardjátékhoz, a ferblihez nyúltak s így kártyázgatások között sok szó esett a váltóról. Az asszonyoknak sejtelmük sem volt a lassú, de biztos hanyatlásról, mígnem egy szép napon megperdült a dob a nemesi kúriák kapu előtt.

Igy pusztult ki a magyar nemzet legértékesebb rétege, régi nemes középosztálya, melynek mai napig sincs még betöltve a helye. Várományosa azonban itt fejlődik szemünk láttára, a falu kisbirtokos rétegében, melynek legnagyobb része a jobbágyösök ivadékaiból tevődik össze. Mily érdekes osztály- és társadalmi talajvetődés a szemünk láttára.

Ez a réteg, dacára a düledező történelmi középosztálynak, már a jobbágyfelszabadítás kezdeti idejében nagyot lendült. Szabadon bírta földjét, nem fizette már a dézsmát, nem dolgozott robotba. Vagyonilag határozottan jobban állt, mint jobbágy korában. Kezdett megbarátkozni az okszerű gazdálkodással, ha erre példát látott, megszerette a fát s ezt most már szívesen ültette saját földjére, gondozta is, mert a magáé volt, ültetett gyümölcsöst, vesződött méhekkal, télen sem volt tétlen, mert kosarat font, bognárkodott, szerszámokat faragott s némelyik a módosabbak közül már büszke volt gangosán járó lovára, erősen lecsatolta a zabláját, hogy kényesen lépkedjen s fitogtassa jobb módját. Baromfia, birkája és sertései is voltak. Igyekezett a munkában, mert rájött arra, hogy szorgalmának anyagi haszna van.

A gyerekek nevelésére is költött már s ha a gyerek eszes volt, papnak szánta. Még a legrosszabb esetben is, ha gyűjteni nem tudott, jól és gond nélkül élt.

Rövid átmenetileg a nagybirtokok sínylették meg a felszabadított jobbágyság tűrhetőbb életét, mert munkáskezek hiányát érezték. A felszabadított jobbágyság ugyanis, erre kötelezve nem lévén, még fizetésért sem volt hajlandó urasági munkára szegődni. Nagy válságba jutottak átmenetileg a nagybirtokok, amíg a gépek használata általánosan el nem terjedt. Súlyosbította helyzetüket a közös teherviseléssel nyakukba szakadt s eddig terhüket nem jelentő adózás. Sok nagybirtok recsegett az idők válságos súlya alatt, ha a kártalanítás folytán befolyt tőkét idejekorán ügyes beruházásokra nem fordították.

Ez a válságos helyzet kényszerítette rá nagybirtokosságunkat arra, hogy kizárólag gabonatermesztésre térjen át, ami kevesebb munkaerővel, nagyobb területek művelését is lehetővé tette. így vált Magyarország kizárólag gabonatermő országgá, amely karakteréből mind a mai napig nem adott fel.

Néhány szerencsésebb esztendő terméke talpraállította a nagybirtokokat, amik között akadtak rekordtermések is, amelyek átsegítették mezőgazdaságunkat ideiglenesen a jobbágyfelszabadítása idők termelési válságán. De éppen ebben a váratlan fordulatban volt a későbbi súlyosabb válságok csirája elvetve. Az történt ugyanis, hogy a nagyobb jövedelem nagyobb költségekhez szoktatta birtokosainkat, amiről a rosszabb időkben sem tudtak lemondani. Hitelhez kellett nyúlniok, ami lassanként a folyó jövedelem pótlására fordult. így nőtt a tőke a prolongációval, a kamatok tornyosultak, aminek a vége az lett, hogy sok birtok került eladásra s ezzel sok család szegényedett és pusztult el.

Éppen ezek a nagy katasztrófák térítették észre gazdatársadalmunkat. Az 50-es években már nagyszámban akadunk közülük olyanokra, akik külföldi tapasztalatok alapján a régi rendszerű gazdálkodás átszervezéséhez kezdtek. Gépeket hoztak be, földjeiket jobban művelték s állatállományukat nemesítették. A magyar

arisztokráciának nem a legkisebb érdemei közé tartozik az, hogy külföldi tapasztalatok alapján megismertelte népünkkel az okszerű gazdálkodást, amit előbb saját birtokaikon kipróbálva tökéletesítettek s mint bevált módszert adták tovább a kisebb gazdáknak.

Általában ebben a helyzetben találta a magyar nemzetet az 1867. évi kiegyezés, amely annyi közjogi problémát vetett fel, hogy ezalatt elfeledkeztek arról a polgárosított rétegről, amelyik kultúrálatlanul, vezetés hiányában, magárahagyatva volt kénytelen élni további hosszú keserves évtizedeken keresztül. Ezalatt a, politikai élet irányítása a liberalizmus hatalmába került, amelyik figyelmen kívül hagyta a mezőgazdaság kellő fejlesztését, iparúzó politikát folytatott s közben felszívta magába s elsülyesztette a 48-as demokrácia ideáljait, így azok gyakorlatbavitele érdekében nagyon keveset tett.

AGRÁRSZOCIALIZMUS

Csizmadia Sándor a Földmunkások Országos Szövetsége
élén. — Mezőfi Vilmos Újjászervezett Szociáldemokrata
Pártja. — Achim L. András Szocialista Parasztpártja.

Az 1867-es kiegyezés utáni idők politikai élete csaknem kizárólag közjogi területen mozgott. A liberális éra sok jószándékkal akarta pótolni mindazokat a mulasztásokat, amelyekkel Magyarországnak, mint modern államnak, számolnia kellett, de alkotó iramában elfeledkezett arról a nagy problémáról, hogy lelki, politikai, kulturális és szociális művelés alá vegye azt a széles népréteget, amelyik a nemzeti egyenjogúsítás folytán belekerült a nemzet egyetemességébe. De legfőképp elfeledkezett gróf Széchenyi Istvánról s az ő közgazdasági tanításairól. A polgárosított jobbgátság magára hagyatva folytatta küzdelmes életét, anélkül, hogy ezt az évszázadokon át parlagon hevertetett réteget közgazdaságilag kellő figyelemre méltattai volna, előkészítvén arra, hogy ily széles és kellő módon kiművelt néptömeg sorompóba állítása újabb dicső évszázadok sorsát dönthesse el. Ehelyett a felszabadítás után is évtizedeken át magára hagyatva élt nemzetünk eme értékes, túlnyomó számú rétege, mint eleven, nagy parlag, amelynek talaja értékes magot sokáig nem kapván, kivirágozhatott rajta a gyom.

Ezt a helyzetet idejekorán észrevette és ki is használta a nemzetközi szocializmus, amelyik új eszmék hangoztatásával földi boldogságot ígért s már-már úgy látzott, hogy birtokba veszi a falu földnélküli társadalmának s elhanyagolt kisegzisztenciáinak lelkét. Döbbenetes dolog volt ez, amelynek ellenszerét illetékes kormányzati körök sokáig nem tartották szükségesnek kutatni, vagy alkalmazni.

Az 1848 előtti feudális éra ugyanis a szabadságjogok kivívása után sem zárult le teljesen, sőt leglényesebb kérdésekben, a tőke és javak birtoklása tekinteté-

ben húzódott át a liberális korszak idejére, amelynek politikáját már nem a rendi alkotmány feudalizmusa, hanem a nagytőke, különösen a merkantil irányzat favorizálása szötte át, kifejlesztvén szédületes mértékben a kapitalizmust és a nagybirtok-rendszert, amelynek ellenlábasa a mezőgazdaság terén a földművelő proletariátus lett.

A felszabadított jobbágyság ott állott földje lábánál tanácstalanul, tömege megszorodott a koldusbotra jutott köznemesekkel, akiknek nagyrésze nemesi birtokát elvesztvén, lesülyedt a legalacsonyabb közéleti nivóra, tengetvén életét egy darabig politikai jogainak aprópénzreváltásával, szolgáltatván a pártélet számára a korteseket, s aránylag csekély részük tudott elhelyezkedni a vármegyéknél s állami hivataloknál. Valóban, nem volt írigylésreméltó az a helyzet, amibe a jobbágyság felszabadítása után a köznemesség jutott, amelynek vergődése a biztos pusztulás útját jelentette, de a velük egy gazdasági nivóra jutott felszabadított jobbágyság is keserves évtizedeket élt át, mert amellet, hogy tulajdonjogú birtokhoz jutott, fejlődése nem volt biztosítva, sőt szigorúan materiális szempontból mérlegelve új helyzetét, alig lehetett azt állítani, hogy sorsán gazdasági szempontból sokat változtatott volna a felszabadítás.

Ezzel szemben birtokában volt a kossuthi idők nagy ígéretének, erkölcsi, jogi és szellemi tekintetben, s csak türelemre, várakozásra s legfőképp művelődésre volt még szüksége, hogy saját maga sarjassza ki rétegéből azt a férfiút, aki elvezeti a Kossuth Lajos által megígért haza földjére. Ez a nagy várakozási idő sokáig csendben, munkábagörnyedve telt el. Bár tudattalanul, de mintha mindent az eljövendő lelkébe akartak volna gyűjteni. Továbbra is igénytelen, higgadt és bámulatosan türelmes volt a magyar föld népe. Gondolkodásának és vágyainak köre megmaradt faluja határában s szinte megmozdíthatatlanul ősi tradícióiban élt, elzárkózva minden elől, ami régi s elavult gazdálkodásán és életformáin kívánt változtatni. Élete megdöbentően egyhelyben való állás volt. Ebben a mozdulatlanságában földjén, családján s állatain kívül csak az ég érdekelte. Végigjáratta szemét

annak mérhetetlen boltozatán, ahonnan várta a napkeltét, könyörögte a jótékony esőt s harangoztatott a fekete felhők elé, ha jégverés fenyegette vetését. Tömörkény István találóan írta erről a, népről: „Ha az Isten nem az égben lakna, vájjon hova tekintene nyílt szemmel a magyar paraszt”. A maga, s égbolt volt a magyar szántóvető ember tekintetének egyik legfontosabb pontja, arra fordult, ha kért valamit, oda fenyegetett fel, ha veszedelemben volt munkájának gyümölcse. Az ég jószágos volt még akkor is, ha káromolta a magyar paraszt.

Századokon át a közügyekbe beleszólása nem volt, az se nem érdekelte, se nem értett hozzá. Politikai szellem lengő szalmaszála lett, szavazatát, ha azzal bírt, judicium nélkül adta le, sokáig nem is gondolva arra, hogy annak okos felhasználásával javíthat saját helyzetén.

Éppen ezért, állampolgári joga, évtizedeken át nem volt alkotmányos fegyvere, mert előnyeit alig érezte a korteskedések idején túl. Közülük azokra is, akiket elvek veztek, leggyakrabban csupán a jelszavak voltak hatással s így a legteljesebb politikai iskolázatlanság s állampolgári nevelés hiányában nőttek fel ivadékai.

Idő kellett ahhoz, hogy a felszabadított jobbagység elnyerje az őt megillető helyét a nemzet életében. Eletereje, a benne visszafojtott őstehetsége s a más nemzetek hasonló társadalma, fölé magasan emelkedő bölcsesége aránylag nagyon rövid idő alatt fejedelmet szült soraiból, akiben mintha összeadta volna minden lelki és testi kiválóságát a magyar föld népe. Úgy jelent meg a magyar földművelőtársadalom panaszaival és kívánságaival, mint egy modern Tiborc, aki nemcsak magában hordja fajtája minden jellemvonását, de tudja vágyait, ismeri mérhetetlen sok panaszát s tudja azt is, hogyan lehetne segíteni a bajokon. Ő maga volt a magyar földművelő nép megtestesítője.

Senki sem tudta még ekkor, hogy megszületett már ennek a széles magyar néprétegnek a politikai apostola Erdősokonyán, aki Somogy vármegye eme kicsiny falujának felső végében most még alig 4—5 éves gyermek, ki zsellérszoknyáját fogva gyorsan szedegeti apró, mezítelen lábcskáit a végtelen somogyi földek felé s

viszik az ételt egy aratómunkásnak, aki apja ennek a milliók által várt gyermeknek.

Senki sem sejtette még ekkor, hogy Szabó István,; ez az apró zsellégyerek egyszer vezérévé válik a falu népének és amit szellemi tarisznyájába gyűjtöget, fejlődési iránytszabó programja, lesz az egész szántóvető magyar népnek s demokratikus fundamentuma az egész országnak. Amíg ez a nagy tehetség kifejlődött és politikai missziójára felkészülve megjelenhetett a közélet nyílt színterén, addig nagy megpróbáltatáson kellett át- esnie a föld népének. A nagy magyar parlagon előbb fel- burjándzott egy eddig ismeretlen, csábítónak látszó eszme, amelyik mindamellett, hogy idegen volt, veszedelmesen terjedt, mert ügyesen ki tudta használni céljaira azt a helyzetet, hogy az uralkodó politika világában figyel- men kívül hagyta az alsóbb néprétegeket, engedvén őket vergődni az élet küzdelmeiben.

A francia forradalom óta minden sanyargatott nem- zet, de az egyes népek elnyomott rétegei is Párizs felé tekintettek, ahol a szabadság Mekkáját vélték megtalálni. Hazánkban éppúgy, mint minden országban, legelőször az ipari munkásság lelkesedett a párizsi szocializmusért s bár már előzőleg is voltak nyomai a nemzetközi szo- cialista szervezkedésnek, mégis, mint párt, 1890-ben ala- kultak meg. Az agitáció már 1876-ban megindult, ami- kor Frankéi Leó, a párizsi kommün egyik magyar szár- mazású népbiztosa visszatért hazánkba, de a nagyobb- arányú szervezkedésnek az 1889-i párizsi nemzetközi szocialista kongresszus adott lendületet, amellyel élénk összeköttetést tartottak fenn a magyar szocialisták is, kiknek képviselői jelen voltak a párizsi kongresszuson, ahol méginkább teleszívták magukat a szocialista tanokkal.

Külföldön egyre szélesebb körökben lett ismeretes Marx és Engels 1847-ben kiadott Kommunista Kiáltvá- nya, amelyik nem titkolta, hogy céljai csakis minden társadalmi rend erőszakos felforgatásával érhetők el. Maguk figyelmeztetik az uralkodó osztályokat arra, hogy reszkessenek egy kommunista forradalomtól, mert a „pro-

letároknek e társadalmi rendben láncaikon kívül nincs init elveszteniük, de nyerhetik cserébe az egész világot”.

Németországban Liebknecht Vilmos állt ennek a mozgalomnak az élén, aki a proletariátust kiterjesztette a városi és falusi bérmunkáson kívül a kisgazdákra¹ és kisiparosokra is, akik „a tőke súlya alatt épp oly keservesen nyögnek, mint a voltaképeni bérmunkások”. Ez az irányzat minden jogok kútforrásául és fokmérőjéül a munkát tette, — mondván —: „a, mik vagyunk, munka révén vagyunk, amink van, munka révén van”. A földnek közös tulajdonba való vétele már kezdetben programja volt a, szociáldemokráciának,² amely a magántulajdon megszüntetését tűzte maga elé, hangoztatván, hogy a „polgáriás kisipar és törpegazdálkodás utópiává válik”.

A nemzetközileg szervezkedő magyarországi ipari munkásság németországi mintára már kezdetben arra törekedett, hogy agitációját kiterjessze a falvak népére is. Az 1890. év december 7-én és 8-án Budapesten lefolyt első kongresszusukon³ 5-ik helyen programjukba vették a mezőgazdasági munkásság helyzetének megvitatását, amelynek előadója Kiss Adolf volt.⁴ Ezen a kongresszuson már megjelent néhány falusi ember is, akiknek a szíve csordultig volt telve szociális panasszal, de ezek az egyszerű, darabos emberek, a túlnyomóan ipari munkásokból álló kongresszus tagjai előtt lenézett figurák voltak, kiket terjengős beszédek miatt gyakran le-

¹ Liebknecht Vilmos: A „munkások” elnevezés alatt nem csupán az iparosmunkásokat értjük, hanem mindazokat, akik nem a mások munkájából élnek; tehát a városi és falusi bérmunkásokon kívül a kisgazdákat, kisiparosokat (és kiskereskedőket) is. (Lásd: Mit akar a szociáldemokrácia.)

² Liebknecht V.: A munkaeszközöknek (földnek, bányának stb.) köztulajdonná való átváltoztatásával elérhető az, hogy az eddigi kizsákmányolt osztályok a nyomorúság és az elnyomatás posványából a legmagasabb jólét osztályosává váljanak. (Lásd: Mit akar a szociáldemokrácia.)

³ A kongresszuson 87 budapesti és 34 vidéki kiküldött jelent meg. Az alábbi vidéki városok képviseltették magukat: Arad, Szászváros, Deés, *Dömös*, Eger, Pécs, Nagybecskerek, Karánsebes, Kolozsvár, Brassó, Németbogdán, Újvidék, *Oros-háza*, Pancsova, Pozsony, Resica, Ruttka, Süttő, Székesfehérvár, Szeged, Temesvár, Szabadka és Versec. (A Magyarországi Szociáldemokrata Párt pártgyűlésének jegyzőkönyve.)

⁴ Beszédében a többek között a kisbirtokosság elproletárosodásáról panaszkodott, amit az alábbi statisztikai adattal támasztott alá: 1870-ben Magyarországon 1,631.061 földbirtokos volt, s 1880-ban már csak 1,133.086. (A Magyarországi Szociáldemokrata Párt pártgyűlésének jegyzőkönyve.)

hurrogtak, kinevették s vállveregetően kezelték szónokaikat.⁵

A jelszó már ezen a kongresszuson elhangzott: ki a falvakba! Itt mindenesetre találtak réteget, ahol eszméiket, ha ideiglenesen is, de el tudták helyezni. A mezei munkásság gazdasági és szociális fejlődésében valóban erős stagnáció állott be. Soraikban nagy nyomor uralkodott, nemcsak a munkabér rendkívüli alacsonyossága miatt, de a, munkahiány is sorvasztotta őket.⁶ Arról viszont szó sem lehetett, hogy ez a réteg pl. bérleti földön gazdálkodhassék, 'mert amily mértékben csökkent a mezei munka bére, úgy emelkedtek évről-évre a haszonbérek. Ez a helyzet természetesen csak szaporította a föld proletariátusának számát. A mezőgazdasági népesség megélhetésének körülményeire nem a legjobb fényt veti az, hogy a burgonyatermőföldek ekkoriban feltűnő gyarapodást mutattak. Az export lehetőségein és ipari célokra való termelés keretein túl mégis csak az volt az

⁵ Az orosházi szocialisták kiküldöttje, Gintner, amiatt panaszkodott, hogy a mezőgazdasági munkások bérvizsgálatairól készített hivatalos statisztikai adatok nem felelnek meg a valóságnak. Előadta, hogy a békésmegyei földművesek az év kétharmadát munkanélkül töltik el. Csupán a cséplési munkák idején tudnak megkeresni naponta 2 forintot, amely keresetük alig két hétig tart. A legtöbb munkás, évi 100 forintból kénytelen megélni családjával együtt. Mészáros Péter, Dömösd kiküldöttje ezeket mondotta: „kérjük meg a törvényhozást, hogy szüntesse meg a robotot, amelyet éppúgy teljesítenek ma is a községek lakói, mint 1848-ig. Aki más házában lakik, három napig, aki a sajátjában, az pedig hat napig kénytelen ingyen dolgozni. így folyik ez 1859 óta. Kiszámítottam, — mondotta Mészáros Péter — hogy nálunk 240 házas és 147 háztalan ember összesen 157 esztendő dolgozott ingyen, ami jóval több, mint 25.000 forint bérnek felel meg'. Legyen vége minden fizetetlen munkának országszerte.” Az előadó azzal reflektált erre a felszólalásra, hogy a robot megszüntetését nem kívánhatják, mert ezzel a községi adót növelnék s így csőbörből vödörbe jutnának. (A Magyarországi Szociáldemokrata Párt pártgyűlésének jegyzőkönyve.)

⁶ A mezőgazdasági munkának azt a nagy hátrányát, hogy bizonyos évszabakban nincs mód annak folytatására, 1908 körül sem tudták megszüntetni.

Hány napot dolgoztak a mezőgazdasági munkások'

	Férfi- munkások	Női munkások	Gyennek- munkások
1905-ben.....	207	156	112
1907-ben.....	216	168	129
1908-ban.....	225	187	152

Tehát a férfiak munkaidejük egyharmadát, a nők ennél is többet, a gyermekek pedig felét munkanélkül vagy más kevesebbet érő lehetőségekbe kapaszkodva töltötték el. A munkanélküliség tehát a munkásság soraiban periodikusan állandósult, alig kiszámítható kárára a magyar munkáskezekben rejlő termelési értékeknek. Ez a statisztika már jobb, mint a 9ü-es éveké volt. (Statisztikai Közlemények.)

irányadó szempont a burgonyatermelés körének kitágításával, hogy a népesség szélesebb rétegeinek számára könnyít tessenek meg ennek a tömegélelmezési cikknek beszerzése. Ez viszont éppenséggel nem vetett jó fényt a szándék mögött rejlő szociális háttérre.⁷

Hivatalos statisztikai adatok szerint a művelésre alkalmas területek terjedelme alig emelkedett. Például 1881 -től 1910-ig nyolc százalékkal sem nőit Magyarországon a szántóföldek terjedelme, míg a népesség szaporodása elérte a 22%-ot.⁸ Feltűnőbb ez az ellentét, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy általános tünetként mutatkozott az igények felfokozása, ami alól egyetlen társadalmi réteg sem volt kivétel.

Egyébként is nagy krízisben volt az egész magyar mezőgazdaság, amelyet ezekben az esztendőben értek azok a katasztrofális árzuhanások, amik teljesen megbénították mezőgazdaságunk fejlődését, amihez hozzájárult a földbirtok nagy eladósodása.⁹ Ügy tűnhetne fel, hogy az árzuhanás olcsóbbá tette a mezőgazdasági proletariátus megélhetését, mert talán kevesebb árért tudta beszerezni élelmiszerszükségletét, de a mezőgazdasági áresések ideje éppenséggel nem tette elviselhetőbbé sorukat, nemcsak azért, mert maguk is alig kaptak valamit csekélyke piacra vitt áruikért, de azért sem, mert a munkabér oly alacsony nívón mozgott, hogy a betevő falatot is alig fedezte. A nélkülözők száma pedig igen tekintélyes volt, amit a hivatalos statisztika így tüntet fel:⁹

Önálló és segédszemélyzet 1890-ben, 1900-ban és 1910-ben az östermelők keresői között:

	1890	1900	1910
Önálló kereső . . .	1,613.742	1,537.092	1,629.931
Segítő családtagok	1,095.748	1,479.433	1,233.218

⁷ Statisztikai Közlemények. 55. kötet, 27. oldal.

⁸ Statisztikai Közlemények. 55. kötet. 23. lap.

⁹ A telekkönyvi birtoktestek a 80-as évek óta a következőképpen terheltek meg újabb összegekkel:

Év	Terhek külön- bözete millió koronákban	Év	Terhek külön- bözete millió koronákban
1887—1885, átlag	152-6	1896—1900, átlag	237-8
1886—1890, átlag	127-0	1901—1905, átlag	194-7
1891—1895, átlag	162-1	1906—1910, átlag	438-0

	1890	1900	1910
Cselédek	526.272	503.719	508.003
Munkások	1,214.723	1,385.844	1,222.676 ¹⁰

Ez a statisztika nagyon élesen rávilágít arra, hogyan oszlottak meg mezőgazdaságunkban az egyes dolgozó rétegek, de kitűnik belőle az is, hogy az ország mezőgazdasági társadalmának rétegződése húsz esztendő leforgása alatt alig változott valamit. Legnagyobb ingadozásnak a segítő családtagok száma volt kitéve, amely réteg más foglalkozási ágban elhelyezkedni nem tudott. Az is megdöbbentő, hogy húsz év alatt őstermelésünk a nemzet közel 20 millió lakosságából csupán 4,189.000-et tudott területén egzisztenciához juttatni, ugyanakkor a munkások száma sem apadt, sőt az önállósághoz jutottak számának csaknem kétszeresével szaporodott, 7953-mal, de nem is ez a szaporodás, hanem a nagy mozdulatlan-ság volt a megdöbbentő. Szinte úgy tűnt fel, hogy bezártak a kapuk, amelyek az önállóság felé vezettek.

Mérgesítette ezt a helyzetet az a körülmény, hogy mezőgazdaságunk nem tudott eleget tenni azoknak a szociális kívánalmaknak, amelyek a földművelő munkásság megélhetésének minimumát is képesek lettek volna biztosítani. Magyarország ezeresztendő fennállásakor a mezőgazdasági munkásság megélhetési viszonyai a lehető legszánalmasabbak voltak.¹¹

¹⁰ Statisztikai Közlemények 55. kötet, 43. oldal.

¹¹ Statisztikai Közlemények 55. kötet, 43. oldal.

11

A) *Férfinapszám.*

	1895	1896	1895	1896
	ellátással		ellátás nélkül	
	f i l i é r i e k b e n			
Tavasszal	78	76	114	112
Nyáron	130	130	176	176
Ősszel	90	88	126	124
Télen	62	62	60	90

B) *Női napszám.*

Tavasszal	54	52	82	86
Nyáron	84	80	116	114
Ősszel	62	60	88	88
Télen	44	42	64	64

C) *Gyermeknapszám.*

Tavasszal	34	34	54	54
Nyáron	52	50	76	76
Ősszel	39	40	60	60
Télen	26	28	46	44

(Statisztikai Közlemények. 55. k., 44. o.; a földművelésügyi minisztérium adatai.)

Ezekben az években a legnagyobb bizonytalanság és összevisszaság uralkodott a napszámberék tekintetében. Tény azonban, hogy az alacsony munkabérek oka nem keresendő csupán a földbirtokos réteg abszolút antiszociális érzékében, hanem elsősorban az általános gazdasági helyzetben, amelynek legjellemzőbb tünete a krízisszerű gabonaáresés.¹² Ez ütötte rá legmélyebben bélyegét eme évek szociális és gazdasági politikájára, amikor a földbirtokos réteg úgy vélte, hogy saját szempontjából leghelyesebben akkor cselekszik jól, ha a munkabéreken takarít meg valamit, nem számolva ennek óriási szociális veszedelmével.

Ez a helyzet nagy népvándorlást eredményezett a földművelő társadalomban, mert a termelési krízis és a bérvizonyok nem tudták biztosítani egzisztenciáját. Rajával indult meg a nép a falvakból a városok felé, ahová becsődülve felkeresték az ipartelepeket, munkát kérve, egyben szaporítván a városi proletariátus számát. A merkantilizmus favorizálása a pár évtized múlva bekövetkezett csőd következtében súlyos helyzetet támasztott. A falva, kból az ipartelepekre csődült munkásság többé nem ment vissza atyái földjéhez, ellenben munkaalkalmát veszítve, a városok utcáin csatangolt, kenyeret követelve az államtól.

¹² *Gabona- és lisztárak a budapesti ár- és értéktőlcszédén az 1867—1911. években.* Átlagárak koronákban, métermázsánként:

Év	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri 0 és liszt
1867—1871. átlag . . .	21·9	15·9	13·2	14·4	12·6 48·1
1872—1876. „ . . .	24·7	18·2	14·2	14·9	14·3 53·1
1877—1881. „ . . .	23·3	17·1	13·5	13·3	12·9 45·9
1882—1886. „ . . .	18·9	14·5	13·3	13·5	12·6 36·9
1887—1891. „ . . .	16·8	13·7	12·3	12·6	11·4 30·7
1892—1896. „ . . .	15·3	12·6	11·3	12·5	9·9 26·3
1897—1901. „ . . .	18·6	14·6	11·8	12·2	10·1 30·4
1902—1906. „ . . .	16·9	13·5	12·7	13·5	12·8 27·5
1907—1911. „ . . .	24·0	18·2	15·1	16·9	13·8 37·0

(Statistikai Közlemények. 55. kötet, 30. oldal.)

A kisbirtokosok közül is sokan nem tudtak megbirkózni a nehéz viszonyokkal, kénytelenek voltak le-súlyedni a mezei proletariátus színvonalára, ahol csak olcsó napszámmal tudták tengetni életüket. Felmérni sem lehet azokat a károkat, amelyek a mostoha viszonyok miatt nemzetünkre háramoltak.

Elsősorban megszenvedte ezt a sorvadást népszaporulatunk, amit nemcsak a gyermekek születésében való visszamaradottság, de a kivándorlás is apasztott. Az utóbbi, évről-évre ijesztőbb mérvet öltött. Már 1890-ben, az első szocialista kongresszus esztendejében, 60.000-nél nagyobb számú magyarországi születésű egyént írtak össze az amerikai Egyesült Államokban.¹³ Tíz év leforgása alatt számuk meghaladta a 150.000-et. Ma már százazrekre megy a csupán Amerikában élő magyarok száma, akiknek nagyrésze az új haza polgárává lett.¹⁴ A kivándorlók 77%-át a mezőgazdasággal foglalkozó réteg szolgáltatta.

A nemzet kenyeret termelő társadalmának azonban nemcsak az alsóbb mezőgazdarétegeit látjuk ily szomorú sorsban. Sok tekintetben osztályosuk volt gazdasági szempontból a nagybirtokosság is. Ekkor már ugyanis előzőnlötte Európát a tengerentúlról jött termények áradata, amikkel nem bírt versenyezni nagybirtokosságunk, viszont a kisbirtokosság helyzete ennél is súlyosabb volt, ha hozzávesszük, hogy már ezt megelőzőleg legyőzhetetlen konkurrensai voltak a nagybirtokok, melyeken már ekkor belterjes gazdálkodás folyt gépek alkalmazásával, amikor a kisbirtokosok tulajdonában levő földeken még a jobbágyatyáktól eltanult régi gazdálkodási rendszer dívott. Természetes, hogy ebben a versenyben a kisgazdaságoknak támogatás hiányában le kellett maradniok. Erre az időre esik a magyar kisgazdatársadalom sorainak veszedelmes megritkulása, de még ily mostoha viszonyok mellett is megható jelenség volt, ahogyan csüggték darabka földjükön, amely ha nem adott elegendő kenyeret számukra, elmentek olcsó napszámért dolgozni, hogy földtulajdonukat meg tudják tartani. Dolgozott az egész család, apraja-nagyja, a feleség az urával, velük együtt a gyermekek, már a zsenge korban.

Erre a sanyarú helyzetbe jutott kisbirtokos társa-

¹³ Statisztikai Közlemények, 55. kötet, 47. oldal.

¹⁴ Az 1928-ban a „Kossuth-zarándokolattal” Amerikában járt férfiak közül egyesek 2.000.000 lélekszámra teszik azoknak a magyaroknak számát, akik ezidő-szerint Észak- és Dél-Amerikában élnek. Ez az adat azonban bizonyíthatatlan s túlzottnak látszik.

dalomra is rávetette szemét a nemzetközi szociáldemokrácia, melynek már első budapesti kongresszusán szembeállították egymással a falu kisbirtokos társadalmát a, nagybirtokos réteggel olyan ujjmutatással, hogy a nagybirtokok területén keressék sorsuk javulását. Ez a felhívás már figyelő fülekre talált a kisebb birtokú agrárrétegben. Ugyan nem a szocialista birtokpolitikái eszmék alapján, amelyek a tulajdonjogú gazdálkodás ellen voltak, hanem egy ekkor még kialakulatlan, csupán érzett, de még ki nem fejezett gondolat szerint, amit a nép lelkében fortyogó parasztszocializmus ezzel a szóval tudott megjelölni: földosztás. Ennek fogalmával azonban maguk sem voltak tisztában.

— Nem kívánjuk mi a földosztást — mondotta Kunos József, az orosházi parasztszocialisták vezére —, mi csak azt követeljük, hogy a föld gyümölcséből részesedjünk. De ha a gépek kiszorítják a munkást, mi lesz velünk? Tudom én azt, hogy a földosztás csak ábránd, mert ha ma fölosztanák a földet, holnap már a régiben lennének. Éretlenek vagyunk mi arra, hogy megértsük a szocializmus kérdését.¹⁵

Az agrárszocialista agitációk során kitűnt, hogy programjuk korántsem tartalmazza azt az átfogó jelleget, amelyik mezőgazdaságunk legpanaszosabb rétegét is képes volna kielégíteni. A szocialista eszmék nagyobb-mérvű terjedése pedig hazánkban csaknem kizárólag attól függött, hogy miként fog azokra reagálni a mezőgazdasággal foglalkozó réteg. A magyar falusi vagyontalanok sokáig nem értettek egyebet ebből a programiból, mint a „földosztást”, aminek viszont a nemzetközi szocializmus nem olyan értelmezést adott, hogy kiszorítási intézkedésekkel maga is elősegítse a panaszos rétegek polgárisítását. Éppen ezért, bár az agrárszocializmusnak gazdasági bajokkal s szociális panaszokkal jól megtrágyázott talaja volt, eleinte a súlyos viszonyok ellenére is idegenkedéssel fogadták még a legelkeseredettebb rétegek is az 1890. évi szocialista kongresszusnak a földtulajdonra vonatkozólag elfogadott szocialista elvét.

¹⁵ Budapesti Hírlap. 1894 április 2G.

amely szerint a „modern társadalmi fejlődés szükségessé fogja tenni a termőföld közös birtokká való tételét”. Ezt az akkor még csak ígéretként elhangzott szélső szocialista elvet úgy képzelték elérni, hogy a földeket az állam, gazdasági szövetkezeteknek adja ki művelés céljából, amelyek kötelesek volnának azokat tudományos alapon kiaknázni, olyan módon, hogy közvetlenül az államnak termeljenek. Ezzel szemben az állam köteles lenne gondoskodni a népnek tudományos alapon való kiműveléséről. Sajnos, ekkor még senki sem gondolta, hogy ezek a korán elhintett kommunistaizü magvak a legmérgezőbb hatású termést hozzák meg valamikor mezőgazdaságunkban, amelyek átmenetileg meg fogják mételyezni egész állami életünket. Senki sem merte gondolni, hogy Magyarország lesz Európában a; z a szerencsétlen kísérleti állam, ahol ki fogják próbálni a szocialista apostolok elméleti tételét.

Ezek a szélsőséges eszmék lényegileg mindvégig teljesen idegenek maradtak a magyar mezőgazda nép előtt. Nem tudtak őszintén lelkesedni értük még a legpanaszosabb rétegek sem, aminek egyedüli oka az volt, hogy a magyar ember lelkében rendületlenül élt a magántulajdon sérthetlenségének elve. Érthető, mert a maga jobb sorsát is a birtokszerzés útján kereste s egzisztenciáját a magántulajdon alapján kívánta biztosítani. Egyébként is annyira importált jellegű volt ez a szocialista tanítás a földbirtok kérdésében, hogy a magyar rétegek eleinte nem is igen értették meg. Nem magyar talajból nőtt ki, természetesen nem is sikerült oly könnyen annak meçgyökereztetése.

Talajra talált azonban az agrárszocializmus egy fajtája, a parasztszocializmus, amelyet különösen Békés. Csanád és Csongrád vármegye földmunkás rétege fogadott szívesen. Ezek a megyék voltak a magyar agrárszocializmusnak a legkitűnőbb telepei és melegágyai.

Igen érdekes és éppenséggel nem komplikált múltja van annak, hogy ezen a viruló, gazdag földdel megáldott vidéken kaphatott lábra hazánkban legerősebben az agrárszocializmus.

Ebben az időben Alföldünket már teljes egészében

mívelés alá vették. Ez a mezőgazdasági kultúra azonban nem volt még régi keletű. A törökök kiűzése után a teljes pusztulás képét mutatta, aminek legborzalmasabb tünete volt a teljes elnéptelenedés. Békés megyében például, a feljegyzések szerint, a törökök kitakarodása után alig láttak néhány embert. Az Alföld eme része a pusztai vadon képét mutatta. Sokáig rendes földművelésről beszélni sem lehetett, mert a folyók árvize örökös rettegésben tartotta a lakosságot, ami igen sokszor oly méreteket öltött, hogy egész Alföldünknek egynegyed része víz alatt állott. A Tisza és a Körösök beláthatatlan területeket öntöttek el s az árvíz úgyszólván örökös volt a mélyebben fekvő részeken.

Gróf Széchenyi Istvánt fogja magasztalni örök időig az a tény, hogy ezeket a nagykiterjedésű árterületeket vízszabályozások által az ország egyik legdúsabban termő részeivé lehetett tenni. Atyáink például bizonyára nem is merték volna remélni 100—150 esztendővel ez előtt, hogy a Hódmezővásárhely mellett elterülő Hód-tó medre a legjobb földeket fogja szolgáltatni a jelenkor gazdái számára, ahol ma valóban paradicsomi tanyák hirdetik az észszerű gazdálkodás sikerét.

A szeszélyes alföldi folyók megfékezése s gátak közé való szorítása a kiegyezés utáni idők egyik legnagyobb teljesítménye volt, amikor 50 év leforgása alatt sok milliárd köbméter földet mozdítottak meg a Tisza mentén, amely munka nagyszámú embert vett igénybe, öröklődően az apáról fiúra, sőt részesedtek benne az unokák is, akik már beleestek az agrárszocializmus terjeszkedésének eszmekörébe. Amikor ugyanis a vízszabályozási munkálatok megszűntek, igen nagyszámú népesség nem találta meg többé kenyérkeresetét. A munkálatok gigantikus mivoltáról fogalmat adhat az, hogy az Alföld folyóinak gátja oly hosszú, hogy ha egy végbe lehetne rakni őket, Liverpooltól New Yorkig húzódnának. Természetesen az árvíztől megszabadított területeken a legkitünőbb termőföldeket lehetett kapni. Óriási teljesítmény volt ez, ha figyelembe vesszük azt, hogy pár évtized előtt ezen a vidéken még járható terület is alig akadt.

Az Alföld lakossága ugyanis a török időkben falusi életet alig élt. Az elpusztított, felégetett falvak népe még a felszabadítás utáni időkben is sokáig nem költözött vissza tulajdonába, hanem a városokban maradt, ahová a törökök elől menekült. A falvak helyén puszta és tanya maradt. A birtokosok azonban fenntartották tulajdonjogukat régi földjükhöz, s később a városokból jártak ki azok megművelésére. A falvak és tanyák területét ezekhez a városokhoz csatolták, s így némely alföldi városnak oly nagy határa lett, hogy szinte példa nélkül áll a világon. Debrecen és Kecskemét területe például sokkal nagyobb, mint a világ legnagyobb városáé, Londoné, holott London lakossága éppen százszor annyi, mint Kecskemété.

Az alföldi városok lakossága, ilyen körülmények folytán, csaknem kizárólag földművelésből élt, s bizonyos falusias jelleget mutattak: széles, poros utcák, tengelyig érő sár, alacsony, fehérre meszelt házak, amelyekhez óriási udvarok tartoztak.

Miután nagy nehézséggel járt a földnek a városból való megművelése, kénytelenek voltak kint a birtokon is hajlékot építeni. Így keletkeztek a tanyák. Eleinte, amíg a közbiztonság nem volt elegendő, csupán a munkaidő tartamára költöztek ki, később azonban a viszonyok javulásával véglegesen ottmaradtak. Ezeket az állandó otthont nyújtó tanyákat nevezik ridegtanyáknak, eltérőleg azoktól, amelyekben csupán a munka ideje alatt él a gazda. A tanyavilág kulturális és közintézményeinek elhelyezése szempontjából igen fontos ennek a disztinkciónak ismerete. Ma¹¹ már gyönyörű oázisok ezek a távolabb eső alföldi tanyák, amelyeket nyírfák, akácfák, gyümölcsösök, hatalmas koronájú diófák koszorúznak. Különösen felemelő s a jövőre nézve buzdító látvány Hódmezővásárhely határában, Csonka-Magyarország legjobb termőföldjein, a lecsapolt Hód-tó helyén épült hétvezret kitevő tanya között jární gabonaérés idején.¹⁶ Megható s biztató jelenség a szemlélőre, hogy ez az évszázadokon át teljes elhagyatottságban élt lakos-

¹¹ Mayer János földművelésügyi miniszter úr ő excellenciájának megbízására szerencsém volt személyesen beutazni ezt a vidéket. (Szerző.)

ság, a Trianon utáni idők mostoha viszonyai mellett is, mily gyors ütemben halad az észszerű, okos gazdálkodás terén. Kítűnő hatással vannak a kisebb birtokosokra a tanult, iskolázott középbirtokosok, akiknek tanyája a modern gazdálkodás minden vívmányával fel van szerelve. Ha a tanyavilág útviszonyait is kellő időben rendezni lehet, szinte beláthatatlan jövője nyílik ennek a népnek a haladás felé.

Gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter a nagyszámú tanyai iskola felállításával erős lendületet adott a tanya kulturális színvonala emelésének. Nem ritka látvány ma már a rádióantenna sem a tanyai háza, k tetajén, amellyel a gazdakörök, olvasóegyletek — amelyekbe szervezve vannak az egész évben tanyán élő gazdák — el vannak látva, újságokon s könyvtáron kívül. A nemzet újjászületésének korszakában felismerték a mulasztottakat s ma már gyors tempóban halad a tanyák élet-színvonalának emelése. Különös elismerési vív ki magának a tanyavilág tanítósága, amely valé)ban életét áldozza a nép kulturális színvonalának emelésére. Ennek a minden tekintetben kiváló és képzett tanítóságnak lelkes munkáján fog eldőlni sok minden. Nagy feladatok várnak a közigazgatási hatóságokra, hogy közelebb jussanak a tanyák lakosságához. A múltban nem volt ritka eset, hogy amíg valaki megkapta a bírósági idézést, már az ítélethozás is megtörtént. A magyar tanyavilág élet-színvonalának emelése hazánk megcsonkítása óta különös fontossággal lépett előtérbe. Az ország 19 százalékát érdeкли közvetlenül ez a kérdés, amely a lakosság szét-szóródottsága, miatt 150 éven át nélkülözöte a legkezdetlegesebb igények kielégítését úgy közigazgatás, közlekedés, mint hitélet, oktatás, egészségügy, de gazdálkodás tekintetében is.

A tanyavilág közigazgatási reformjának kérdését leggyökeresebben *önálló községek alakításával* lehet keresztülvinni ott, ahol a tanya kellszámú lakossága rendelkezésre áll s a községi élet feltételei, különösen anyagi erők adva vannak. Az önálló községek alakítására még meg nem érett tanyákon a közigazgatás szükségleteinek ellátása *tisztviselői kirendeltség* szervezésével

volna elérendő, amely hivatal kiterjedne: közszolgáltatások kivetésére, azok kezelésére és behajtására, anyakönyvvezetésre, marhalevélkezelésre, összeírásokra, haláleset felvételére, kisebb peres ügyekben való bírászkodásra stb. Ha a tanya lakosságának csekély volta miatt ilyen kirendeltség felállítása lehetetlen volna, a teendők ellátására helybenlakó, megbízható egyént lehetne alkalmazni (tanyai esküdt, pusztabíró), nehogy a lakosságnak apró-cseprő ügyeinek elintézésére is messzefekvő hatóságokat kelljen felkeresnie.

A tanyavilág közigazgatási reformját szolgálná az *eddig közigazgatási beosztási terület megváltoztatása* is. Azokat a tanyákat, amelyek távolság vagy rossz utak miatt csak nehezen érintkezhetnek hatóságaikkal, a hozzájuk közelebb eső közigazgatási központhoz kell csatolni.

A gyéribben lakott tanyák lakosságát *a külszolgálat hathatósabb és intézményes megoldásával* kell a közigazgatásba kapcsolni, oly módon, hogy a vármegyék kötelezzék főszolgabíróikat a tanyai lakosság minél gyakoribb meglátogatására.

A közbiztonsági szolgálat csendőri és rendőri közegek útján hathatósabbá tehető.

A tanyákról befolyó jövedelmet az ő céljaikra intézményesen kell lekötni, a jövedelem költségvetésileg való felhasználása által. A tanyai lakosság által szolgáltatott közmunkaváltság vagy legalább annak egy része tanyai célokra fordíttassék.

A helyi viszonyok szabják meg, miként volna megoldható a közigazgatás szempontjából *a hivatalos és egyéb iratok kézbesítése* és hatósági hirdetések eljuttatása.

A *tanyai építkezések* az önkormányzati szabályrendeletben a külterületi építkezésekkel kerülnek egyforma elbírálás alá. Ez a kérdés is rendezésre szorul. Két szempont legyen irányadó: a tanyai építkezésekhez nem lehet túlszigorú követelményeket fűzni, viszont az egészségügyi és tűzrendészeti szempontokat itt is érvényesíteni kell.

A törvényhatóságok vegyék tárgyalás alá a következő kérdéseket: 1. közigazgatási és egyéb szempontok kívánatossá teszik, hogy a tanyaközpontok és a szervezendő tisztviselői kirendeltségek *telefonnal* legyenek el látva; 2. szükséges lehet a tanyai *tűzoltóság* megszervezése; 3. tanyai *temető*k részére terület kisajátítása.

Különös fontossággal bírna *a gazdakörök felállítása*. Hivatása volna a tanya lakosságának gazdasági érdekein kívül a magasabb közérdek s kulturális szempontok szolgálata, valamint az is, hogy a nemzeti irányú gondolkodásnak és cselekvésnek megtartsa vagy megnyerje azokat is, akiket szervezetlenségük kihasználásával a nemzetbontó elemek igyekeznek a maguk eszméi szolgálatába tömöríteni.

Nélkülözhetetlen segédeszköz a szabatos és részletes *térkép* a törvényhatóság területén levő tanyákról.

A törvényhatóság saját helyi viszonyai között ismert bajokkal, panaszokkal és kérdésekkel külön is foglalkozzon.

Megokolt volna, ha a tanyákat érdeklő kérdések előkészítésére a törvényhatóságok külön *tanyabizottságot* alakítanának, amelynek feladata volna, hogy a közgyűlés elé tanyai kérdésekben javaslatokat terjessen.

Szinte beláthatatlan következménye lett volna a nemzet életére, ha ezeket az intézkedéseket a világháborút megelőzőleg gyakorlatba viszik az akkori kormányok. A tanyavilág és az Alföld népével azonban keveset törődtek. Hogy a kép teljes legyen, érdemes lesz ennek a vidéknek kialakulási történelmét is szemügyre venni.

A török idők után roppant nehezen ment eme országrész birtokpolitikai kérdésének rendezése. A magyarság életereje szempontjából pedig egyenesen katasztrofális volt, hogy a problémát Bécs vette kezébe, megindítván nagyarányú telepítési akcióját. Ekkor kerültek különösen az Alföld déli, termő részeire nagy számban idegenajkú lakosok, megváltoztatván eme ősi, szintiszta magyar vidék néprajzi karakterét. Ekkor telepítették be a németeket, néhány francia községet, vallonokat, szlávokat, akik között szerbek, bolgárok, tótok, csehek, bu-

nyevácok és sokácok szerepeltek. Ez a telepítés Magyarország térképének tarka néprajzi fotográfiát adott, viszont a benépesítés módot nyújtott arra, hogy közlekedési, kulturális és gazdasági tekintetben is további lépéseket lehessen tenni. Kiépültek a fő országutak, később a vasúti vonalak, ami rendkívül nagy feladat volt ezen a vidéken, ahol követ sehhol sem lehet találni, de így is egy emberöltő leforgása alatt készen volt ez a nagy mű.

Birtokpolitikailag azonban nagyon siralmas helyzet teremődött, aminek a magyar sorsra nézve igen jellemző múltja van. A törökök kiűzése utáni időkben, amikor az elhagyott területek benépesítése volt első követelmény, a bécsi udvar politikája miatt a magyarság csak nagyon gyér számban tudta visszanyerni régi birtokát. Az elhagyott földeket ugyanis csak hosszadalmas írásbeli igazoltatások után voltak hajlandók a régi birtokosoknak visszaadni, de még abban az esetben is, ha a bécsi fiskus szövevényes adminisztrációján keresztül ment a dolog s a, régi tulajdonjog megállapítást nyert, hűség esküt kellett tenniök, ami rendkívül súlyos teher vállalásával járt: a birtokosoknak ugyanis át kellett venniök a török uralom alól való felszabadítás költségeit, ami óriási megterhelést jelentett,

A bécsi udvar nyilvánvalóan üzleti célokra használta fel ezeket az ősidők óta magyarok által lakott és birtokolt területeket s ezt az irányelvét annyira vitte, hogy érdeke szempontjából a régi tulajdonosok jogos birtokkeresetének egész sorát utasította el, hogv az ily módon rendelkezésére álló földekkel szabadon gyakorolhasson kegyeket, amikben — szinte generálisan meg lehet állapítani —: nem magyarok részesültek! A bécsi udvar eme cselekedetének törvényszerű alapja, az volt, hogy azokat a földeket, amelyekre a jelentkezők tulajdonjogát igazolni nem lehetett, a „fiskus javára” értékesítették.

1714-ben indult meg erre a vidékre a nagyobbarányú beözönlés. Az idegenajkúak kedvezményekben részesültek. Számukra ugyanis, az ország más vidékeitől eltérőleg, külön úrbéri szerződést biztosítottak, ami azt eredményezte, hogy az idegenajkú települőknek jobb

volt a helyzetük még a jobbágyság korában is, mint az ösfoglaló lakosságnak.

Ez a helyzet természetesen a legnagyobb elégedetlenséget szülte a magyarság körében, mert hamarosan közíudomású lett, hogy az udvar éppenséggel nem a legjobb magyar hazafiakat halmozta el kegyeivel.

Ekkor jutottak óriási birtokokhoz az udvar befolyásos emberei, de különösen igen sok idegen tábornok. Ellenben régi nemesbirtokosok, mint a Sigrayak. Széli-, Kovács-, Török-, Zólyom-, Teleki- stb. családok hiába perlekedtek birtokaikért. Egy osztrák hadseregszállító, itarruckern János György, aki élelmezője volt a törökök elleni háborúnak, csaknem egész Békés vármegyét megkapta, 37.000 korona értékben, 24.000 korona „nemzeti ajándék” fejében Bécs kegyes jóvoltából. Az adományozás óriási értékére nézve jellemző, hogy Harruckern a 13.000) korona tartozását, amennyivel több volt birtokánali megállapított értéke, mint a neki szánt nemzeti ajándék, rövid pár év alatt kifizette, jóval a megállapított visszatérítési határidő lejárta előtt.¹⁷

A birtok nagyságából némi fogalmat lehet alkotni arról, hogy mekkora lehetett ennek a szédítő területű magyar föld árán előkelővé vált osztrák beköltözőttnek a hatalma Békés megyében, s mi maradhatott meg a megye földjéből más birtokosoknak. Ez utóbbin könnyen

¹⁷ Ez a, mamutbirtok Harvuckemek teljes tulajdonába, ment át, amelynek nagyságát Karácsonyi János dr. „Békés vármegye” című munkájában így festi le: A birtok a következő részekből állt: Gyula városa, Fövényes, Ölyved, Apáti, Szentbenedek pusztákkal; Remeteháza, Szeregyháza, Alabián, Györkehely határrészekkel. Békés városa, Berény és Endrőd, azelőtt pusztákkal, most községekkel; Gyúr, Kamut, Dánfok, Csatár pusztákkal; Tögye, Nyárszeg határrészekkel; Szentes városa, Szentfábián, Ecsér, Veresegyháza, Donát, Szentlászló, Töke, Heréd Pusztákkal; Derekegyháza és Békény határrészekkel; Szeghalom, azelőtt Faás pusztával; Balkány, Torda és Kiskörnye pusztákkal; Öcsöd falu és Szarvas, azelőtt pusztákkal, most város, Káka, Bábica, Fehéregyháza, pusztákkal és Tatariszállás határrészel; Csaba falu, Veszem, Gerendás, Kigyós, Eperjes, Derekegyháza [pusztákkal](#); Nagypodány, Kispodány, Földvár, Borosgván és Szabadka határrészekkel; Gyarmatfalú, Pázmány, Ösvény, Bucsa, Kisharang, Nagyharang pusztákkal; Gella falu, Mezőmegeyer, Szentmiklós, Kisdécs, Nagydécs pusztákkal; Doboz falu, Tócsa pusztával; Kőrösladány falu, Faás, Méhs, Kiskároly pusztákkal; Győr, Ege, Nagytelek és Szent János pusztákkal; Vésztő falu, Mágor pusztával; Tarosa falu, Edeles halommal és Németi, vagy Nemeskeréki pusztával; Bérruegy, Felhalom, Póhalom, Szenás, Kiscsákó, Királyság, Kondoros, Muron, Sopron, Halásztelek, Sima, Simaszigettel és Csejt nevű határrészel az orosházi mis-tik: Szikudvar falu, Becser, Gyűrhe, Szentkirály, Szentmárton, Tamás, Pál és Elek pusztákkal.

át lehet tekinteni: a Harruckern-féle nemzeti ajándékon kívül még két nagybirtok volt a megyében, a kétegyházai és a szentandrászi. Ezzel a tulajdonjogi birtokpolitika ebben a megyében el volt intézve. Az ott élő sok ezer jobbágnak, zsellérnek és cselédnek földje nem lévén, a három uraság birtokát művelte.

A föld ilyen megosztása, ami nemcsak a török hódoltság utáni időkben volt ilyen kirívó, hanem ez a kép tárul elénk a, későbbi évtizedekben is, megteremtette azt a helyzetet, amelyből ha nem nő ki később az agrárszocializmus, valósággal csodával állnánk szemben.

Nagyon hasonlós volt Békés vármegye közállapottaihoz Csongrád és Csanád megye helyzete, ahol szintén *igen jó talajra találtak a szocializmus eszméi.*

A föld nélkül maradt lakosság a Széchenyi programjába vágó tiszai gátak építésekor még megfelelő keresethez tudott jutni, mert havi bére elérte a 20—25 forintot, de amint a vízszabályozási munka megszűnt, csupán a nyári mezei munkára, volt utalva. Ősszel és télen pedig a legkilátástalanabb sors várta őket, amikor munkanélkül állván, éppen elég idejük volt arra, hogy meghányják-vessék sorsukat.

A krízis azonban csak akkor következett be, amikor a mezőgazdasági gépek alkalmazásával lehetőség nyílt arra, hogy a nagybirtokosok ne adják bérbe földjeiket, miután maguk is meg tudták azokat művelni. Ez a helyzetváltozás a földtulajdon nélkül élő lakosságnak már mindennapi kenyerét vette le asztaláról. Tetemesen csökkent tehát a föld proletariátusának keresete nyári munkában is.

Régente a mezőgazdasági munkásoknak módjuk volt arra, hogy annyi földet vehessenek árendába, amennyit meg tudtak művelni. Akinek lova és gazdasági eszközei voltak, felesbe, akinek lova nem volt, harmadába. Új jobbágyrendszer kialakulását jelentette ez, amelynek áldozatai a zsellérek, gazdasági cselédek és földmunkások lettek. A 90-es években ugyanis az a szókapott lábra, hogy a gazdák, ha adtak is árendába földet, azt csak harmadába adták, de ezenkívül köteles volt az árendás még két napi robotot dolgozni; egy forin-

tot készpénzben beszolgáltatni s a babnak, töknek, ciroknak, napraforgónak felét a föld tulajdonosának átengedni. A földmunkások helyzete tehát rohamosan rosszabbodott, amit keresetükből pontosan meg lehet állapítani. Míg a 90-es évek előtt ugyanis a részes arató megtudott keresni 12 köből gabonát, a 90-es évek után 4—5 köből búza, 5—6 véka árpa, vagy zab és egy kocsi szalma volt a keresete. Ha figyelembe vesszük, hogy ezekben az években a búza átlagos ára 7 forint volt, s az árpáé 4 forint, előttünk áll a békésmegyei földművelő munkásság valóban siralmas szociális helyzete, amihez hozzájárult még az is, hogy a napszám 30—40 krajcár volt csupán. Csak tavasszal ment fel 50 krajcárra s aratáskor, a nehéz munkánál 1—2 forintra. Pedig igen nagy távolságra mentek a napszámosok ezért a bérért s ha össze számították munka után egy évi keresetüket, alig tudtak kimutatni 200 forintot. Dolgozott a család minden tagja, tavaszkor ügynökök jelentek meg a falvakban s verbuválták a munkásokat. Ilyenkor a falu színe-java elszegődött. Férfiak, asszonyok, legények, leányok vegyesen. Induláskor vígan daloltak, visszajövet azonban szomorúság ült az arcukon. A munka eldurvította őket, hónapokon át még a pap szavát sem hallották, kint éltek városból, falutól messze, összezsúfolva közös hajlékokban, leányok és legények együtt. Sok leánynak drága árat kellett fizetnie azért a pár mázsa búzáért, amit munka után haza tudott vinni. A faluba visszatérő, munkában volt leányoknak ugyanis már ritkán volt becsületük, mert azt mondták rájuk: „aki munkára volt, az egy sem becsületes”. Valóban ki voltak dobva ilyenkor a közmegevetésnek. Az idegenbe szakadás, a mostoha viszonyok és a munka áldozatai voltak. Májustól novemberig templomba sem járhatván, senki sem törődött velük; nem örködték lelkükön, hitükön, vallási, erkölcsi és családi életükön csupán fizikai izom-munkájukat tekintették. Ki gondolt az ő hazafias érzésükkel, nemzeti, politikai és állampolgári nevelésükkel! Úgy nőttek fel, mint a kóró.

Valamivel jobb volt a helyzetük anyagiakban a mezőgazdasági cselédeknek, mert a szerződésben ki-

kötött illetményeik nagyobb biztonságban tartotta őket. Csongrád megyében az átlagos évi cselédbér ez volt: 30 forint készpénz, 10 mázsa búza, 4 mázsa árpa, 20 kg szalonna, 1 hold kukoricaföld felszántva, amihez a cseléd maga adta a vetőmagot, 100 négyszögöl veteményes föld, 2 pár csizma, 1 tehéntartás, 2 sertéstartás, egyszeri szaporulattal, szabad lakás, szabad fűtés (szalma- vagy kukoricakóróval). Ezzel szemben hajnali 3 órától kezdve este 8—9 óráig — az étkezési időt leszámítva — talpon voltak. A cselédekkel vajú bánásmód sok helyen szerfelett lealázó volt. Rendesen ez a körülmény tartotta vissza az önérzetesebb munkásokat attól, hogy cselédeknek szerződjenek.

Ilyen viszonyok között élénken felfigyelt ez a réteg arra a hangra, amelyik ennyi nyomorúsága közepette földi paradicsomot ígért s nemcsak az Isten, de az emberek előtti egyenlőséget is hirdetve, így másította meg Krisztus szavait: a mi országunk e világból való.

A szocializmus futótűzként terjedt soraikban. Valamikor — ki tudná, mikor és ki volt ez — levetődött a városból középük nyilván egy mesterlegény, aki már forgatta a szocialista könyveket, olvasta röpirataikat, talán kint járt Párizsban, Németországban s hallotta a proletariátus új „varázsigeit,” amikről eleinte tapogatózva, de később már bátrabban beszélt az Alföld panaszos népe között, ahol a szocialista magvak számára termékeny, mély szántást eszközölt már a küzdelmes élet.

Az sem lehetetlen, hogy valamelyik bölcselkedő csabai, orosházi, szentesi vagy hódmezővásárhelyi Marx, télideji tétlen morfondírozása közben, a banyakemence mellett jött rá a szocializmus rendszerére, ami könnyen megtörténhetett, mert maga körül látta vágyott ideáljának, a földnek szinte áttekinthetetlen mérhetetlenségét. Ott himbálódzott a rengeteg aranykalász zsellérkunyhója lábától kezdve 20.000 holdnyi tagokban s ha ő becsapta maga mögött a kiskaput, nyomban idegen, az uraság földjén találta magát, ahol már verejtékét sem hullathatta, mert munkájára nem volt szükség. Ott szántottak a gőzgépek, zakatoltak az ekekapák, miközben az ő

becsületes kaszája, tétlenül lóghatott az eresz alatt, inert sok magyar munkáját el tudta végezni a gép.

Nem volt rég szükség nyomtató lovára, vagy cséplőjére sem, mert amióta nem ökrökkel húzták a szérúbe a nehéz cséplőgépeket, hanem maguktól jöttek, mint valami szörnyű, mindent letipró tankok s ontották milliárd aranszemben az iszonyatos nagy kincseket, az alföldi zsellér és földmunkás tanácstalanul, magára hagyatva állott. A zúgó gépek zaja elnyomta az ő viskójából kiáramló borzalmas nyomor üvöltését. Sokáig nem, hallották meg ezt a veszedelmes hangot, csak amikor az elkeseredés kiömlött a népből, kezdték helytelen eszközkhöz fordulva, eleinte fegyveres erővel elnyomni s csak a legújabb időkben, lehatolva a dolgok mélyére, igyekeznek okos módon gyógyítani a fájdalmas sebeket.

A földmunkásságnak ezt a kétségbeejtő helyzetét észrevette a nemzetközi szocializmus s megindult a falvak, tanyák és majorok felé, hogy meghódítsa magának azok lakosságát. A kormány, amelyik pedig elsőnek lett volna hivatott, hogy betekintszen ezeknek a bajoknak a fészkébe, sokáig nem törődött velük. Történtek ugyan felszólalások, hogy az Alföld népe inficiálva van a leg-radikálisabb eszmékkal, de egy kormánybiztosi kiküldetésén, a nyomorgók összeírásán, memorandumok készítésén, majd végső esetekben csendőrség és rendőrség alkalmazásán kívül alig történt valami.¹⁸ Tallián Bélát például megbízták azzal, hogy memorandum alakjában tegye meg javaslatait az alföldi munkáskérdés rendezése tárgyában, dolgozza ki a cselédtörvény novelláját, amit a szövetségbe tömörült gazdasági egyesületek nagy-körösi gyűlése tárgyalás alá is vett, de a megszívlelésre érdemes javaslat a belügyminisztérium irattárába került.

A telepítési akció, ami az agrárszocializmus méregfogát lett volna hivatva kihúzni. Darányi Ignác legjobb szándékai ellenére sem folyt le olyan arányokban, hogy némileg is csillapíthatta volna a viszonyokat, sőt amint

¹⁸ Például a hódmezővásárhelyi parasztzendülés után Wekerle Sándor miniszterelnök a Ház 1894. évi április 24-i ülésén a többek között ezeket jelentette ki: „Változtatni kell azon a tarthatatlan állapoton, hogy a törvényhatósági joggal felruházott városokra a csendőrség és állami rendőrség hatalma nem terjed ki.”

később látni fogjuk, szűkmarkúsága és kicsiny aránya folytán izgató hatást ért el. Egyébként sem volt helyesen megfogva a mezei proletariátus sorsa ílymódon, mert telepíteni csak azokat lehetett, akiknek volt valamijük. Üres zsebbel, minden gazdasági felszerelés nélkül, képzelenség volt birtokba juttatni embereket, s így, akik eben az akcióban földhöz is jutottak, nem a leginkább rászorulókat s a legrosszabb sorsban élők közül kerültek ki. 1894 áprilisában ugyanis az volt a helyzet, hogy összesen öt községet telepítettek, községenként 150—200 családdal. A legjobb esetben tehát csupán 1000 család telepítéséről lehet beszélni 1894 április haváig.¹⁹ Ez a szám valóban csak csepp volt, a nagy agrárszocialista tengerben. A terv az volt, hogy kincstári birtokokra telepítik a földnélkülieket, de ha ilyenek már nem volnának, erre a célra magánbirtokokat is megvásárolnának. Már a telepítési akció megindításakor látni lehetett, hogy ezzel a törvénnyel nem lehet az agrárszocializmus kérdését megoldani. Egyébként az akció során is több olyan baklövést követtek el, amelyek csak szították a nép izgatottságát. Például 1893 tavaszán összeiratott a kormány Orosháza környékén 180 csaljádöt azzal, hogy Apatinban kincstári földre fogják őket letelepíteni. A hivatalos ígéretekre, biztatásokra ezek a szegény emberek eladták mindenüket, kinek milyen ingatlana volt: házacskájukat, apró telküket, felmondták csekélyke bérleteiket, hogy új földjüket idejekorán művelés alá vehessék. Őszre azután azt a lesújtó hírt kapták váratlanul, hogy nem telepíthetik őket Apatinba, mert ott katolikusok laknak, s ők evangélikusok. Érthető, hogy nagy elkeseredés és elégedetlenség fogadta ezt a meggondolatlanságot, ami sok szegény ember romlását okozta.²⁰ A lakosság részéről pedig országszerte igen nagy érdeklődés mutatkozott a telepítési akció iránt. 70.000-et meghaladta

¹⁸ Wekerle Sándor miniszterelnök válasza Horváth Gyula képviselőnek a hódmezővásárhelyi zendülés ügyében elmondott interpellációjára, a Ház 1894 ápr. 24-i ülésén.

¹⁹ Veress József országgyűlési képviselő nyilatkozata a Budapesti Hírlap 1894. év április 26-i számában.

azoknak a száma, akik telepítésüket kérték, közöttük igen szorgalmas, dolgos nép foglalt helyet.²¹

Speciálisan az Alföld területein éppen a színtiszta magyar lakosságot érintette leginkább az agrárszocializmus szele. Szomorú történelmi előzményekkel kell itt számolni, amelyeknek számai visszanyúlnak 150 esztendőre. Ez a magyar földterület, amelyik legjobb formálója a léleknek s amely sugározza a magyar karaktert, a legmisztikusabb ellentétekkel van tele. Ezek közül lekevésbé misztikus az a tény, hogy a tót, román és német települteknek volt földjük, tehát soraikba oly kiáramlóan nem fészkelődhetett be a szocializmus, mint a magyar lakosságba, amelyik csupán napszámból és robotmunkájából élt. Ez a jelenkori misera contribuens plebs, a legbuzgóbb vallásos tudott lenni, — hisz akkora ég borult föl, hogy a világ legnagyobb ablaktábláján keresztül szemlélhette napkeltétől napnyugtáig a mögötte élő istent. De ez a nagy vallásossága a legnemesebb rajongástól a végső fanatizmusig el tudott menni; mégis, amiként a békési, csongrádi s csanádi földeket elöntötte tavasszal a pongyolapitypang sárga virágja és az édes, hódítóan illatos székfű, úgy ömlött szét a nép lelkén a kételkedés, a szocialista bölcselkedés, a vallási kérdések feszegetése, amelyek eljutottak a parasztszocializmuson keresztül a voltaire-i istentelenségig.

Ezt a népet kétségbeejtő helyzete a legcsapongóbb lélekkel látta el. Egyszer felesküdünt a^ antiszemizmusra s fájdalomra képes lett volna őt a legvéresebb cselekedetbe hajtani, de csakhamar a legnemesebb emberszeretetet prédikálta. Pillanatnyilag hitt is benne, oly mélységesen, mint a legfanatikusabb misszionárius. Ez a nép még sohasem érezte a szeretetet, de már világosan állt előtte, hogy őt messze őseiig visszamenőleg eddig mindenki kihasználta. Csodálnivaló-e, hogy felfigyelt azoknak a szavára, akik azt hirdették, hogy nekik is vannak emberi jogaik, amelyeket itt. ebben a földi életben kell elnyerniök és élvezniök?

Ez az árvaságban hagyott nép, amelyik egyébként

²¹ Gróf Bethlen András földinivelési miniszter kijelentése a Ház 1894. évi április 7-i ülésén.

tele volt önzéssel, szinte őrjöngve dobta oda magát az új tanoknak s tobzódni tudott ebben az új bitben, amelyet már annyira vitt, hogy talán képes lett volna embert is ölni azért a, dogmáért, hogy — ölni nem szabad. Ijesztő volt ez a kettőssége. Az Isten gyalázásától az igehirdető, megbékélt nazarénusig tudott ez a nép menni, de nemcsak a férfilakossága volt ennek a vidéknek ily különös lelkiösszetételű, amelyik szülte a jövőbelátó „csorvási embereket”, de asszonyaik között is a legőrjöngőbb hiszterikákat lehetett találni. A „gyomai Julis”, ez a prédikáló metodista leány, olyan dolgokat tudott hirdetni, amelyeken papok veszttek össze, kiváló orvosok adtak róla, szakvéleményt. Se írni, se olvasni nem tudott s a nép özönlött hozzá. Megvigasztalta s elbocsátotta őket, valami zavaros, a normális ész számára kihámozhatatlan reménybeli ígérettel.

Ezt a népet, amelyiknek még a „szociális olajcseppekkel” sem kenegették kocsijának nyikorgó tengelyét, nem lehetett a közigazgatás eszközeivel porázon tartani.

Nagyon veszélyes gyújtóanyag fűtötte, melynek soraiban akadtak már olyanok is, akik megtagadták hazájukat. Ragály volt ez, amely ha tovább terjed, az anyaföld népe helyett hamarosan nemzetietlen gondolkodású paraszttársadalmat találtunk volna termő magyar rónáinkon. Mily rémséges átváltozásnak kellett itt történnie! Sajnos, gyenge volt még az a hang, amely felvetette a kérdést: — nem volna-e jó ennek okát keresni s menteni a hazát oly módon, hogy a benne dolgozó népet felemeljük az őt megillető élelnívóra, — mert a magyar faj csak addig él, amíg ez a népréteg tartja évezredes kapcsolatát az anyafölddel. Nagy mulasztása volt az akkori idők uralkodó rétegének, hogy a mezei nép szociális kérdései iránt nem sok megértést tanúsított s ahelyett, hogy ezeket a problémákat idejekorán a politikai élet fővágányára toltta volna, nem is vicinális úton, hanem dülön tartotta. Évtizedeken át nem történt a kormány részéről gyökeres intézkedés a földmunkásság érdekében. Még azt sem tartották szükségesnek, hogy felhívják az ország figyelmét erre a lappangó bajra, ami akkor csupán Békés, Csongrád és Csanád megyékben ütötte

fel a fejét, bár már ekkor félni lehetett, hogy átcsap az agrárszocializmus hulláma a Dunántúlra s a,z ország más vidékeire is. Pedig a 90-es években már története volt hazánkban az agrárszocializmusnak. Például az orosházi nép szociális természetű elégedetlenség miatt már 1790-ben, el akarta hagyni faluját, mert oly horribilis terhekkal halmozták el, amelyeknek nem tudott eleget tenni. Neki kellett ugyanis élelmeznie az ott átvonuló katonaságot s csak erőhatalommal lehetett lakóhelyükön visszatartani őket. 1848-ban is erős lázongás színhelye volt Orosháza, mert a nép úgy érezte, hogy a legelő-kiosztással kapcsolatban megrövidítették. A rohamosan szaporodó községből 1894-ben már 20.000 lakost szám láló város lett, ezzel szemben csupán 20.000 hold volt a határa. Kénytelen volt tehát nagy rajokat kibocsátani a környékre, megalapítván így, egészen vagy részben orosházi telepük útján Pusztaföldvár, Csorvás, Nagyszénás, Bánfalva, Szabadtornya, Gyopárhalma és Fa,rkasvarsánd községeket.

A felvilágosodás eszméivel igen korán megismerkedtek, mert az 1869-i választáskor a kerületben Tán csics Mihály lépett fel képviselőjelöltnek, akit tudva levőleg a márciusi forradalom szabadított ki börtönéből, ahol mint politikai rab volt elzárva. Tán csics parasztszekéren, kopott ruhában, vakszemén fekete simléderrel jelent meg Orosházán, s teljesen megnyerte a nép bizalmát. Ettől kezdve a szocialista nézetek meggyökere sedtek itt, mert Tán csics iratai sokáig közkézen forogtak. Már az 1880-as években alakultak munkáskörök, ahol megvitatták panaszaikat. Intenzívebben azonban csak a május elsejének első megünneplésétől kezdve indult meg a szocialista tanok terjedése. 1890-ben a szocialista kongresszuson jelen volt már Orosháza megbízottja is. Ettől kezdve az orosházi napszamosok állandó összeköt tetést tartottak fenn az ipari munkásság nemzetközi szervezeteivel. 1891-ben már összeütközésbe kerültek a hatóságokkal. Ekkor, a május elsejei tüntetés alkalmá val a rendőrség letartóztatta a munkásegyesület elnökét, jegyzőjét és pénztárosát s elkobozta zászlójukat. Ettől kezdve sorozatos torzsalkodás indult meg a munkások és

a munkaadók között. Itt is ugyanazok a bajok voltak fellelhetők, mint a Tiszántúl más vidékein. A mezei munkásnép ősztől tavaszig úgyszólván teljesen munkanélkül volt.²²

Május 1-ét megünnepelték. Jellemző ezzel kapcsolatban vezérüknek, Kunos Józsefnek felfogása:

— Én nem tartom fontosnak ezt a májusi ünnepet, dehát miért ne tegyük? Május 1-ét az 1889-i párizsi kongresszus ünnepé szentelte, a nép ezt olvasta és azt mondotta: ha az egész világon úgy felvette a munkásnép ezt az ünnepet, tartsuk meg mi is. De hát kérem, — iszen mi decemberben is, januárban is, de a,z egész télen májust ünnepelünk, mert nincs semmi dolog. Nem tüntetni akarunk mi ezen az ünnepen, hanem nem dolgozunk. Semmit sem akarunk egyebet. Meg is mondtam a népnek, hogy mindenki feküdjön le és estig aludjon.²³

A gazdasági gépek elszaporodása után nem volt szükség annyi munkáskézre, mint azt megelőzően. A tömérdek szántógép, cséplőgép, eke, kettős, hármas eke, sok mezei munkást fölöslegessé tett, mert ezek a technikai eszközök a munkát nagyon megrövidítették az emberre nézve.

Az Orosházát környező falvakban: Sámsonon, Bánfalván, Nagyszénáson, Csorváson, Újkígyóson, Gyulavárin alig volt a lakosságnak birtoka. Tornyán pl. a falu szélső házánál megszűnt a határ, de ezzel szemben a,z összes községi terheket a, falu lakosságának kellett viselnie. Csorváson pl. 4500 főnyi lakosság élt s csupán ennek az egy községnek a határában nyolc uradalom és tizennégy 500—600 holdas középbirtok volt. Nagybirtokuk volt: Wenckheim Géza grófnak, Wenckheim Antal örököseinek, Almássy Kálmánné grófnénak, Trauttmansdorf Nándor grófnak, Wenckheim Viktor bárónak, Wodianer Albert bárónak, Károlyi Gyula gróf örököseinek s ott volt a Grehenek-féle uradalom.²⁴ Itt a föld Kánaánjában a nép nem volt képes egy hold veteményes

²² Kutatásaim során gyakran találok ezzel a kijelentéssel: „Még a jóra sem tudjuk megkeresni.” (Szerző.)

²³ Budapesti Hírlap, 1894 április 26.

²⁴ Gremperger József csorvási községi jegyző elmondása nyomán.

kerthez sem jutni. A nagybirtokok munkaerő tekintetében igen jó helyzetben voltak, mert ebből bőségesen rendelkezésükre állott annyi, amennyit akartak. Ez a helyzet természetesen magával hozta azt a tényt, hogy a munkadíjakat a minimumig le tudták szorítani. Ez ellen a földmunkásság szervezkedés útján próbált védekezést keresni, amit a nagybirtokok könnyen figyelmen kívül tudtak hagyni azáltal, hogy távoli vidékekről hoztak maguknak olcsó munkásokat, különösen tótokat, akik egyébként is igénytelenebbek voltak. Jellemző az akkori viszonyokra, hogy az a gondolat is felvetődhetett közéletünkben — atyáink becsületére legyen mondva: eredménytelenül —, hogy kínai kulikat kellene betelepíteni, mert ezek szolgáltatják a legolcsóbb munkaerőt s oly igénytelenek, hogy egy marok rizzsel is megelégszenek.

Gyárak ezen a környéken akkor még alig akadtak. Így a lakosságnak a mezei munkán kívül semmiféle kereseti alkalmá sem volt. Arra pedig, hogy földet vásároljanak, legkevésbé gondolhattak, nemcsak azért, mert a földárak horribilis magasaik voltak,²⁵ de azért sem, mert ily magas árak mellett sem akadt eladó.

Sajnos, a szórványos esetektől eltekintve, amik a nemesebb lelkű nagybirtokosok egyéni elhatározásai voltak, akkor még nem vettek tudomást arról, hogy nagy nemzeti áldást jelentene a vagyontalan nép szociális panaszának kielégítése. Ennek a néprétegnek akkor még nem sok reménye volt arra, hogy maga harcolja ki törvényes eszközökkel kívánságait. Beékelve a hatalmas hitbizományi uradalmak közé, alig gondolhatott arra, hogy képviseleti alapon adjon hangot panaszainak, mert még ott sem tartott, hogy a községházába bejuthatott volna. Nem lehet tehát csodálkozni, hogy a politikailag iskolázatlan nép képviselői, amikor a helyzet e tekintetben javult, nem a szalonok és diplomácia sima modorában és hangján szólaltak meg, hanem nyers, bárdolatlan, a gorombaságig szókimondó egyéniségük nyilatkozott meg. Régóta vágyódott pedig ez a réteg arra, hogy sok baját

²⁵ Egy hold föld ezen a vidéken 110(1 □-öl) ára 400—500 forint volt.

legalább elmondhassa s meghallgassák. Sokat enyhített volna nyomasztó érzésükön, ha jól kipanaszkodhatták volna magukat, mert jellemző, hogy az egyre erősödő szocialista agitáció ellenére is bámulatós józanságot és tisztánlátást tudtak elárulni. Nem fogadták el minden fenntartás nélkül az agitátorok szavát, sőt a nemzetközi szólamoknak egyes kitételei, mint pl. földosztás és a közös földtulajdon, bármennyire is foglalkoztatták képzeletüket, soraikban talajra nem találtak, mert közvetlen környezetükből kinőtt hangadóik és vezetőik maguk jöttek rá annak keresztülvihetetlenségére s maguk nevezték pl. a földosztást „ábrádnak”. Kunos József pl., aki az orosz-házi agrárszocialistáknak volt a vezére, nézeteit így adta elő:

— Mi nem vagyunk valósággal szocialisták, de azokhoz húzunk, akik legközelebb állnak a mi nyomorúságunkhoz s akik megértenek bennünket. Azokat az újságokat olvassuk, amelyek megírják a mi bajainkat. A marhának joga van bögni s mi ne panaszkodhassunk? Azt szeretnénk mi, ha szavazatunk volna s képviselőt küldhetnénk a parlamentbe, mert azt hisszük, hogy ez segítene rajtunk. De az általános szavazati jogot csak a szocialista párt akarja. Ezért csatlakozunk hát hozzá. Ha ezért haragszanak ránk az urak, meg a kormány, nem a mi hibánk. A nép milliói éheznek, keresik, hol vannak akik meghallgatják őket, de a szocialistákon kívül nem akad senki. Jókai úr ugyan megénekelte, hogy az alföldi arató szalonnán, tarhonyán, paprikás csirkén, meg lepényen él a nagy munkaidőben, de ha Jókai úr lejönne ide aratáskor, nem találna egyebet a kezünkben a, darab kenyérenél.

Konzervatív elemek, amelyek nemcsak birtokukat, de a köznyugalmat és a gazdálkodás zavartalan rendjét is féltették ettől a ragályos irányzattól, az államhatalmat hívták segítségül. A velük szembenálló szocialista szervezkedés pedig egyre jobban terjedt, központja Budapesten volt s tagjaiknak száma ekkor már 10.000-re rúgott, de ennél sokkal többen voltak, akik érzésben velük tartottak. Az 1899. évi párizsi kongresszus határozata értelmében már minden intézkedés ellenére is meg-

ünnepezték május 1 -ét, amely ünneplés átragadt a mezőgazdasági munkásságra is, amely igen sok községben felvonult tüntetni vörös zászlók alatt, miközben éltették a szocialista eszméket.²⁶

Akik ezeknek a szocialista magvaknak vetését és lassú érését tiszta szemmel figyelték, azok már látták a borzalmas szocialista forradalmat. Ide iktatom a múlt politikusai közül Justh Gyulának, a függetlenségi és 48-as párt elnökének erre vonatkozó látnoki nyilatkozatát, amit 1894 április havában tett, amikor megkérdezték tőle, mi a véleménye az akkor folyó telepítési akcióról. Válasza ez volt:

— Ideiglenes segítőeszköznek jó a telepítés, inermel ezzel Magyarországnak két nagy válsága odázódik el: a nemzetiségi és szociális kérdés. Az alföldi munkás már földet akar s ha ezt ígérik neki, szívesen telepedik le nemzetiségi vidékekre is,²⁷ de sietni kell a dologgal, mert a kérdés égető, a veszedelem a nyakunkon van s az a hárommillió, amit a telepítési akcióra szántak, nevetségesen csekély még arra is, hogy ideiglenesen segítsen a bajon. Gyökeres orvoslásban nem is hiszek, Európában mindenütt szociális jelszavak uralkodnak. Nem nagy idő múlva jön a nagy szociális forradalom, mely, mint minden átalakulás, háborúval és vérontással jár. A szocialisták követelései összeütköznek a társadalmi és világrenddel s ez borzasztó összeütközés lesz. Az alföldi szocializmus nem külön magyar termék, hanem szerves

²⁶ Felvonulásaik alkalmával kezdetben ütemesen ezt kiabálták: „Éljen a nemzet, éljen a hon, éljen a munkás társadalom” s szinte szüntelenül ismételték: „jogot a népnek!”

²⁷ A Budapesti Hírlap 1814. évi április 21-i száma a következő rövid beszélgetést közli, amely Veress József országgyűlési képviselő és az orosházi paraszt-szocialisták vezére között folyt le:

— Hát ha telepítenék magukat, akkor meg lennének-e elégedve?

— Meg bizony.

— Össze tudnák-e szedni a 300—400 forintot, ami szükséges?

— Azt össze. Eladnánk a házikónkat, valamit összekunyorálnánk kölcsön. Az lenne a fő dolog, hogy a kormány kis évi részletet tűzne ki törlesztésre; vagy tíz évig ne is kérno törlesztést.

— He megeshetik, hogy a telepes 10 év múlva elmegy s az állam tízévi részletet elveszít.

— Azon is tudnánk segíteni, mert egymásért kezességet, vállalnánk.

— Meg mernék azt tenni?

— Meg.

(Íme, nagyon bölcsen s nyugodtan hihetett ezzel a néppel beszélni.)

összefüggő része a nemzetközi akciónak, tehát részt fog venni majd a nagy ütközetben is.²⁸

Ha nem is keressük e nyilatkozat mögött a párt-politikust, hanem csupán az embert, aki nyílt szemmel látta a világ kerekének fordulását, meg kell borzadni azoknak, akiknek életében bekövetkezett ez a látnoki jóslat, mert íme megadatott a nemzet számára, idejekorán, hogy térfiai meglátták a nemzetre váró eseményeket s a figyelmeztető hang mégis beleveszett a nagy magyar parlamba, amelyen a 90-es években még nem igen látszott felületes szemléletre, hogy az Alföld nagy, paraszt községeiben és városaiban mily forrongó lelkű lakosság él. Úgy látszott, mintha a legnagyobb nyugalomban tespednének ezek a mezőgazda metropoliszok a nagy magyar síkságon. Csendjüket alig zavarta más, mint a toronyőr kürtölése, amely a török idő óta ottragadt. Maradványául az imámok, effendik, müezzinek énekének. Egy-egy elrobogó parasztszekér kavart áthatolhatatlan porfelhőt, amit csak a kutyák ugatása tört át. De ezek a haragos komondorok is hamar észrevették, hogy nem idegen járja utcájukat. Ugyan kinek jutott volna eszébe, hogy ekkor Csabán, Orosházán, Szentesen vagy Hódmezővásárhelyen keresen valakit.

Az élet eme petyhüdt folyása azonban világot felforgató eszméket takart. Aki nagyon belenézett az itt élő emberek életébe, észrevette, hogy maguk között heves beszédeket folytattak, amiknek nagy jelentőségük volt. A városok főterén csoportokban nekibúsultan álldogált, jött-ment, tanácstalanul ögyelgett a munkátlan nép. Némelyik már fogát szorította, másoknak a szeme meszsziire tekintett. A város határán túlra. Maga sem vette észre, hogy ami benne végbement, túlvitte az ország határán is. Új, nyugatról jött, felforgató eszmék rabjává igyekszik tenni.

A Népszava példányai kézről-kézre jártak közöttük. Ez az orgánium csak Orosházán 400 példányban fogyott el. Jellemző, hogy erre a célra utolsó garasait is ki

²⁸ Budapesti Hírlap, 1891 április 24.

tudta kényszeríteni belőlük a szervezeti kényszer. Úgy vélték, hogy a szívük szerint ír, pedig a legféktelenebb-izgatás anyagát kapták a környékbeli nagybirtokosok ellen. Szocialista röpiratok is nagy számban érkeztek körükbe s úgy olvasták ezeket az izgató sajtótermékeket, mint a Bibliát. Tele voltak lázító s forradalomra szító szellemmel. Az agitációnak eredménye is lett, amelyik 1894 április 22-én véres tömegzendülésre bírta pl. Hódmezővásárhely agrárszocialista tömegét. Hódmezővásárhelyen ugyanis a földmunkások megalakították a Szocialista Kört, amelynek alapszabályait a belügyminisztériumban nem hagyták jóvá. Ennek ellenére a Kör megkezdte működését. Erre a rendőrség elkobozta a helyiségükben talált szocialista iratokat s a mozgalom vezérért, Szántó Kovács Jánost letartóztatta, aki elfogatásakor féktelen dühre fakadva, felhívta szocialista társait, hogy mozduljanak meg s ne engedjék, hogy őt bebörtönözzék. — „Ne hagyjatok el, elvtársak — kiáltotta —, szabadítsatok ki a kutya urak kezei közül.” A nép között futótűzként terjedt el Sz. Kovács János letartóztatásának híre, aminek az lett a következménye, hogy másnap, április 22-én, amikor a nép — vasárnap lévén — nem volt munkában, 4—5000 főnyi tömegben vonult fel a városháza elé, amikor fékezhetetlen dühvel rontottak neki a díszes épületnek „vessenek az urak” kiáltások közepette, döngették annak kapuját s közáport szórtak ablakaira. A tömeg egyre vakmerőbb lett s dühe fokozódott. x\z ostrom tetőfokán volt már, amikor megjelent a csendőrség és sortűzet adott a lázongókra. Ekkor a tömeg sorai megbomlottak, a lázadók közül sokan menekülni próbáltak, azonban egy Lukács Mari nevű aszszony éktelen kiáltása törte át a megrettent tömeg hangulatát:

— Gyávák vagytok, ha elszaladtok! Itt vannak a karók! Verjétek agyon a kuttyákat!²⁹

A félelmetes sokaság erre elveszítvén teljesen józan eszét, nekirontott a városháza körül levő friss ültetésű sétatérnek, gyökerestől kitépte a karvastagságú növen-

dékfákat s ezzel az eleven erdővel indult újabb ostromra. Másik része felszaggatta az utca burkolatát s szórta a közáport a városháza épületére, majd rárontott arra a néhány csendőrré, akik tehetetlenül állottak a felbőszült tömeggel szemben.

A zendülést csak nagynehezen lehetett a szomszéd városokból hozott katonaság segítségével elfojtani. A véres vasárnapnak egy halottja, Vincze Imre³⁰ s nagyszámú sebesültje volt. Több, mint 60 lázongót tartóztattak le.

Sz. Kovács János, a baj okozója, fogva maradt, aki annyira meg tudta nyerni a nép bizalmát, hogy nem is nevezték másnak, mint a „nép apostolának”, amire ő szerfelett büszke is volt. Hívei gondoskodtak testi épességéről, sőt biztosították nyugodt megélhetését is, fix fizetést juttatván neki, hogy szükségét semmiben se szenvedjen s minden idejét a népnek szentelhesse. Kapott évente 280 forintot, ellátták élelmiszerekkel, gondoskodtak fűtő- és világítóanyagáról, sőt eltiltották a dologtól is, amit Kovács János nagyon szívesen fogadott, mert köztudomás szerint munkakerülő ember volt. Mint városi rendőr kezdte karrierjét s miután onnan elmozdították, felcsapott szocialista vezérnek, állandó érintkezést tartva fenn a budapesti szociáldemokrata szervezetekkel.

A hódmezővásárhelyi parasztzendülés után a hatóságok a nyomozás során olyan értesülések birtokába jutottak, hogy ez csak bevezetője akart lenni egy nagy obí) s véresebb parasztlázadásnak, amelynek főbb pontjai Orosházán, Makón, Szentesen, Csorváson és Hódmezővásárhelyen voltak.

Ennek a zendülésnek a hullámai még sokáig ott rezegtek a lelkekben, amelyek lecsillapítására Hegedűs Bálint, a hódmezővásárhelyi földmunkásság egyik hig-

³⁰ Pap nélkül hantolták el a református temetőben. Keresztjén ez a felírás olvasható:

*Vince Imre volt nevem
Huszonegy évet éltem.
Miódön véletlen lőrés folytán
Elfolyt vérem.
Hátrahagytam szerető atyámat.
Anyámat s testvéreimet,
Kikre Isten áldását kérem.*

gadtabb vezére proklamációt is tett közzé, amely így szólt:

„Reszkető kézzel fogom, t. elvtársak, kezembe a tollat, könnyzáró borítja szemeimet, amikor felemelem kérő szavamat, hogy ne feledjük el soha ezen szomorú napokat, melybe a nép éretlensége miatt estünk. Józan szocialista nem tesz ilyen rombolásokat s bármilyen megbántások is érjenek bennünket, zavart csinálni nem áll érdekünkben. Ezekben a gyásznapokban legyünk türelemmel s szervezzük a békés pártot s ne zavarogjunk. Kérjük a választási jogot annakidején azoktól, akik ezt megadhatják, kérjük a munkás védtörvényt, de ne csináljunk botrányokat. A szocialista név öntudatos munkást jelent, ne piszkoljuk be ezt a nevet. Hagyjatok fel a zavargással, hagyjatok fel május elsejével, legyen mindenki türelmes, hogy helyreálljon a béke.”

A zendülő mezei munkások a zavargások csillapodtával küldöttségileg akarták felkeresni a belügyminisztert, hogy előadják előtte bajaikat, de Hieronymi belügyminiszter nem fogadta őket. A mostani viszonyok közt — mondotta — nem találom célszerűnek, hogy ezeket az embereket fogadjam.

A parlamentben Horváth Gyula képviselő interpellált a zendülés ügyében s higgadt hangon feltárta az egész tiszántúli vidék lakosságának szomorú helyzetét, aminek számlájára írta, a hódimezővásárhelyi esetet is. Wekerle Sándor miniszterelnök válaszolt az interpellációra, de hosszú beszédében sem tudott érdemleges dolgokat mondani arra, hogy az alföldi megyékben futótűzként terjedő agrárszocializmus megállítására milyen intézkedéseket kíván tenni a kormány. Beszédének legfontosabb kitétele ez volt:

Azt hiszem, nemcsak az új kor kívánalmainak, hanem a nálunk is élénken érzett szükségletnek megfelelően gondoskodni kell arról, hogy a hatóságokban, községekben és városokban az alsóbb osztályok is megfelelő képviselőre találjanak.

Három főbb vágányon indult meg az agitáció a falvak felé s mindegyik a szocializmus zászlaját lobog-

tatta. A Földmunkások Országos Szövetsége, élén Csizmadia Sándorral, az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt, amely Mezőfi Vilmos pártalakítása volt s Achim András magyarországi Független Szocialista Paraszt-párt ja voltak a nevezetesebb agrárszocialista szervezkedések. Egy ponton találkoztak: az általános, egyenlő s titkos választójog követelésében.

A koalíció idején már érezhető tényezővé törte fel magát a nemzetközi szocializmus, amelyik, úgy látszott, hogy ekkor már túlesett azokon a belső harcokon, amelyek éveken át bénították működését. Mint parlamenten kívüli erő, egyre jobban hatalmasodott, úgyannyira, hogy már általános tömegsztrájk előkészítésén fáradoztak a választójog érdekében. Kimutatták, hogy 71.000 szervezett munkás tartozik a szociáldemokrata párthoz, amelynek vagyona egymillió korona.³¹

A pártnak külön szervezete volt a falvak felé, a Földmunkások Országos Szövetsége, melynek élén Csizmadia Sándor állott. Ezzel a, szervezetükkel rendezték az aratósztrájkokat, amelyek gyakran igen veszedelmes méreteket öltöttek s ellenük a kormány csak hatajmi eszközökkel tudott védekezni. Éppen az aratósztrájkok egyre gyakoribb felbukkanása miatt követelték a parlamentben a Földmunkások Országos Szövetségének felosztatását, amire Andrassy Gyula, akkori belügyminiszter azt a, választ adta, hogy ő semmi körülmények között sem ellensége a szabadságjogoknak. A felosztatást kívánságra adott válaszában abból indult ki, hogyha a munkások sorsuk javulását szervezkedésüktől várják, akkor nagy hiba volna szervezeteiket szétesztatni, mert „nem szabad elfelejteni, hogy azok, akik az államot képviselik — a kormány és a parlament tagjai — többnyire egy osztályhoz tartoznak, tőkebirtokosok vagy földbirtokosok s ha nem szigorúan megokolva tesz a kormány valamit, nagyon könnyen az a gyanú támadhat fel a munkásosztályban, hogy a parlament osztályérdekeket képvisel”. Ezért Andrassy Gyula nem keresett ürügyeket a szövetség felosztatására. A belügyminiszter nyilatkozata

³¹ A pártvezetőségben Bokányi Dezső, Buchinger Manó, Garami Ernő, Galbai Nándor, Vanczák János, Klárik Ferenc és Csizmadia Sándor szerepeltek.

meglepte a politikai életet s ettől az időtől kezdve neveztek Andrassy Gyulát „fekete grófnak”.

A Földmunkások Országos Szövetsége virágkorát 1918-ban, a Károlyi-féle forradalom idején, majd a kommunizmus alatt élte, amikor működését bővebben is tárgyalni fogjuk.

Erről a töről hajtott ki a másik jelentősebb agrárszocialista szervezkedés is, amelynek élén Mezőfi Vilmos állott, de hamarosan függetlenítette magát a nemzetközi szociáldemokráciától. Idejekorán észrevette ugyanis, hogy annak vörös zászlaja alá még a legelnyomottabb s panasszal leginkább telített magyar rétegeket sem lehet nagyobb tömegekben csoportosítani. Mezőfi Vilmos pártja nagyjából lerázta magáról az internacionális jellegét s bizonyos nemzeti mezbe öltöztetett, szociális alkotások megvalósításáért harcoló, sok esetben — különösen a napszámbérek emelkedése szempontjából — nem is sikertelenül működő politikai alakulat lett. A pártot íjjászervezett Szociáldemokrata Pártnak nevezték, de nagy előszeretettel hangoztatták a párt vezető tagjai a nép előtt azt is, hogy ők „48-as szocialisták”, tudniillik, ha nem is volt tisztában a köznép azzal, hogy mit jelent a „szocializmus”, azt már tudta a kakastollak idejéből, hogy mi a 48-as függetlenségi politika,

Mezőfi Vilmos megindulása összeesik a Szabad Szó című agrárszocialista újság életrekeltésével.

Ezt az orgánumot 1899 október 28-án indította meg Szentesen Pásztor János, amelynek homlokzata eleinte nyíltan hirdette, hogy a szociáldemokrata párt érdekeit kívánja szolgálni és eközben védelmére kel az elnyomott osztályoknak a kizsákmányolás ellen. Kubikosokat, napszámosokat, zselléreket, kisbirtokosokat és kisiparosokat kívánt táborába tömöríteni. Jellemző azonban, hogy a lap már beköszöntőjében igyekezett visszautasítani azokat az állításokat, hogy a szociáldemokraták népámítók és a társadalom felforgatói volnának. „Megpróbáljuk kiirtani a társadalomból azt a balhitet — írta a lap — hogy a szociáldemokraták a törvények eltörlésére, a jogok elkobzására és a társadalmi rend erőszakos meg-

bontására törekednének. Nem kiváltságos jogokaj, hanem egyenlőséget akarunk” — hirdette.

A Szabad Szó hasábjain eleinte mint munkatárs dolgozott Mezőfi Vilmos, cikkeit Budapestről küldözvéen le, de 1900-ban, amikor Szentesen képviselőjelöltnek lépett fel, a lap az ő irányítása alá került. Mezőfi Vilmos ekkor még úgy szerepelt, mint a nemzetközi szocializmus egyik agitátora, akinek az volt a feladata, hogy a mezőgazdasági munkásságot, mint a szociáldemokrata szakszervezetek egyik osztályát, megszervezze.

Első programbeszéde, amit 1900 január 1-én mondott el Szentesen, teljesen ennek az orientációnak a jegyében hangzott el, hirdetvén, hogy „a szociáldemokrácia a nép millióit megváltó eszméket tartalmazza”. A bajok okát abban jelölte meg, hogy az akkori pártok a nép panaszaiá, nem törődve, csupán kicsinyes közjogi harcokban élík ki működésüket. Elismerte ugyan, hogy a szociáldemokráciának emberbaráti céljai megvalósításához még fejlődési időre van szüksége, mégis lángoló apostola volt a magyar nép lelkétől idegen nemzetközi eszméknek, hirdetvén, hogy véres forradalom nélkül csak ezek segítségével lehet átmenni „az örült és ferde termelési rendszerből a szocialista közösségbe”. Felhívta a figyelmet az általános, egyenlő és titkos választójogra, mert lehetetlennek tartotta, hogy a 19 milliónyi lakosú Magyarországnak csupán egymillió választója legyen, amikor ötmilliónak kellene lennie. Követelte az állandó hadsereg megszüntetését s ellenezte azt, hogy uralkodó vajlás egyáltalán legyen. Különösen kikelt az egyházak vagyona ellen, hirdetvén, hogy a közvagyonot nem szabad egyházi célokra fordítani s a hívek csupán jószántukból áldozzanak templomokra és lelkészekre, vagyis: a vallás legyen magánjog.

Roppant súlyosan kikelt az akkor uralkodó adóztatási rendszer ellen, követelvén a fokozatos jövedelmi adórendszer életbeléptetését, majd sürgette a nép hatóságos védelmét, amit munkásjóléti törvényekkel és intézményekkel kívánt biztosítani.

Ezek az eszmék nagyon idegenek voltak az Alföld színmagyar mezőgazda társadalmától s így, mindamel-

lett, hogy Mezőfi Vilmos kitűnő agitátornak és népszónoknak bizonyult, mégsem tudott Szentesen mandátumhoz jutni. Molnár Jenő, Dienes Márton s Pázmándy Dénessel szemben csupán 113 szavazatot kapott. Ez az eredmény már erős előretörését jelentette a szocialista eszméknek az előző választásokkal szemben, amikor a szociáldemokrata párt jelöltje még csupán 13 szavazatot kapott. Politikai köröket is meglepte ez az eredmény. A Budapesti Hírlap pl. nyíltan elismerte, hogy ennek az előretörésnek az oka többé már nem egyes emberek lelketlen izgatásában, hanem a nagyon mélyre férkőzött szociális bajokban keresendő.

Ha Mezőfi Vilmos nem is tudta megszerezni 1900-ban a szentesi mandátumot, a választási harcot a szocialista gondolat szempontjából mégis eredménnyel zárta, mert átvehette a Szabad Szó főszerkesztői stallumát. Ezután a lap hasábjain egyre vehemensebben fejtette ki nézeteit az agrárszocializmusról, amelynek, szerinte az a célja, hogy a földet ne egyesek bírják, hanem Magyarország földje az országé legyen, amit a kormány bérletekben adna megmunkálásra a földművelő népnek. Ezt a szocialista álmodat a következő fantasztikus tervvel képzelte gyakorlatba átültetni: az állam a jog, igazság és érdem alapján juttasson minden földmunkás tagjának a föld termékeiből. Ugyanígy a közösség számára dolgozzon az ipari munkás is. A csereforgalom úgy történne, hogy a földműves nép kenyeret adna a, z ipari munkásnak, az viszont ellátná őt ipari termékekkel.

Mezőfi Vilmos agrárszocialista pártjának előretörése s a Szabad Szó hasábjain megjelent cikkek hatása alatt csakhamar kitört a szociáldemokrata párt kebelében a villongás, ami egyre jobban elmérgesedett s végre is arra vezetett, hogy Mezőfiék kiváltak az anyapártból s megalakították az Újjászervezett Szociáldemokrata Pártot. Erre a lépésre az indította őket, hogy tapasztalataik szerint a szociáldemokrata párt vezetősége csakis az ipari munkásságra támaszkodott s programja is csupán az ipari munkásság érdekeit ölelte fel. A földművesmunkásságról tudni sem akart, mert teljesen közönyösnek találta a szociáldemokrata eszmék iránt. Véleménye szerint

ugyanis a vármegyei közigazgatás már csirájában el tudja fojtani a nemzetközi pártszervezkedést. A szakadás 1900 április 16-án, tehát a szentesi választás után megtörtént. Ennek jegyében kezdte meg, most már önállóan, agitációját Mezőfi Vilmos az Alföld földmunkás népe között, ahol nyomban sikereket is tudott felmutatni. Egymásután csatlakoztak hozzá az agrárszocialista szervezetek, pl. Csongrádon, Szegvárott, Aradon, Füzesgyarmaton, Túrkevén, Barcsen stb. Mezőfi Vilmos a szociáldemokrata pártból való kiválás után már elvetette a földközösség elvét s egyre jobban közeledett a nemzeti gondolathoz, amely politikai elhatározásához fő okot az szolgáltatta, hogy a magyar vidék lelkétől nagyon távol estek azok a gondolatok, amelyeket a nemzetközi szociáldemokrácia hirdetett. Ezek a tapasztalatok indították az Újjászervezett Szociáldemokrata Pártot arra, hogy nyílt nemzeti álláspontra helyezkedjék. Az 1900-ban lefolyt brassói agrárszocialista kongresszus, amelyen résztvettek a székely, szász és románajkú szocialisták, már ennek az orientációnak jegyében zajlott le. A kongresszus kimondotta, hogy ragaszkodik a magyar állameszméhez s a magyar nemzetnek politikai vezérszerepét, amely ezeréves államéletén alakult, elismeri s elítéli a nemzeti-ségi túlzóknak mindama törekvéseit, amelyek az 1868. évi XLIV. te.-ben foglajt határozmányokon túl mennek.

Mezőfi pártja ezek után egyre erősebbi talajra talált különösen az Alföld mezőgazdasági munkásrétegében, akik között az agitációt ügyes taktikai fogásokkal folytatta. Pártgyűléseiket és kongresszusaikat pl. a legnagyobb ünnepek alkalmával rendezték, amikor egyébként is sok ember tartózkodott az utcákon és a városok terein.

1901 január 1-én a Szabad Szó-t Mezőfi Vilmos Budapestre hozta, ettől kezdve minden igyekezetét arra fordította, hogy az 1901. évi országos képviselőválasztásokon mandátumhoz jusson. Huszonnyolc kerületben állítottak agrárszocialista jelöltet. Maga Mezőfi Vilmos három helyen is fellépett: Szentesen, Szegvárott és Tápén. Jellemző azonban, hogy az agrárszocialista párt képviselőjelöltjeit leginkább az ipari társadalomból való-

gatta össze.³² A választás október 2-án zajlott le s az Ujjászervezett Szociáldemokrata Párt minden jelöltje kibukott, dacára, hogy ekkor már nagy előszeretettel használták a „független szociáldemokrata párt” elnevezési, amitől már csak egy lépés volt a „48-as függetlenségi szocialista párt” elnevezésig.

Maguk is nagyon jól tudták, hogy jelöltjeik megválasztásához még nagyon kevés reményük lehet, de a sok jelölt állításával céljuk volt és pedig, hogy a szocialista eszméket a választási harcban szabadabban terjesztessék. A küzdelem agitációs szempontokból eredménytel is járt, mert a 28 kerületben összesen 574 szavazatot tudtak kapni. Az elmúlt választás adataihoz képest ez az aránylag csekélynek látszó szavazatmennyiség előrehaladást jelentett.³³ A Szabad Szó ekkor már 700—800 községbe járt. 1903-ban sikerült biztosítaniok számára a politikai jelleget is, így március 15-én „Lehullott a bilincs” című vezércikkkel jeleni meg, melyben önmagát a mezei, kubikos, ipari, gyári, kereskedelmi munkásnép, kisgazdák, kisiparosok és kiskereskedők orgánumának nevezte.

Ekkor kerültek tehát a kisgazdák is Mezőfiék szervezkedési körébe, akik közül különösen a törpebirtokosok tömörültek pártja kebelébe.

A Mezőfi-féle agrárszocialista szervezkedéssel kapcsolatban érdekes lesz bepillantani olyan község életébe, amelyben szociális panaszok miatt visszhangra talált az agrárszocialista program. A régi Magyarország életében nagy, szintiszta magyar község volt Hódegyháza (Jázova) Torontál megyében, ahol József főhercegnek voltak nagy birtokai. A községben élt 120 sokgyermekes zsellércsalád, akiknek úgyszólván két kezük munkáján kívül semmi-

³² A jelöltek között szerepelt (i suszter.] papirkereskedő, 1 gyárimunkás, 1 kereskedő, 2 ács, 1 ügynök, 2 lakatos, 1 hírlapíró, 2 magánhivatalnok, 2 gépész, 1 szobafestő, 2 kőműves s 2 földműves. Tehát, amíg csupán a suszterek közül hatot léptetett, fel az agrárszocialista párt, addig a földművesek közül csupán Huszka Mihály próbálkozott Kúnszentmártonban s Szokerszku Jnon román nemzetiségű paraszt Belényesem

³³ Az 1902. évi mezővárosi pártkongresszuson 107 község képviseltette magát 186 kiküldöttel, míg az előző évi szentesi kongresszuson még csak 57 község 127 kiküldöttje jelent meg. 1903-ban pedig a nagyszalontai kongresszuson már 263 község 565 agrárszocialista megbízottal jelent meg.

jük sem volt. A községben munkát nem tudván kapni, mert a helybeli kigazdák, akik maguk is bérlők voltak, nem foglalkoztathatják őket, miért is kénytelenek voltak a többórai járőföldre lévő Csókára napszámba menni, ahol napfelkeltétől naplenyugtáig dolgoztak napi 40 krajcár bérért. Szegénységük igen nagy volt. Jó talajra találtak közöttük az agrárszocialista tanok. Egy helybeli, igen értelmes zsellér, Szemerédy János, akit a nép Kisokosnak nevezett, kezdte megszervezni a panaszos réteget a millennium éveiben, aminek csakhamar meglett az az eredménye, hogy a napszámber felszökött 2.40 koronára.

A következő évben a községi képviselőválasztáson Szemerédy Jánost bírónak választották, akinek első dolga az volt, hogy a környék szikes, vízállásos földjeit csatornáztatta, új iskolaépületeket emeltetett s az oktatás ügyét erősen felkarolta. Idősebb József főherceg földet osztott szét a nép között, minden zsellér házhelyet és két katasztrális hold földet kapott, törlesztéses áron; ugyanilyen feltételek mellett a kigazdák 15 katasztrális holdat. Ez a cselekedet bizonyult az agrárszocializmus ellen legjobb orvosszernek, mert a község pár év leforgása után jómódhoz jutott s azóta, egészen az összeomlásig, nem volt falai között szocializmus. Most szerb uralom alatt vannak.

Sajnos, az ilyen cselekedetek akkoriban még ritkaságszámba mentek s éppen ezért az agrárszocializmus a további években egyre veszedelmesebb előretörést tett. Nagyjelentőségű lett az agrárszocializmus sikere szempontjából az 1905. évi téli választás, amikor az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt programjával két képviselő is bekerült a parlamentbe. A párt előretörését egyébként nemcsak ez a két mandátum bizonyította, de a,z a körülmény is, hogy tekintélyes számú szavazathoz jutottak a többi szocialista jelöltek is. Hetvenhét választókerületben lépett fel agrárszocialista jelölt, a,kik közül Mezőfi Vilmos Szegváron s Achim András Békéscsabán mandátumhoz is jutottak, mind a ketten pótválasztás által.

Mezőfi Vilmos megválasztásában nagy szerep jutott

Balthazar Dezsőnek, aki mint Hajdúböszörmény akkori református esperese, levelet intézett a szegvári kerület választóihoz, amelyben felszólította őket, hogy Mezőfire szavazzanak.

Az agrárszocialista képviselők parlamenti szereplése azonban alig tartott egy esztendeig, mert 1906 február 19-én, miután a képviselőház a királynak ama levelét, amellyel a parlamentet felosztatni kívánta — felbontatlanul visszaküldte, fegyveres erővel kergették szét a Házat. A darabontkorszak önkényuralma, majd utána a koalíciós minisztérium kinevezése alkalmával lefolyt 1906. évi képviselőválasztások alatt Mezőfi Vilmost újból megválasztották Szegvárott képviselőnek.

Az agrárszocializmus panaszanyagával lépett elő egyelőre Békéscsabán Achim L. András³⁴ is, aki telítve volt az úri osztály elleni gyűlölettel. Nyers hangon követelte a földmunkástársadalom számára a szavazati jogot és a jobb megélhetés emberi jogát. Robusztus, kíméletlen egyéniség volt, tele nyerseséggel. Maga is beismerte, hogy ha műveltebb ember volna, finomabb hangon mondaná el osztálya sérelmeit, de a „kapitóliumi ludak sem tudtak pacsirta módjára énekelni, mégis megmentették Rómát — pedig a hangjuk nyers volt és közönséges, a rómaiak azonban nem a hangot nézték, hanem meghalolták a figyelmeztetést”. Tény ezzel szemben, hogy Achim L. András nem volt műveletlen, iskolázatlan ember.

Jómódú parasztszülőktől származott, nagybátyja volt a világháború költőjének, Gyóni (Áchim) Géának. A szarvasi gimnázium hét osztályát elvégezve, ahol Áchim Ádám tudós evangélikus pap gondjaira volt bízva, atyja hazahívta Békéscsabára, hogy résztvegyen gazdaságuk vezetésében. Achim András csizmát húzott s az ekeszarva mellé állott. Atyjának egyetlen gyermeke volt s az egész birtok reá maradt. A katonaságnál őrmesteri

³⁴ Az itt felhasznált adatok forrásanyagának jórészt Achim L. András veje, Medvegy Elemér bocsátotta rendelkezésemre, melyek között kéziratok, nyomtatványok, újságok s bírósági beadványok szerepeltek.

rangig vitle, majd megnősült s házasságából három gyermeke származott, egy fiú és két leány.

Közéleti szereplését Békés megye törvényhatóságában kezdte meg, majd bekerült a város képviselőtestületébe, ahol csakhamar feltűnt értelmes felszólalásaival, nagy figyelmet keltve maga iránt, különösen gazdasági és szociális természetű beszédeivel. Ezek révén hamarosan a nép bálványozott vezérévé vált. Különösen a földművelő proletariátus látta benne vezérét, akik előtt rendkívül imponált bátor, gyakran túlságosan is energikus fellépésével. Mondanivalója rengeteg volt s ezek sok igazságot is tartalmaztak. Minden ígéhirdetése elbotlott azonban nyers, kíméletlen s lépten-nyomon az izgatás határán mozgó modorán. A nép megbocsátotta, neki ezt a gyakran tetteleges gorombaságig menő szigorát, nem így azonban a törvény. Ilyen okok miatt nem egyszer került bíróság elé, amikor rendszeren izgatással vádolták. Ő ilyenkor azzal védekezett, hogy „izgatása nem osztály ellen irányul, hanem az osztályok között létező igazságtalan berendezkedés megjavítását és helyes irányban való megváltoztatását célozza.” Ilyenkor nem szűnt meg bizonygatni, hogy az úri osztály igazságtalan előnyöket élvez s a parasztosztály igazságtalan hátrányokat kénytelen elszenvedni, amin, véleménye szerint, úgy kellene változtatni, hogy a nemzet összes anyagi és erkölcsi javaiból mindenki annyit élvezzen, amennyit munkája, után kiérdemel, mert az a társadalom, amelyik csak egyes, vagy néhány ezer kiváltságosnak nyújt kényelmes vagyoni és politikai helyzetet, beteg társadalom s betegsége átragad lassankint a kiváltságos osztályokra is. Fennen hirdette, hogy erkölestelen az a társadalom, amelyik a munkások millióit kizárja, a jogok és nemzeti jövedelem élvezetéből. Az ilyen társadalomról az volt a felfogása, jogosan nem tarthat számot arra, hogy bármely becsületes ember tiszteletben tartsa, tehát az ilyen társadalom megváltoztatását célzó izgatás nem lehet bűncselekmény, sem a természet, sem a vallás örök törvényei szerint. Fanatikusan hirdette az akkori jogrendről, hogy az a születés, a rang és vagyon jogrendje, melyben gyakran a leghivatlanabbak gyakorolják a legnagyobb poli-

tikai és vagyoni hatalmat s a leghivatottabbak öröklődnek fel a műhelyek rossz levegőjében s a kis hivatalok rab-szolgamódon fizetett állásaiban.

A munka jogrendje után áhítozott, melyben egyedül az egyén által elvégzett munka s annak valódi értéke a, dná meg a polgárnak a maga jelentőségét a társadalomban. Vádolta az uralkodóosztályt, hogy a hazát folyton emlegeti, de nem gondol arra, hogy a haza a paraszté is. Ő munkálja a földet, ő a katona, ő szerzi a kincset, a dicsőséget, tehát legyen a haza az övé is és ne csak az ígéret, mert ha a nép nyomorult, a haza is az. Mi hazafiak akarunk lenni — hangoztatta —, de nem a haza rab-szolgái. Jelszava ez volt: hazát a hazátlannak, jogot a jogtalanak. Mi különb hazafiak leszünk — mondotta —, mint akik a haza emlegetésével rangot és hasznot szereznek. Követeljük az általános választójogot, a fokozatos adózást, szociálgazdasági reformokat, az önálló vámterületet s ez esetben mi is segíthetünk az alkotmányosság sáncait építeni.³⁵

Félelmetesen harcias egyéniség volt. Pártja, s a csabai földmunkásság fölött valóságos abszolút uralmat gyakorolt. Békéscsaba társadalmának békéje és nyugalma ekkor fejtetőn állott, amire villámcsapásként hallott Áchim András hét pontja,³⁶ amelyet az úri osztály elleni vádként nyilvánosságra hozott.

Áchim András ezeket a vádatokat nemcsak a békéscsabai lapokban, de a nagyváradi törvényszék előtt is megismételte egy izgatási perével kapcsolatban.

Ezek után az a súlyos ellentét, ami a békéscsabai

³⁵ A nagyváradi kii. Törvényszékhez egy izgatási pörével kapcsolatban "benyújtott feli'olyamodási kérvényének adatai alapján.

³⁶ Achim L. András hét pontja azt állította, hogy 1. az úri párthoz tartozó egyének által védelmezett jogrendben a. békéscsabai népet kizsarolják, a felsőbb osztályú kiváltságosok javára. 2. A békéscsabai paraszt egy hold föld után 8—10 korona adót fizet, míg a földesúr óriási birtoka után holdankint alig egy koronát. 3. A kezdő kisiparos 28 koronát fizet iparendélyért; az egy segéddel dolgozó iparos 90—100 koronát, de a gazdag gyáros adóelengedést és 30—40.000 korona állami szubvenciót jár ki magának. 4. A kivándorlást a község alkalmazottai közvetítették, a rendőrirmok a kivándorlóktól 1 korona helyett 8—10 korona illetéket szedtek. 5. A békéscsabai kórházban éveken át dézsmálták a felszerelést és gyógyszert. 6. Az árvaszéken az árvák és özvegyek pénze elsikkadt. 7. A békéscsabai népbanknál — ahol csaknem az egész intelligencia résztvett a vezetésben — 1,600.000 koronás sikkasztás történt, ami miatt a nép sok tagja tönkrement s nyomában a legkeserűbb elégedetlenség keletkezett.

intelligencia az általa „úri rend”-nek³⁷ nevezett réteg és a paraszttársadalom között már régebben fennállott, meghatározódott s most már olyan erős gyűlölködésig fajult, hogy komoly következményeitől lehetett tartani. Eleinte szinte példátlanul durva sajtópolémia indult meg, amely a legszégyenteljesebb személyes harcig fajult, nem kímélvén a családi tűzhely küszöbét sem. Ebben a csúnya torzsalkodásban durvaság tekintetében egyik fél sem maradt el a másiktól. Az intelligencia Achimot tette ezért felelőssé, aki viszont azt hirdette, hogy a nép igazságáért harcol. Ez a harc azonban már annyira elmérgesedett, hogy az úri társadalom már úgy vélte, hogy „töltött revolver nélkül az utcán sem jelenhet meg”.

Békéscsaba közléte megzavart hangyaboly képét mutatta. Elkecsereedett küzdelem folyt a nyílt színen, melyben egyik fél sem skrupulizált fegyvere megváltoztatásában. A nép nagy tömege előtt Achim András bál-

³⁷ Nagyon érdekes ennek a békéscsabai úri társadalomnak a kialakulása, amelyet dr. Fényes Samu „Az Áchim-per” című könyvében így fest le:

A csabai úri rend egy-két bevándorlotton kívül valamennyi paraszt ivadék. A jómódú parasztság ugyanis iskoláztatja néhány évig fiait, legtöbb aztán visszajön haza parasztnak. Egyik-másik ott ragad s ezekből » paraszt ivadékokból lesz a csabai úr, fiskális, vagy hivatalnok. Ezek a paraszt ivadékok nagy gyűléltre való készséggel vedlenek át urakká. Paraszt múltjukat s eredetüket szégyenlik s ez okból a parasztság iránt mélyeséges megvetéssel viseltetnek. Úri mivoltuknak kicsinyes, provokáló fitogtatásával akarják elfeledtetni, hogy ők is parasztok voltak. Azonkívül nagyon mohó az étvágyuk, hagyományaik nincsenek, eltanulnak ugyan bizonyos fitogtatott úri modort, de ez alól kipislog a paraszt kapzsóság. Élelmességében eltanul mindent, ami a dzsentri sokszáz éves uralmának büneként ülepedett le, anélkül, hogy a dzsentri nagy sajtóságaival bírna. Közigazgatása korruptabb minden dzsentri közigazgatásánál, mert azt gondolja, hogy a kezébe adott hatalom arra való, hogy mást fricskázzon vele. A csabai közigazgatás ezt a képességet tekinti a hatalom mérvének s legigazibb gyönyörűségének.

Ebben a 90.000 hold terjedelmű határban mintegy harmadfélezer a szavazók száma. Kétezer közülök paraszt, 200 kereskedő és iparos, 200 alsóbbrendű hivatalnok (vasutas, postás), akiket a csabai úri osztály nem tekint magához valónak, viszont komandója alatt tart, végül 100—200 úr — paraszt ivadék — (nagybirtokosok, lateinerek, előkelőbb tisztviselők, a közigazgatás fejei), akikhez félig túrt szereppel egy-két gazdag kereskedő, gyáros és dzsentriszkesedő zsidó bérlőt fogadnak be. Ezeknek legtöbbje csupán segédkezik és helyesel abban, amit 6—8 vezető emberből álló klikk elhatároz. Amit ez a féltucat ember akar, az úri dolog, de ha valaki érdekük ellen törekednék, leszedik róla a bőrt, — nem úri ember. Ezeket a kislátókörü embereket nem vigasztalja a tudomány, nem gyönyörködteti a művészet, nem foglalkoztat nagy ambíció. Csaba városa 45.000 lakosa mellett is nagyközség. Falunak kellett ezt a nagy várost évtizedeken át tartani, hogy a klikkuralom fennmaradhasson.

ványozott vezérré vált s a mögéje sorakozó tömegeket tekintve, sikere letagadhatatlan volt.

Maga is látva fellépésének nagy sikerét, eszméi szélesebbkörű megvalósítására utakat keresett magának a törvényhozás házába. Alkalmat nyújtott neki erre az 1905. évben lefolyt országos képviselőválasztás, amikor az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt programjával Zsilinszky Mihállyal szemben fellépett Békéscsabán. Nagy mérkőzés volt ez, amikor tulajdonképpen Áchim András parasztjai álltak szemben Békéscsaba úgynevezett úri társadalmával. A választási eredmény döntő jelentőségűnek mutatkozott, mert ekkor tört meg a régi konzervatív rend uralma a város közéletében. Áchim András ugyanis a választások során 1075 szavazatot kapott pótválasztásban, amikor Zsilinszky Mihály 289 szavazattal kapott kevesebbet.

Áchim András ugyan az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt programjával került be a parlamentbe, azonban csakhamar kitűnt, hogy éppen a legkritikusabb világnézeti szempontok terén tátongó hézagok vannak közte és a párt megalapítója, Mezőfi Vilmos között. Amíg ugyanis Mezőfi Vilmos politikai megindulásának első idejében még erősen nemzetközi légkörben élt, addig Áchim András, ha szocialistának is vallotta magát, az ő szocializmusa tulajdonképpen hazafiasnak nevezhető, mert távol állott minden nemzetközi szervezettől s esz-
 unéi megvalósítását forradalom nélkül, az Országházban, törvények útján igyekezett elérni. Eleinte a parlamentben is rokonszenvesen fogadták. Első beszéde³⁸ tulajdonképpen nem is volt szocialista felszólalás, hanem a magyar paraszt hazafias, józan szava. Beszédét általános érdeklődés előzte meg s annak elhangzása után azt a kritikát kapta, hogy Békéscsaba képviselője meglepően [intelligens, művelt emberként mutatkozott be, aki a szónoki adománynak sincs híjával. Ettől kezdve nem is tekintették őt szocialistának, hanem gazdaképviselőnek. Erre engedett következtetni külső megjelenése is, ami nem közönséges ember benyomását keltette. Imponáló

³⁸ 1905 május 11-én mondotta el.

alakja volt. Daliás, szép férfi, napbarnított arccal, értelmes kék szemekkel s tekintettel. Állandóan ünneplő, fekete magyar ruhában járt. Főékesége volt a ropogósszárú fényes csizma s a drága asztragán sapka. Dolmánya alatt zöld lajblit s piros nyakkendőt viselt. Hangjából kicsengett, hogy ez az asszimilálódott magyar ember a „márciusi széltől csókolt és júniusi jégtől vert magyar földnek tudja és érzi a titkát.” Belőle a magyar rög mély keserve szakadozott fel, éppen olyan durva, nagy hantokban, mint mikor mély szántást végez az eke, a széltől, fagytól, esőtől keményre döngölt ugaron.

Különös varázserő volt ebben az emberben. A parlamentben eleinte, mint exotikumot tekintették, mert furcsa volt ennek a gondozott külsejű, magyar ruhás férfiúnak a megjelenése abban a parlamentben, amelynek padsorai még eddig nem adtak helyet olyan képviselőnek, aki maga is parasztnak tartotta magát.

Nemcsak jeles szónoknak, de olyan képviselőnek is bizonyult, akinek van mondanivalója s ez olyan dörgő szavú, amilyen nem sok hangzott még el a háborúelőtti Magyarország parlamentjében. Sajnos, amikor Achim András a dolgok lényegére tért, szavából nem a sebek gyógyítása, hanem a sebek fakasztása hangzott ki. Modora szerfelett izgató volt. így történt, hogy sok igazsága mellett is demagógnak s a nép lázítójának tartották.

Első parlamenti beszéde, amelyben nyílt színvallást tett hazafias gondolkodása mellett, igen jó hatást keltett.

— Tény az, mondotta Áchim —, hogy eben a hazában nem vagyunk mindnyájan magyar származású polgárok. Jó magam sem dicskedhetem azzal, hogy magyar származású vagyok, mert, amint több lap gúnyosan állítja, alföldi származású tót, parasztgazda vagyok. Nem tagadom. Azonban van nekem, tisztelt nemzetiségi barátaim, egy csalhatatlan dogmám arra a jogra nézve, amit önök követelnek: — ha én, mint idegen származású ember, Franciaországban laknék, igyekeznék a legelső francia hazafi lenni, ha Zsidóországban laknék, az első zsidó hazafi lennék, de mivel Magyarországon lakom, igyekszem a magyar hazafiak között az elsők között lenni.

Elsők között említendő Achim L. András azok közül, akik a magyar földművelő nép felemelésének kérdését az országgyűlés elé vitték.

— Hitvallásom és meggyőződésem — mondotta —, hogy a magyar állam legerősebb létfenntartó eleme a magyar parasztság, a magyar kisgazda- és földmunkásosztály. Sajnos, hogy az eddigi kormányrendszerek éppen ezt az osztályt tették ki leginkább a végromlás veszedelmének. *Hogy a hazának ezt az igazán hatalmas osztályát megmentjük, szükség van arra, hogy ebbe a Házba egy demokratikus alapon álló, gazdaemberekből és értelmes munkás férfiakból álló párt is jöjjön be, amely párt ne kizárólag a magas, sokszor csalfa politikával foglalkozzék, hanem éljen mindig és mindenben csak a magyar nép érdekeiért és javáért, felkarolva annak összes szociális bajait.*

Amily mértékben jóleső érzésekkel találkozott eleinte Áchim András a parlamentben, de a polgári társadalomban is, épp annyira felfortyant ellene a nemzetközi szocializmus, mely fugiturst látott benne. A Népszava kíméletlenül megtámadta, hazafiságát „filiszter-hazafiságnak” nevezvén, ami súlyos blamázs a szocializmus életében. Achimot „tótból magyarrá vedlett hazaffy”-nak csúfolta. Nem tetszett ugyanis a nemzetközi szocializmus hirdetőinek már az sem, hogy Áchim András parlamenti beszédeiben azt hangoztatta, hogy a nép bajainak orvoslási helye a parlamentben van.

Áchim András képviselősége első napjaiban már (nagyon megköteve érezte kezét azáltal, hogy az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt programjával választották meg, amelynek elveit tulajdonképpen nem is vallotta. Ezért hamarosan új párt alapításába kezdett. Ezzel kapcsolatban kapóra jött neki, hogy 1900 óta a békéscsabai Általános Népegylet elnöki székét bírta. Ebből az egyletből építette ki pártját, a Magyarországi Független Szocialista, Parasztpártot. Pártalapítását azzal indokolta meg, hogy az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt „csak a szegény nép keserves filléreire spekulál és a népei bolondítja”. A parasztpárt programjának keresztül-

vitele érdekében Békéscsabán 1906 április 8-án megindította lapját, a Paraszt Újságot.³⁹

A parasztpárt programja alapján másodszor is megválasztották Békéscsabán, 1906 május hó 7-én, de ebből a választásból szinte helyrehozhatatlan gyűlölködés indult meg, amely a közelet minden terén a legdurvább és legkíméletlenebb tónusban nyilvánult meg. Az történt ugyanis, hogy amikor Áchim x\ndrás megválasztása után felment a békéscsabai községházára, mandátuma átvétele céljából, a választási elnök a következő beszédet intézte hozzá:

— Átadom Békéscsaba mandátumát, nem tudom, átok lesz-e rajta, vagy áldás. Egy kívánsággal tartozom önnek: addig éltesse az Úristen, családjával együtt, amíg a hazát tartja szem előtt; tovább ne. Mi, a bizottság tagjai köszönetre nem reflektálunk . . . ott az erkély, köszönje meg azoknak, akik megválasztották . . .

Ez a beszéd vérig sértette Áchim L. Andrást. Ettől

³⁹ A Szocialista Parasztpárt programjának 22 pontba foglalt főbb kívánásai ezek voltak:

1. Általános egyenlő titkos és közvetlen választójog minden 20 *éven* felüli állampolgár részére, nemre, vallásra, nemzetiségre, foglalkozásra, nyelvismeretre és vagyonra való tekintet nélkül. Nein törődve azzal, hogy az illető tud-e írni és olvasni, mert ha valaki máig sem tud, az nem az ő, hanem a mai osztályuralom bűne.

2. Szociálpolitikai törvények, mert az alföldi parasztnép nyomora és nélkülözése a népesség szaporodása mellett a kötött és tízezer holdon felüli birtokok; számnak növekedésével áll összefüggésben. A földéhség ijesztően terjed, aminek oka. egyéb foglalkozási lehetőségek hiányában található. Az állam semmit sem tett, hogy a milliányi paraszt megélhetését biztosítsa, előnyös hosszújáratú földbérletek nyújtásával. Ezért kénytelen a nép százezreszámra vándorbotot ragadni s a kivándorló hajókra menekülni. Magyarországon tízezer holdon felüli saját, kezelésben lévő birtoka senkinek se. legyen, hanem a földtulajdonosok tekintet nélkül arra, hogy kincstári, hitbizományi, vagy papi javadalmak, vagy egyéni birtokok törvényileg köteleztessek a tízezer holdon felüli területek hosszú időre terjedő kis parcellákban való bérbeadására a parasztnak számára. A bérösszeget az állam közvetítésével fizessék a földtulajdonosoknak. Ezáltal munkát lehet adni a munkanélkülieknek, viszont, biztosítva lesz a föld intenzívebb megművelése.

3. Idegenek birtokvételi tilalma. A külföldön lakó s pénzüket ott elkiütő birtokosok kétszeri megadóztatása.

4. Az adózás reformja, a fokozatosság legteljesebb keresztülvitelével. A megélhetéshez szükséges jövedelem adómentessége.

5. Otthon-védelmi törvény megalkotása. A kis ember legszükségesebb megélhetési eszközei elvehetők ne. legyenek. A földin íves kis házikóját, földcsékjét törvényileg védeni kell.

6. Törvényhozás gondoskodjék az elhagyott és tönkrement kisgazdák és parasztmunkások nyugdíjazásáról. Miatán ezt a cél nem szolgálja az országos gazdasági munkás- és cseléd-segélypénztárról szóló törvény, az eltöröltessék s a nyugdíjazás más alapon történjék. Szükség van e célból egy nyugdíjalapra, amelyhez az állami minden polgára képességéhez viszonyítva hozzájáruljon.

az időtől kezdve a békesség helyrehozhatatlanul felborult a város közéletében. Az ellenpárt féktelen izgatással vádolván Achimot, megpeticionálta a választást s a Kúria meg is fosztotta mandátumától, sőt politikai jogainak gyakorlását is felfüggesztette egy év tartamára. Két hosszú esztendőn át kereste Achim András a bíróság előtt igazát, ahol osztálygyűlésre való izgatással volt vádolva, amit, a vád szerint, hírlapi közlemények útján követett el. A nagyváradai törvényszék azonban 1908 március havában minden vád alól felmentette.

Még mielőtt mandátumától megfosztották volna, több rendben felszólalt a parlamentben, amely beszédei közül a legnagyobb vihart az keltette, melyben feltárta az aratómunkások súlyos szociális bajait. Ekkor rámutatott azokra az okokra, amelyekben az aratósztrájkok kitörését keresni kell. Felolvasott a parlamentben egy aratási szerződést, amelynek pontjai megdöbbentőek voltak, majd határozati javaslatot terjesztett elő s ebben

7. Kisgazdaságokban a szabad szeszgyártás.

8. Az OMGE-val szemben paraszt gazdasági körök felállítása.

9. A parasztpárt gazdasági követeléseinek koronája: az önálló vániterület.

10. A munka szabadságát tiszteletben tartó törvények megalkotása.

11. A tagostási törvény reformja. Az összes magyarországi kisbirtokosok és nagybirtokosok birtokainak új kataszteri felmérése.

12. Aszályok megszüntetése céljából az Alföld csatornázása.

13. A sajtó teljes szabadsága. Egyesületi és gyűlekezési jog törvényileg való biztosítása és a gondolatközlés szabadsága a legteljesebb mértékben.

14. Az eladósodott paraszt- és középbirtokosok hitelviszonyainak rendezése. A parcellázások állami intézése.

15. Az egyéves katonai szolgálati idő behozatala. A család fenntartójának bármikori behívása esetén a családról való gondoskodás.

16. A mezőgazdasági munkások jogviszonyainak rendezése és a munkaidő megállapítása.

17. A hitfelekezetek közötti teljes egyenlőség és a nép vallásérkölcsei nevelése. Az egyházak állami támogatása, elsősorban az 1848. évi XX. törvénycikk végrehajtása.

18. Ingyenes népoktatás és ellátás.

19. Az egészségügy államosítása. A szegény földművesek számává ingyenes gyógyszerek és gyógykezelés.

20. Az igazságszolgáltatás olcsóbbá tétele. Ingyenes jogvédelem a szegény nép számára.

21. A közigazgatás korszerű reformja, a nép beleszólásának és közreműködésének biztosításával. Itt is az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog behozatala. A virilizmus eltörlése, a közigazgatási hivatalnokok basáskodásának megszüntetése, különösen a szolgabíró bírójelölési jogának megvonása.

22. A vadászati törvény reformja.

A párt azzal a megjegyzéssel bocsátotta nyilvánosság elé ezt a programot, hogy minden törvényes eszközt fel fog használni annak megvalósítása érdekében.

a latifundiumok, nagybirtokok és papi holtkézbirtokok állami megváltását követelte.

Ez volt az első hang a háború előtti parlamentben, amelyik földreformot sürgetett. Achim L. András azonban nem tudván eltalálni az ügyhöz és az időhöz szükséges higgadt hangot, olyan ellenszenvet támasztott nemcsak személye, de az ügy iránt is, hogy szó sem lehetett annak komoly alapon való tárgyalásáról. Karácsonyi Sándor képviselőt például Áchim beszéde annyira felbőszítette, hogy „leköpnivaló dolognak” minősítette azt a módot, ahogyan Áchim a parlament elé vitte a papi birtokok ügyét. Felpanaszolta u. i. Áchim a többek között azt is, hogy Esztergom megyében a papi latifundiumok nem kisbirtokosok, hanem nagybérlők, leginkább zsidók kezébe kerültek. A kisgazdák 10—11 forintot is adtak volna holdankint s mégis a nagybérlőknek jutottak ezek a nagykiterjedésű termőföldek, holdankint 4—5 forintjával. Ugyancsak nyilvánosságra hozta azt is, hogy a nagyváradai káptalan 6000 holdas paptamási birtokát nem a községnek, mint erkölcsi területnek adták bérbé holdankint hét forintért, hanem egy Neufeld nevű bérlőnek hat forintjával, aki viszont a község lakosainak 18 forint holdankénti bérért továbbította albérletbe.

Az 1910-ben lezajlott képviseléválasztások alkalmával is mandátumhoz jutott, de sokáig nem viselhette párhívei megbízását, mert a Zsilinszky-családdal támadt hírlapi polémiájából kifolyólag erőszakos halállal múlt ki. Benne elveszítették az agrárszocialista rétegek egyetlen képviselőt (Mezőfi Vilmos kibukott a szegvári kerületben), abban a parlamentben, amelyre — amint később kitűnt — az a nagy feladat várt, hogy az emberiség legnagyobb háborúját végigszolgálja. Ebben a parlamentben képviselő nélkül állott az egész ipari munkásság, melynek pártszervezetei, mint parlamenten kívül dolgozó erők, nem szólhattak bele az ország ügyeibe.

A munkapárt 257 mandátumhoz jutva, a szó szoros értelmében lehengerelte az ellenzéki pártokat, amelyek így zsugorodtak össze: Justh Gyula 130 főnyi pártjából

maradt 41, Kossuth Ferenc 100 tagú pártjából 55, a néppárt 32 tagjából 13, a, 26 nemzetiségi képviselőből pedig csupán 8. Mandátumhoz jutott még 21 pártonkívüli, 10 pártonkívüli függetlenségi, 2 demokrata, 1 keresztényszocialista s 3 kisgazdapárti képviselő, az utóbbiak száma 1914-ben, Mayer János megválasztásával négyre szaporodott. Az agrárszocialista rétegeknek nem volt képviselőjük, de követeket kapott a mezőgazdareteg higgadtabb, politikailag iskolázottabb s a nemzetközi szocializmussal még nem inficiált tábora, a kisgazdatársadalom, melynek vezére Nagyatádi Szabó István úgy vonult be a magyar törvényhozás házába egy eddig elhanyagolt osztály panaszával, hogy nemcsak saját személye, de az általa képviselt kisgazdareteg iránt is érdeklődést s csakhamar szimpátiát tudott kelteni. Első szava ez volt:

— Nem sebeket ütni, hanem sebeket gyógyítani jöttem ide.

Kisgazdaképviselők voltak még kivülről az 1910. évi ciklusban: Mayer János, Nóvák János és Herczeg Sándor.

Az ő megjelenésük új idők beköszöntését jelentette, amely lassú téglarakással hivatott lett volna, az uralkodó, történelmi osztályok vezetőivel karöltve kiépíteni a boldog s megelégedett demokratikus Magyarországot. Ez az építmény sokkal erősebb fundamentumon állna, ma, ha végig nem seper rajta az emberiség legborzalfmasabb háborúja, olyan sebet ejtve hazánkon, amelyet Nagyatádi Szabó István népe sem tud begyógyítani hosszú esztendőik munkájával sem.

AGRÁRSZÖVETKEZETEK

Az agrárszocializmus magyarországi terjedését korántsem lehet teljesen a lelketlen izgatás számlájára írni. A bajok gyökere igen mélyen feködt. Ezek talaját a rossz gazdasági s ezzel együttjáró szociális viszonyok szolgáltatták. Hatalmas társadalmi rigolirozást kellett ezeknek az évtizedeknek elvégezni, amit, sajnos, csak igen csekély mértékben szolgált a közzogi harcokba temetkező nagypolitika. A munka oroszlánrésze, a/, idök kényszerítő következményeként megalakult szövetkezetek vállára nehezedett. Ez a mozgalom, amely több mint 30 esztendős múltra tekinthet vissza, hazánkban egy gróf Széchenyi István magasságáig felérő férfiú nagy koncepciójában, az ő munkájában nyerte el áldást osztó megalósulását.

A legnagyobb hitelkrízis, termelési zavarok és szociális bajok idején lépett fel gróf Károlyi Sándor a 90-es években azzal a szándékkal, hogy a magyar agrártársadalmat megszervezi. Tervének központjába nem politikai, hanem gazdasági célokat helyezett. Elgondolásában az volt a főmotivum, hogy a magyar gazdatársadalmat mindenekelőtt hitelhez, anyagi jóléthez kell juttatni, miáltal legalacsonyabb rétegei is emelkedni fognak a közélet terén.

Már ifjúkorában beutazta a külföldet, résztvett az 1848-i szabadságharcokban, amikor az atyja által felállított Károlyi-huszárezredben mint zászlós harcolt az elnyomatás ellen, Klapka oldalán. A szabadságharc leverése után Párizsba menekült s csak az általános amnesztia után térhetett ismét haza. Az alig 19 éves ifjú gróf franciaországi tartózkodását komoly tanulmányokra fordította. Teleszívta fogékony lelkét nemcsak a külföld általános reformgondolataival, de szociálpolitikai és demokratikus eszmékkel is, amelyek oly nagy hatást

gyakoroltak rá, hogy ezek, későbbi tevékenységére úgyszólván iránytszabók lettek. Ekkor ismerkedett meg Le Play francia, szociálpolitikussal, akinek befolyása mély és jó hatást gyakorolt reá. Ő látta el ugyanis a reformeszmék szempontjából megfelelő tartalommal gróf Károlyi Sándor lelkét, aki ekkor már ismerte gróf Széchenyi István munkáit, melyek közül különösen a Hitel tanulmányozására szentelt legtöbb időt.

Párizsból hazatérve, hamarosan vezéralakja lett a társadalmi és gazdasági mozgalmaknak. Legelőször liberális programmal kapott képviselői mandátumot, de hamarosan rájött arra, hogy eszméi megvalósítására ez a párt nem nyújt elég garanciát. Amíg a közélet minden terén alkotmányjogi kérdések boncolása és harca folyt, addig ő intenzívebb gazdasági és szociálpolitikai program megvalósítását sürgette.

Gróf Károlyi Sándor ízig-vérig reformer volt. Meg kellett küzdenie neki is, mint minden újtónak, úgy a hivatalos körök, mint a társadalom közönyével, gúnyosságával, de támadásaival is. Sorakozott ugyan köré a politikusok közül egy lelkes csoport, de elinte ezek közül is sokan csak immel-ámmal támogatták. Furcsán hatott fellépése során már az is, hogy megértést, méltányosságot s szeretetet hirdetett, amikor a politika porondján a legádázabb harcok folytak. A liberális éra iparpártoló politikája nem látta szívesen Károlyi Sándor agrár-programját, de a gazdatársadalom megszervezése is nagy türelmet és munkát igényelt. Csak lassan és nehezen lehetett megértetni azt, hogy az eladósodott és tönk szélén álló kisbirtokososztályt csak szövetkezés által lehet megmenteni s kiragadni a hitel- és áruuzsora, karmaiból. Ő a szövetkezeti program által, a praktikus idealizmussal akart a gazdatársadalmon segíteni. Ennek gyakorlati megvalósítása érdekében gróf Széchenyi István példájára beutazta nemcsak hazánkat, de egész Európát, miközben gyakran gyalogszerrel, faluról-falura járva kutatta a,z egyszerű nép bajainak okát, megismerkedett szokásaival s kipuhította szociális panaszait. A magyar falvakban úgyszólván házról-házra járt, hogy közvetlenül tapasztalhassa a kiségzisztenciák gazdasági

viszonyait. Ez a közvetlen érintkezése igen nagy előn vö-kell járt, nemcsak személyére, de az ügyre nézve is, mert minden követelését tényekre tudta építeni.

Látva a gazdatársadalom hatalmas, de szétfolyó táborát, minden törekvése a,z volt, hogy azt tömörítse s megszervezze. Gróf Széchenyi István szavai vezérelték: „Szakadozva felette gyengék vagyunk, egy szívvel, egy akarattal pedig óriási erő⁴⁴. úgy vélte, ha a gazdatársadalom tömörülése sikerül, jobban lehet foglalkozni a néppel, melyet meg kell tanítani mindenekelőtt a gazdasági élet legelemibb követelményeire: a takarékosságra, egymás segítésére és megbecsülésére. Programja az volt, hogy a védtelen kisemberek vezetésére jómódú irányítókat kell megnyerni, akik hivatásukat önzetlenül végzik. Ebben az elképzelésben két célt is el akart érni. Egyikkel a gazdarétegen, másikkal az intelligencián óhajtott segíteni. Az első vezetésre szorul, a másik számára pedig foglalkozást kell biztosítani, ami nélkül egyik szét-dől, mint a kötetlen kéve, a másik pedig elpusztul. S ebben az áldatlan helyzetben az egyik a szocializmus karjaiba kerülne, a másik pusztulásában pedig a nemzet egyik legértékesebb rétegét veszítené el.

A kisemberek felkarolása. Ez volt Károlyi Sándor legfőbb törekvése. Látta azt a nagy erőfeszítést, amit a nemzetközi szocializmus tett ezek elhódítására, amivel szemben a kormányok a hatalom eszközeinek alkalmazásán kívül kezdetben alig tettek valamit. Éppen ezért korszakos jelentőségű volt az a tény, hogy Károlyi Sándor nemcsak felvetette, de meg is valósította a szövetkezeti eszmét, ami a legmegfelelőbb eszköznek bizonyult szélesebb néprétegek tömörítésére, önvédelemre és az összetartás fejlesztésére.

Ekkor már erősen érintette a magyar barázdákat az agrárszocializmus szele. Ez ellen gyűjtotta meg „nemes lelke tüzével Károlyi Sándor gróf a szövetkezeti eszme szövétnékét”. A szövetkezeti eszme külföldön már ismert volt, ahol nemcsak a gazdatársadalom, de az iparosréteg ilyenirányú szervezkedése is, már az 1880-as években megindult. Hazánkban legegyszerűbben Erdélyben alakítottak szövetkezeteket, a Németországban nevelke-

dett szász iparosok. Ilyen szövetkezetek voltak Kolozsváron, Tordán, Besztercén, Szamosajváron, Kézdivásárhelyen és Nagyenyeden. Működésük azonban szövetkezeti alapon nem sokáig tartott, mert csakhamar átalakultak részvénytársaságokká.

Hazánkban a szövetkezeti mozgalom megindulása gróf Károlyi Sándor fellépésével vette kezdetét. Az 1885. évben Budapesten lefolyt nemzetközi gazdaságkongresszuson bontotta ki Károlyi Sándor a szövetkezeti eszme zászlaját s 1886-ban már meg is alapította a Pestmegyei Hitelszövetkezetet. Ez az intézmény volt a magyar szövetkezeti eszme anyja. Innen sugárzott szét a gondolat az egész ország területére, amely rövid pár év leforgása alatt teljesen behálózta a történelmi Magyarország egész területét. A pestmegyei központnak 1872-ben már 71 szövetkezete volt s hamarosan kiterjedt hatásköre az egész ország területére.

A gazdasági elhanyagoltságban élő s hitel után sóvárgó falvak között rohamosan terjedt a szövetkezeti mozgalom. A kilencvenes években, amikor már vehemens agitáció indult meg a falvak felé a szociáldemokraták részéről, a nép komolyabb rétegei, különösen a kisgazdatársadalom, nagyobb előszeretettel követte gróf Károlyi Sándor gyakorlati eszméit, amelyek gazdasági téren teljes mértékben fel tudták venni a harcot a csupán rózsás ígérekkel s a nép széles rétegei előtt ismeretlenül hangzó nemzetközi eszmékkal agitáló szocialistákkal szemben.

Mindeddig a kormányok nem tanúsítottak sok érdeklődést a szövetkezeti eszme iránt, de amint azt tapasztalták, hogy a nép érdeklődése folytán rohamosan szerveződnek a falusi hitelszövetkezetek s az állam a, z aránylag csekély anyagi támogatás mellett nagy gazdasági támaszt nyer bennük, elérkezettnek látta az időt arra, hogy Károlyi Sándort támogassa. A szövetkezeti életben igen fontos és sorsdöntő évszám az 1898-ik esztendő, melynek XXIII. törvénycikke kimondotta az Országos Központi Hitelszövetkezet megalakítását. Erre a törvényre már múlhatatlanul szükség volt, mert az eddig felállított hitelszövetkezetek nagy hibája volt a közpon-

tosítás és egységes irányítás hiánya. A törvény áldásos eredménye csakhamar érezhető lett. Ettől az időtől veszi ugyanis kezdetét a szövetkezeti élet erőteljes megindulása.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet működése két fő alapelven indult meg: 1. a kamatozatlanul heverő kistőkék felhasználása, 2. a személyi hitelnújtás lehetővé tétele. Ezeket a feladatokat a helyi szövetkezetek és a központi szerv egyöntetű működése által kívánta megoldani. A helyi szövetkezetek az országos központ közreműködésével alakultak meg s működésük csupán tagjaikra terjedt ki. Minden belépő tag legalább egy üzletrészt jegyzett, amely után a névérték ötszöröséig terjedő felelősséget vállalt.

Az állam az alapítás alkalmával egymillió aranykorona névértékű üzletrészt jegyzett, ezenkívül hárommillió korona értékű italmérési és váltásügyletvényt bocsátott a hitelszövetkezet tulajdonába. Lehetővé tették a magántőke bevonását s jogot adtak a szövetkezet számára közforgalomra alkalmas kamatozó kötvények kibocsátására is. Felmentést kapott a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója alól s portómentességet élvezett. A szövetkezeti probléma megértése és támogatása Darányi Ignác egyik legnagyobb jelentőségű tette volt.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet első elnöke gróf Széchenyi Sándor, alelnökei Burghard-Bélaváry Konrád és Hajós József voltak. Kormánybiztosa: Popovits Sándor. Az intézet, megindulásakor Seidl Ambrus ügyvezető igazgatása alatt állott.

Már 1899-ben, vagyis a megindulás esztendejében 465 vidéki hitelszövetkezet tartozott az O. K. H. kötelékébe, melyeknek száma már az első év végén 712-re szaporodott. Tíz év múlva 1653-ra emelkedett ez a szám, amely kulminációját 1913-ban érte el, amikor Magyarország területén 2425 hitelszövetkezet működött.

A szövetkezet tőkeereje a megindulás évében, 1899-ben 3,590.000 korona alaptőkét s 3,136.932 korona tartalékalapot tudott kimutatni. Az intézet másfél évtized alatt, a nyugodt békeviszonyok mellett erejében hatalmasan kiterelvényesedett. 1913-ban 101,157.470

korona alaptőkét tudott feltüntetni, amit kiegészített még az intézetnél elhelyezett betétek összege, amely 35 millió 7291 koronát képviselt.

Ezek a számadatok legméltóbb elismerői gróf Károlyi Sándor gyakorlati, alkotó elméjének. A nagy reformer elérte célját. A falusi kisbirtokosság jelentékeny támogatóra talált a szövetkezeti intézményben.

Amint megingott azonban a gazdasági élet nyugodt menete a háború kitérésével, az intézetre is új feladatok hárultak. Ezek az idők elhintették a szövetkezeti élet talajába is, miként egész gazdasági életünk területére a válság magját.

Már a háború évei súlyos gátló körülményeket támasztottak, amit fokozott az is, hogy az intézet hatásköre nemcsak szociális jellegű feladatok elvégzésével bővült, de problémát támasztott a hadikölcsönjegyzés kérdése is, amikor több mint 700 millió koronát bocsátott a falvak népe köréből az intézet az állam rendelkezésére.

A trianoni békeszerződés súlyos pusztítást végzett a Hitelszövetkezet életében is. Elveszített az intézet 1605 hitelszövetkezetet, 420.979 taggal, vesztesége volt 28 millió 152.999 korona értékű üzletrész, 221,008.119 korona takarékbetét s 276,895.770 korona értékű vagyon. A 2474 szövetkezetből csupán 869 maradt meg. Ehhez az óriási veszteséghez csatlakozott a nehéz időekkel együttjáró vagyoni lemorzsolódás, ami a szövetkezeti életet egzisztenciájában támadta meg.

Ezeket a súlyos napokat is sikeresen élte át az intézet, amit igazol az alábbi vagyoni kimutatás: iVz O. K. H. 1928. évi rendes közgyűlésén elfogadott mérleg adatai szerint az intézet alaptőkéje: 15,304.213'63 P, tartalék-alapjai: 1,688.8991)5 P. Az 1927. év tiszta üzleti feleslege: 508.451-43 P.

Az O. K. H. Trianon utáni életének történetéhez tartozik az is, hogy az 1920. évi XXX. t.-c. lényegesen kibővítette a szövetkezet munkakörét. Főfeladatává tette ugyanis a mezőgazdasági többtermelés szolgálatát. Ezt a feladatát részben a földbérlo szövetkezeti mozgalom.

részben a földmunkásszövetkezetek¹ szervezése által oldotta, meg. Az előzőt szükségessé tette a földbirtokreform-törvény, amelynek pénzügyi megoldását egyelőre még ekkor nem lehetett lebonyolítani, így a földhöz jutottak számára hosszabb tartamú földbérletek biztosítása vált szükségessé, a másik pedig a vállalkozóktól kiuzsorázott földmunkásrétegek megszervezését és érdekeik védelmét volt hivatott szolgálni. Ezt az akciót a z. O. K. H. bonyolította le a teljes siker jegyében. Az 1928. év végén 53 szövetkezet kebelében működő 53 földbérlő szakcsoport volt, mintegy 42.675 kat. hold területen, 7503 bérlőtaggai. így körülbelül 32.000 egyén jutott jobb megélhetéshez. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság megbízásából a földmegváltási eljárások során 1928. évig 261 községben 19.049¹ házhelyet, 77.923 kat. hold földet osztott szét.

A vagyonváltásföldek haszonbére címén állami megbízatás folytán 770.000 pengőt szedett be.

Biztató módon működik a Hitelszövetkezet kebelében a földmunkások szövetkezete is, melynek felada főként szociálpolitikai területen mozog. A földmunkásszövetkezeti tevékenység célja az volt, hogy a kizsákmányolásnak leginkább kitett mezőgazdasági munkásság helyzetén segítsen. A földmunkásszövetkezetek mint önálló vállalkozók, erejük tömörítésével nagyobb munkák elvégzésébe is kezdhettek, ami által a közvetítő közeg nyereszkezdése kiküszöbölhető lett. Az Országos Központi Hitelszövetkezetnek 1928. évig tizenegy földmunkásszövetsége működött, amelyek taglétszáma 2346, üzleti forgótőkékük: 1,180.881:76 P. Jellemző prosperálásukra, hogy 1927 végéig kb. egymillió köbméter földmunkát fejeztek be, mintegy 1,140.000 pengő költséggel.

Gróf Károlyi Sándor hagyatéka tehát továbbfejlődve, eredményesen terjesztette ki működését azokra a társadalmi rétegekre is, amelyek legjobban ki voltak téve az agrárszocializmus térhódításának. Bebizonyosodott néhány évtized distanciájában, hogy a szövetkezeti

¹ Az 1910. évi XXX. t.-c. 1)8. §-ának tárgyalásakor a nemzetgyűlés Schandl Károly indítványára törvénybe iktatta, hogy a gazdasági és iparszövetkezeteken kívül az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékében földmunkás szövetkezetek is alakulhatnak.

eszme eredményesen tud szembenézni a nemzetközi szocialista szervezkedéssel, amely hazánk gazdasági és politikai struktúrája ellen indult harcba.

A szövetkezeti eszme nagy jelentőségét még Károlyi Sándor életében felismerte a vidék gazdatársadalma, amelynek köréből egymásután nőttek ki a gondolat szorgalmas művelői s lelkes apostolai. Gazdasági életünk eme egyik legdemokratikusabb intézménye rövid pár évtized alatt kitűnő gárdát tudott nevelni s eme művelőinek nem csekély számát szívta fel a nép alsó rétegéből, kiket nemcsak az üzleti pénzélet dolgaira tanított meg, de közéjük vitte az összetartás gondolatát is. Ez pedig nem lekicsinylendő, éppen olyan nemzet életében, mint a magyar, ahol még a nagy bajok ideje sem tudja a szíveket egyakarásra dobantani. A szövetkezeti szellem lényegéhez tartozik a szolidaritás, az összetartás, az egyesülési szellem, a társasélet tiszteletreméltó módozatai, az eszmecserélés, de a regulázott szóforgatáson kívül a tollforgatás is. Mindezen kívül nagy egybeforrasztó hatása van a szövetkezeti gondolatnak, melynek körében nincs rangkülönbség.

Azok, akik a szövetkezeti életből kerültek be a politikai életbe, azok egyike sem lett demagóggá, ellenben hatalmas tábora nőtt ki a higgadt, bölcs gondolkozású gazdaférfiaknak, akik önképzés, de többen már magasabbfokú iskolai tanulmányaik révén a legmagasabb pozíciókig eljutottak, amit — igen érdekes és feltűnő jelenség — rendszeren nem kerestek. Ezek közül is kiemelkedett Mayer János, aki, mint iskolázott kispazda, megalakította falujában a Hitel- és Fogyasztási Szövetkezetet. Ekkor már Heves megye kispazdatársadalmának vezére volt, aki Károlyi Sándor eszméi alapján a falusi nép gazdagodásában látta annak sorsa javulását. Érdekes körülmény, hogy szinte egyidőben kezdte meg működését Nagyatádi Szabó Istvánval, de ekkor még egyik kispazdavezér sem tudott a másik szervezkedési tevékenységéről. Míg Nagyatádi Szabó István a Dunántúlon, szorosabban véve Somogy vármegyében politikai szempontokból látta szükségesnek a gazdatársadalom tömörítését, addig Mayer János Heves megyében a szö-

vetkezeti gondolat kiépítése által gazdasági, szociális és kulturális vonatkozásokban végezte a gazdatársadalmat felemelő munkáját, Itjaik találkoztak, mert törekvésük egy volt s ettől az időtől kezdve a legszorosabb barátság és együttműködés jellemzi ennek a két, egymás iránt teljes bizalommal viseltető gazdaférfiúnak a működését. Mindketten csakhamar a törvényhozás házában kaptak helyet, ahol méltó, komoly módon adtak hangot a falu kívánságainak.

Ekkoriban a Gazdaszövetség volt az az erős szervezet, amelyik lehetőséget nyújtott a tehetségek kibontakozására. Ez az intézmény is gróf Károlyi Sándort dicséri. A Magyar Gazdaszövetség 1896-ban alakult meg gróf Károlyi Sándor elnöklete alatt, azzal a céllal, hogy a politikától függetlenül egy táborba tömörítse az egész gazdatársadalmat. Ez a tömörülés nemcsak a kiscgazdák, de általában a mezőgazdasági élet kisegzisztenciáinak érdekeit kívánta szolgálni. Célját nemcsak törvényhozási, de gazdasági és társadalmi intézmények útján is el akarta érni. Ő kezdeményezte a földbirtokpolitika terén a szövetkezeti földbérleteket. Felvetette a visszatelepítés kérdését. Legfőbb törekvése azonban a szövetkezeti központok létesítésére irányult. Nem feledkezett meg azonban a gazdatársadalom kulturális helyzetének előmozdításáról sem. Falusi gazdaköröket létesített, amelyek mai napig kitűnően szolgálják Károlyi Sándor nagy elgondolásait. Eleinte azonban úgy látszott, célt tévesztett ez az intézmény, mert a vidéki gazdakörök, olvasókörök és egyesületek a helyi politika darázsfészkei voltak, de ma már kiheverték gyermekbetegségeiket. Az utóbbi években valóban a kultúra oszlopaivá váltak, ahol könyvek, napilapok, rádió stb. található s érettebb, komoly szellem kerekedett felül, amely a gazdatársadalmat sokkal közelebről érdeklő problémák megvitatására, nyújt hajlékot.

Károlyi Sándor fellépésének sikere s azok az elvitathatatlan tünetek, amelyeket a szövetkezeti eszme, a nép széles rétegeit szolgáló eredményeiről fel tudott mutatni, felkeltették a kormányok figyelmét is, amelyek egymásután foglalkoztak a népet érdeklő problémákkal, de az időnként megtartott gazdakongresszusok is hangot

adtak már a gazdatársadalom bajairól és kívánságairól. Az 1907. évi XLV. tc.-ben szabályozták a cseléd és gazda viszonyát, a földművelésügyi miniszter jogot nyert a hűségese gazdasági cselédek megjutalmazására és kitüntetésére, a vármegyék székhelyein megkezdték működésüket az állattenyésztés felvirágoztatására a gazdasági felügyelőségek, törvény készült a gazdasági munkásközvetítésről stb. Különösen Darányi Ignác földművelésügyi minisztersége alatt történt nagyobb jelentőségű s őszintébb cselekedet a falusi kisegzisztenciák érdekében. Egész csomó munkásügyi, a falusi nép gazdasági kultúrájának fejlesztését célzó, a termést javító s az állattenyésztést fejlesztő törvényt alkotott, amelyek nagymértékben emelték a falu népének kultúráját, gazdálkodását és súlyát. Ezek az üdvös intézkedések csakhamar éreztették hatásukat a nép körében, de mindezeknél többet jelentett a falusi nép gazdasági életére a szövetkezeti eszme életképessége, amelyet a hitelélet teréről csakhamar átvitték a fogyasztás körébe is. Az eszme fő fáklyahordozója mellett lelkes gárda alakult ki. Hazánkban a szövetkezeti élet elterjedésének egyik fő oka a vezetők lelkes munkájában található meg. Az intézmény mindvégig mentes volt az egyéni meggazdagodástól s a szövetkezeti vagyontól hűtlen kezelésétől. Nemes altruizmus vezette az irányítókat, ami az egyébként bizalmatlan természetű magyar népben bizalmat tudott gerjeszteni. Az eredmény rövid pár évtized alatt úgy vagyoni, mint erkölcsi, de politikai szempontból is igen figyelemreméltó lett.

| A Magyar Gazdaszövetség 1898-ban felállította a Hangyát. Az alaptőke jelentékeny részét gróf Károlyi ISándor áldozatkészsége teremtette elő. Ez a fogyasztási szövetkezeti intézmény feladatául tűzte ki a vidék, de különösen a falvak lakosságának áruval való ellátását. A Hangya-boltok rövid időn belül nagy népszerűsége tettek szert s a háború összeroppanásáig jelentékeny kereskedelmi tevékenységet fejtettek ki. A trianoni békeszerződés ezt a szövetkezeti intézményt is súlyos helyzet elé állította, nemcsak az elszakított részekben maradt befektetések és üzletrészek elvesztése miatt, de a pénz devalválódásával együttjáró súlyos pénzügyi helyzet folytán

is. A Hangya azonban gróf Károlyi Sándor által lerakott fundamentumon nyugszik, amely tradíciók alapján, most már harminc esztendő múlt után, ismét megindult az erősödés felé. Ma már Balogh Elemér vezetése mellett több mint ezer hitelszövetkezet és 1750 Hangya-szövetkezet működik Csonka-Magyarországon. Az 1927. üzletév mérlege már 433.428 pengő tiszta felesleget tudott felmutatni. Aktív vagyonának fő tételei a következőképpen oszlanak meg: pénzkészlet 1,000.000 pengő s árukészlet 5,800.000 pengő értékben. Követelése van 15 millió pengő, értékpapírokban 3'3 millió pengő, ingatlanokban és berendezési tárgyokban 42,000.000 pengő a Hangya vagyona. A kötelékébe tartozó szövetkezetekkel 68'5 millió áruforgalmat bonyolított le, ami az előző időkhöz képest tekintélyes emelkedést mutat. Mindez arra vall, hogy a szövetkezeti eszme úgy az O. K. H., mint a Hangya életében további fejlődés elé tekinthet.

Az O. K. H. és Hangya mellett, ugyajicsak gróf Károlyi Sándor kezdeményezésére megalakult a harmadik nagyobb jelentőségű mezőgazdasági szövetkezet, a Gazdák Biztosító Szövetkezete, amely a két előző tevékenységét egészíti ki azáltal, hogy a gazdasági élet egyenletességét és zavartalanságát segíti elő. Ennek a ma már teljesen kibontakozott intézmény megalakulásának az 1897. és 1898. évi katasztrofális jégverések adták a lökést. Ezek a nagy elemi csapások olyan súlyos helyzetbe juttatták az egyedül számottevően működő Magyar Országos Kölcsönös Biztosító Szövetkezetet, hogy a válsággal nem volt képes megküzdeni s beszüntette működését. Ez viszont azt eredményezte, hogy a gazdatársadalom teljesen ki volt szolgáltatva a kartellekben álló biztosító részvénytársaságok díjemelésének, ami a jégbiztosítás terén 100%-ig rúgott.

Ezt tapasztalva, a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetsége 1898 november 28-án közgyűlésileg mondta ki a jégkár elleni biztosítás szövetkezeti alapon való megszervezésének szükségét. Az előkészítő munkát -Rujbinek Gyula végezte, amit a kormány kebeléből Darányi Ignác földművelési miniszter nagy figyelemmel kísért. Az ő támogatásának lett az eredménye, hogy a kormány a

tőkegyűjtést megkönnyítette azzal, hogy 400.000 korona alapítványi üzletrészt jegyzett, de azzal a kikötéssel, hogy a biztosító intézet megalakulásához 1,000.000 koronát társadalmi úton gyűjtsenek össze. Egy év eltelte után ez az összeg bőségesen együtt volt. Ezekután 1899 december 11-én lelkes hangulatban megtartották a Gazdák Biztosító Szövetkezete alakuló közgyűlését, melynek első elnöke gróf Zselénszky Róbert lett. Az intézet fejlődését az alábbi kimutatás igazolja leginkább: 1901-ben díjbevétele volt: 416.000 korona. Tíz év múlva: 5,386.000 korona s 1914-ben 7,241.000 korona. A világháború és a forradalmak visszavetették a díjbevételeket 1920-ban 962.000 koronára, de már 1925-ben 4,552.000 korona s 1928-ban már meghaladták a díjbevételek a háború előtti legmagasabb eredményt is, mert ez az összeg 7,374.945 pengőt tett ki. Ezt a feltűnő előretörést nemcsak az intézet múltja, de Lang József vezérigazgató kitűnő vezetése is eredményezte.

Idők során az intézet ügköre is erősen kibővült. Kezdetben jégkár elleni biztosítás volt a célja, de csakhamar kibővítette ügkörét a tűzkárookra is. Ma már *a Gazdák Biztosító Szövetkezete tevékenysége a biztosítás mindhárom ágazatára: a kár-, élet- és viszontbiztosításra* és ezeknek legtöbb fajára: *a tűzkár-, jégkár-, betöréseslopás-, baleset-, szavatossági, gépjármű-, géptörés- és szállítmánybiztosítás, valamint az életbiztosítás különféle fajaira is kiterjed.*

Bár a szövetkezet működése mindegyik üzletágban igen szép és figyelemreméltó eredményeket mutat fel, akcióképessége és nemzetgazdasági jelentősége legjobban mégis *a tűz- és jégkárbiztosítás terén domborodik ki.* Hatalmas versenyfeleivel szemben, amelyek különösen az első időben késhegyre menő harcot folytattak a szövetkezet ellen, 25 év működése eredményeként elérte a szövetkezet, hogy *a tűz- és jégkárbiztosítási ágazatokban a magyar biztosító intézetek között a legelső helyek egyiken áll.*

A szövetkezeti gazdálkodás ellen súlyos támadások hangzottak el a magánkereskedelem köréből, mert benne államilag támogatott versenytársat láttak. Az eszme

vezetői azonban azzal védekeznek, hogy a szövetkezés nem más, mint szabályozó önvédelem a szabad kereskedelmi vállalkozók túlkapásaival szemben. A szövetkezés célja nem a tőkék egyesítése és a gazdasági térhódítás, hanem a védekezés. Hivatása nem is az, hogy a magánkereskedelemmel szemben versenyen felülálló árakat produkáljon, hanem az ármérséklés, az árak egyensúlyban tartása, az üzérkedő kereskedelem megakadályozása és a kereskedőknek tisztességes polgári haszonra való szorítása.

A hitelszövetkezetek reorganizációjának feladata a forradalmak utáni időkben Schandl Károly vállára nehezedett, aki Mayer János földművelésügyi miniszter mellől hosszú évekre menő államtitkársága után került az O. K. H. élére.

Három évtized munkája és eredményei igazolják, hogy a szövetkezeti eszme életerős, ma már nélkülözhetetlen. Az agrárszövetkezeteké az érdem, hogy a gazdasági harcot a múltban egyenlő felek küzdelmévé tették. A földművelő népet tömörítették, egyenként hatástalan erejüket megsokszorozták. Sikerült letörniök a falvakban az áru- és hiteluzsorát, sikerült megvédeniük a gyengébbet az erősek kilengéseivel szemben.

A szövetkezetek tették lehetővé, hogy gazdasági téren a tájékoztatlanabb földművelő nép ne legyen kiszákmányolás áldozata. Emelték a falu anyagi és erkölcsi jólétét, megakadályozták a kis zsellérviskók, de a gazdakúriák és földek dobrajutása is a kocsmai eladósodást, takarékosagra és beosztásra szoktatták a népet s figyelmeztették a könnyelmű adósságcsinálás súlyos következményeire.

A gazdasági élet ma már nem nélkülözheti az agrárszövetkezeteket. Leginkább bizonyítja ezt az a tény, hogy az államok mindenütt siettek segítséget nyújtani az összeomlás utáni idők szövetkezeteinek. Ezt a segítséget azonban rövid pár esztendő hangyaszorgalma és takarékosága busásan fizeti vissza, az államnak s ezzel egy időben megnyitja a szövetkezeti élet új ciklusát, amelyik normális gazdasági viszonyok mellett az alapítók szellemét és utódaik munkásságát a gyakorlati életben dicséri.

A NÉPIES MAGYAR DEMOKRÁCIA

Nagyatádi Szabó István fellépése.

A magyar törvényhozásban a népies demokrácia az 1910. évi választások után kapott olyan hangot, amely bár még gyenge volt, de már érdemes arra, hogy figyelmet keltsen.

Amíg a Nyugat nemzetei, bár véres forradalmak, háborúk, zsarnokságok és pusztulás árán, de megindultak a demokrácia útján, állami, társadalmi és gazdasági téren is életüket ilyen alapokra tudták építeni, addig Magyarország az 1867. évi kiegyezés után nem sokat tudott változtatni régi életformáján. Egyre erősebben távolodott ezáltal a Nyugattól eszmei vonatkozásokban, úgyhogy amikor ezek az államok már jól berendezkedtek a demokrácia szellemében, Magyarországnak úgy kelleit megvívnia, a más nemzetek élethalálharcát jelentő világháborút, hogy később ezek vonták felelősségre a demokrácia, terén való elmaradottságáért. Elfeledkeztek bizonyára arról, hogy hazánk Kossuth Lajos vezetésével éppen az ő biztatásukra, forradalom, szabadságharc és önvédelmi harc árán is birtokába akart jutni teljes mértékben a nyugati eszméknek, de ezekben a kritikus időkben ők hagyták el legelőször, engedvén vergődni nemzetünket a szabadságeszmék mezőnyén hörgő haldoklásban, mígnem a hatalom átformálta Magyarországot 1867 után olyan „független és szabad” országgá, hogy létezéséről még ma is keveset tudnak széles világrészekben.

Amit a magyar nemzet ilyenformán hosszú évtizedeken át veszített eszmei vonatkozásokban, azt lehetlenség volt pótolni pár év alatt minden megrázkódtatás nélkül. A demokrácia eszméje nálunk nem kereshető hosszú történelmi távlatban, olyan értelemben, mint a nyugati nemzeteknél, de fel tud mutatni a magyar nem-

zet is olyan demokráciát, amely néprétegeiben él, azzal szervesen összefügg s ez a demokrácia számára értéke-
sebb minden más népuralomnál, mert ezt maga termelte
ki évszázadokon át. Ez pedig a földmívelő magyar nép
demokráciája, amelynek letéteményese a magyar kis-
gazdatársadalom.

Ez a réteg az 1890-es években, amikor a nemzetközi
szociáldemokrácia megkezdte agitációját hazánkban,
már teljesen kialakult társadalom volt. Nem is egészen
50 esztendő hozta létre ezt az új, igen értékes nemzeti
réteget, amely jobbágyösökből, szabad hajdúkból, ki-
váltságos parasztokból, telkes nemesekből és elszegénye-
dett köznemesekből alakult ki. Ez a réteg már korán
politikai öntudatra ébredt s jogait gyakorolta is, de saj-
nos, politikai működése hosszú időn át abban merült ki,
hogy a,z uralkodó pártok számára, az akkor dívó válasz-
tási rendszer szerint ő terelte a szavazókat. A kiegyezés
után egész a háború kitöréséig tulajdonképen két nagy
párt küzdött hazánk politikai életében: a 67-es kiegyezési
program alapján működő szabadelvű párt és a, 48-as
függetlenségi párt. A kisgazdatársadalom egységesen
egyikhez sem tartozott, mert vidékek szerint, de az egyes
választókerületekben is megoszlottak sorai a 67-es és a,
48-as párt között. Ebben a szétforgácsolódásban el-
helyezkedése szempontjából sokáig nem az elvek s nem
a politikai józanság, hanem legtöbb esetben az anyagi
haszon vezette őt. Eme gyengeségüket használta ki az
uralkodó politika s tartotta táborában hosszú évtizede-
ken át a kisgazdaréteget. Mégis nagyobb részük, amelyik
inkább rendelkezett politikai judíciummal, a független-
ségi 48-as párt kebelében helyezkedett el. Jellemző vi-
szont rájuk, hogy ebben a táborbari nagy százalékuk
olyan elvhűséggel és meggyőződéssel foglalt helyet, hogy
attól gyakran a legnagyobb üldöztetések árán sem
tágított.

Ebben a politikai elhelyezkedésben azonban csak
ideig-óráig maradhatott ez a fiatal, életerős nemzeti réteg,
amelynek kezdetben éppen politikai árúbabocsátottsága
miatt kellett elszenvednie mindazt a sok keserűséget, ami
egy elnyomott s visszaszorított réteget szokott érni.

A liberális uralom ugyanis merkantilpolitikájával kiszolgáltatta a kisgazdatársadalmat a nagybirtok és nagytőke érdekeinek. Tulajdonképpen ez a háttérbeszorítás kovácsolta össze táborát.

De maga a kisgazdatársadalom is nagy hibákba esett. Lenézte a falujabeli zsellért és törpebirtokost s nem kisebb társadalmi úr tátongett közte és a földmunkásosztály között, mint az urak társadalma és a kisgazdák rétege között. Nyugodtan nézte, hogy osztálysorsosát, a földmunkásréteget miként próbálja meghódítani a nemzetközi szocializmus s ez ellen nem tett semmit, sőt maga is meghallgatta az agitátorok szónoklatait, igaz, hogy nem mondott rájuk se igent, se nemet.

A nagy közterhek és politikai elhanyagoltsága miatt úgy gazdaságilag, mint kulturális szempontból nagy elmaradottság jellemezte. Egyikért sem vonható azonban ő felelősségre, mert a liberális kormányzati éra megelégedett azzal, ha gazdaságilag annyira áll a kisgazdatársadalom, hogy a maga szerény szükségleteit ellátja s ebből még adót is fizet, mert az ország élelmezése a nagybirtokok feladata volt. De kulturális szempontból sem támasztottak vele szemben nagy igényeket. A kisgazdát parasztnak tekintették. Elmaradottsága önként folyt adott helyzetéből: Nem tanították, mert ha behozták is az ingyenes és kötelező népoktatást, éppen a legmagyarabb vidékek iskoláztatása volt a legsiralmasabb. A liberális kormány a nemzetiségi vidékeken modern, jól felszerelt iskolákat építtetett, ugyanakkor az Alföldön csak több órányi járóföld után akadt a magyar gyermek elemi iskolára. De egyébként is, ha a magyar falusi gyerek valahogyan befért a túlsúfolt iskolába, tanulhatta éveken át az ábécét, egy kis számtant, eljutott annyira, hogy a nevét le tudta írni, de különben valami nagy ambíciók nem fűtötték. Ha csak lehetett, el is kerülte az iskolát. A falu magyarjai pedig pusztultak, tanulatlanok maradtak s kiszorultak az élet minden teréről. Még azt a kis földceskjét sem védték a hatalmon levők, melyet a jobbagyszülők felszabadítása után örökölték s mérhetetlen erőfeszítések árán, gyakran napszámbarjárással tudtak

megmenteni maguknak. Hitel? Számukra csak uzsorakamat mellett volt hozzáférhető.

Ezen a helyzeten semmi változtatás nem történt évtizedeken át. A nagyipari tőke, a nagybirtok s az állami és vármegyei hivatalokba tódult nemesség mintha jól érezte volna magát ebben a sanyarú és kilátástalan helyzetben. A kisgazdatársadalom gyökeres változtatást tehát kívülről alig várhatott. Ha akadtak is Széchenyi Istvánra emlékeztető politikusok, mint gróf Károlyi Sándor, rá kellett jönniök, hogy maguknak kell kitermelni azokat a férfiakat, akik elvezetik őket a magyar haza ígéretföldjére. Ez a férfiú ekkor már közöttük élt, de sokáig kellett küzdenie, hogy tisztos magyar ruhájának szalonképességet tudjon kiharcolni a politika csarnokai-ban is, hogy így a kisgazdatársadalom szava komoly kívánságként hangozhassék el a törvényhozás házában.

Ez a férfiú Szabó István volt, aki 1863-ban született Somogy vármegye Erdőcsokonya községében, igen szegény földműves szülőktől. Hat elemi osztályt végzett, ugyancsak Erdőcsokonyán. Későbbi időkben sem szerzett soha ennél nagyobb iskolaműveltséget, de állandóan képezve magát s meglelt férfikorában pompásan kiművelt magyar emberfő lett. Nagy segítségére volt fiatalabb éveiben tanulmányaival kapcsolatban a helybeli református pap, akitől nyalábokban hordta haza az olvasnivaló könyveket. 1883-ban besorozták a 44. gyalogezred Budapestén állomásozó zászlóaljához. Itt szolgálta le a három katona,i esztendő, ami alatt szakasz vezetői rangot ért el. Ezután falujába költözött s élte ugyanazt az életet, amit a többi erdőcsokonyai földműves; dolgozott napfelkeltétől naplenyugtáig, de míg amazok korán nyugvóra tértek, addig ő lámpagyújtás után elővette könyveit s tanult szorgalmasan. Vasárnap a pap vendége volt, akivel közölte tanulmányainak eredményét, miközben tőle újabb és újabb biztatásokat kapott. Emellett azonban a nehéz munkának minden fajtájához hozzá kellett nyúl-nia. Saját maga mondta:

— Voltam én arató, részes cséplő, napszámos, fuva-ros, árokhányó, erdei famunkás; munkáltam feles földet, réteket, szolgáltam robotot, együtt dolgoztam uradalmi

cselédséggel s így sikerült birtokomat tehermentessé tenni és némileg gyarapítani. 1900-tól kezdve kezdtem közügyekkel foglalkozni. Voltam tűzoltóparancsnok, olvasóköri pénztáros, hitelszövetkezeti igazgatósági tag, községi előljáró, fogyasztási adókezelő és községi bíró. 1904-ben lettem megyebizottsági tag. Gazdatársaim azzal a megbízatással láttak el, hogy puhatolódzzam, mi az a törvényhatósági bizottság s igyekezzem ott az ő érdekeit képviselni s számoljak be nekik mindarról, amit ott tapasztalok.

Íme, így bontakozott ki Szabó István karrierje, először a községi, majd a vármegyei életben, ahol különösen a kisbirtokosok érdekeiért szállt leginkább síkra. Meg is alapította a Somogymegyei Kisbirtokosok Egyesületét, amelynek elnöke lett. Hírneve hamar elterjedt s ennek köszönhető, hogy 1908-ban egy időszaki választás alkalmával, amikor ugyanis a nagyatádi kerület 48-as függetlenségi programmal megválasztott képviselőjét, Chernel Gyulát főrendiházi taggá nevezték ki, Szabó István is fellépett képviselőjelöltnek, ami az akkori időben nagy bátorságszámba ment. Az ország távolfekvő vidékeiről is leutaztak Nagyatádra gazdaemberek Szabó István támogatására, dacára annak, hogy a legnagyobb nyári munkában voltak elfoglalva.

A választási küzdelem rendkívül heves volt, mert Szabó Istvánnak erős ellenfele akadt dr. Piszár Antal barcsi ügyvédben, aki 48-as függetlenségi programmal lépett fel. A rend fenntartására két század katonaságot és 40 csendőrt vezényeltek Nagyatádra. Az emlékezetes választás 1908 augusztus 1-én folyt le, amikor délelőtt folyamán még Piszár Antal vezetett a szavazatok tekintetében. Délután azonban Szabó István pártja nagy előretörést tett, de még így is pár szavazattal lemaradt Piszár Antal mellett. Már az volt a látszat, hogy Szabó István megbukik, amikor a választási terminus lezárta előtt rövid idővel, Patacsy Dénes előnyomult 50 elrejtett kisgazdapárti szavazóval s egy csapásra eldöntötte a választás eredményét.

Leírhatatlan lelkesedést keltett nemcsak a kerület, de az egész ország kisgazdáinak körében Szabó István

megválasztása, mert megtörtént az a dolog, amire pár esztendővel ezelőtt még gondolni sem mertek: saját vérükből való férfival képviseltethették magukat az ország házában. Miután Piszár Antal különvonatát, amelylyel Barcsról korteseit Nagyatádra szállította, a győzelmes Szabó-párt kövekkel és záptojásokkal megdobálta, bezúzva a vonat ablakait, nagy lelkesedéssel adták át a negyvenötéves, élete teljében levő Szabó Istvánnak a mandátumot, aki hamarosan felutazott Budapestre, bemutatni megbízólevelét, amelyet halála napjáig minden választáson neki tartott fenn a nagyatádi kerület.

De nemcsak Somogy megyében, hanem az egész országban nagy feltűnést keltett a nagyatádi választás eredménye, azonban a politikai élet hivatalos körei egyelőre nem láttak mást Szabó István győzelmében, mint azt a tényt, hogy a függetlenségi párt ismét elveszített egy kerületet s még hozzá azok egyikét, amelyiket a függetlenségi eszmék ősi fészkeinek szoktak nevezni, amire a párt azzal válaszolt, hogy „egy kerület nem a világ”.

Szabó István ettől az időtől kezdve kapta a nagyatádi előnevet, megkülönböztetésül a többi Szabó István képviselőtől. Tulajdonképen az ő személyében került az ország házába az első kisgazdaképviselő. Ezzel a választással Nagyatád nagyközség és a kerületét jelentő falvak megteremtették lehetőségét annak, hogy idők múltával kibontakozzék közéletünkben az az agrárdemokrácia, amelynek szószólója és képviselője Nagyatádi Szabó István lett.

Nagyatádi Szabó István megválasztása után csak néhány hónap múlva, 1908 december 4-én mondotta el első parlamenti beszédét, amikor éppen a kultuszárca költségvetését tárgyalták, amelyet gróf Apponyi Albert képviselt, mint a koalíciós kormány kultuszminisztere. Ezen a gyűlésen beszéltek Szabó István előtt Pop-Csicsó István és Maniu Gyula is. Pop-Csicsó után, aji nemzeti színeszet részére kért állami támogatást, a jegyző Szabó Istvánt hívta fel szólásra, akinek ötperces szűzbeszéde általános tetszést keltett.

Nagyatádi Szabó István képviselőségének első esztendejét részint arra szánta, hogy figyelemmel kísérje a

törvényhozás menetét, sokat tanult és tapasztalt, de másrészt pártjának országos kiterjesztésén fáradozott.

1909 nov. 21-én Veszprém és Somogy megye kisgazdáinak lelkes munkája folytán Szentgálon megalapította a Függetlenségi és 48-as Országos Gazdapártot, melyen évtizedekre lefektette a kisgazdatársadalom politikai programját. Ez a 18 pontba foglalt program így volt összeállítva:

Vezéreszméink: Mindent a mezőgazdaságért, a magyar föld boldogulásáért. Ennek a vezéreszménknek a megvalósítása érdekében törhetetlen hittel, meleg szeretettel dolgozni kívánunk a Kossuth Lajos által lefektetett elvek alapján, a magyar föld és annak művelői, valamint a mezőgazdasági munkásság helyzetének javításáért, a magyar kisbirtokosság és kisiparos-polgárság érvényesüléséért.

Ennek a feladatnak elérése érdekében nem a közjogi ütközőpontok kiélelésével, de meggyőződésünk teljes szilárdságával követeljük:

1.A nép jogok kiterjesztését és annak érdekében az általános, egyenlő, titkos választói jogot, a képviselő-választókerületek új beosztását.

2.Követeljük a régi jobbágyi viszony még helyenként meglévő maradványainak teljes megszüntetését.

3.Követeljük a progresszív adórendszert, az elsőrendű élelmicikkek adómentesítését, a fényűzési adó behozatalát és a 800 koronán aluli jövedelmeknek, mint a megélhetéshez szükséges alapnak adómentesítését.

4.Követelünk ingyenes népoktatást, a lelencügy és az elhagyottnak nyilvánított gyermekek ügyének országos rendezését.

5.Követeljük a mezőgazdaság művelői részére az agkori biztosítást és családtagjaira is kiterjesztendő nyugdíj rendszeresítését.

6. Követelünk ingyenes jogvédelmet és a közegészségügyi intézményeknek, a gyógykezelésnek ingyenessé tételét.

7. Követeljük, hogy a biztosítási ügy, valamint az összes ár- és belvívészabályozási ügyek állami kezelésbe vétessenek.

8. Követeljük a közmunkaváltások megszüntetését.

9. Sarkalatos követelésünk a latifundiumok és holtkézi birtokok állami megvállása s az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtása.

10. Követeljük, hogy a hitbizományok bírlalói a magyar föld jövedelméből tekintélyes beruházásokat teljesítsenek és erre törvényhozási úton kényszeríttessenek.

11. Követeljük az egyházak, erkölcsi testületek ellenőrizetlen kezében levő alapítványi tőkéknek, árvapénzeknek egy nemzeti pénztár kezében leendő összpontosítását.

12. Követeljük az így összpontosított ériási tőkéknek a magyar mezőgazdasági hitel szervezetére való felhasználását.

13. Követeljük úgy az államtól, mint különösen a holtkézi és latifundiumos birtokosoktól oly mezőgazdasági beruházások teljesítését, amelyek a mezőgazdasági munkásságnak télire is munkaalkalmat és keresetet biztosítanak és ekképen lekötve a munkaerőt, megszűnik a nemzetet végveszéllyel fenyegető kivándorlás.

14. Követeljük a kerületi rendszerű mezőgazdasági kamarák életrehívását.

15. Követeljük a szociális haladás érdekében a szövetkezeti ügy hathatós fejlesztését.

16. Követeljük az idegen honosok ellenében a birtokvételi tilalmat és a külföldön lakó magyar földbírlalók kétszeres megadóztatását.

17. Követeljük általában a politika minden ágazatában érvényesülő, helyes mezőgazdasági irányzatot.

18. Követeljük mindazon intézkedések foganatosítását, amelyek a magyar kisbirtokos gazdatársadalom boldogulását és a mezőgazdasági munkássággal való békes együttműködést teszik lehetővé Magyarország teljes állami és gazdasági függetlenségének elérése érdekében.

A Függetlenségi 48-as Országos Gazdapárt elnöksége: Szabó István v. orsz. képviselő, elnök (Erdőcsokonya), Herczeg Sándor elnök (Túrkeve), Mohácsi Lajos alelnök (Marcalgergelyi), Nagy Ádám Mihály alelnök (Enying), Ágh Endre pártjegyző (Budapest).

Az 1910-es választások alatt ezzel a programmal

választották meg Nagyatádi Szabó Istvánt harmadmagával.

Az előző parlamenti ciklusok alatt is voll képviselote a falu népe ama részének, amelyik sorsa jobbraforduiását a, szocialista agitációk eszméitől várta, de a földmívelő magyar nép valóban Nagyatádi Szabó István megválasztásával nyert igazi képviselotet az ország házában.

Az ő higgadt s megfontolt beszédei nyomban érdeklődést keltettek. Új hang keresett magának utat abban az atmoszférában, amelyben a gazdasági és szociális kérdések rovására közjogi vitákban élte ki leginkább magát. Ez a hang azonban bármennyire is bátor volt és önérzetes, nem keltett ellenszenvet, mert bölcs és megfontolt volt. Jól tudta Nagyatádi Szabó István, hogy a bajok higgadt hangú feltárásával többre megy, mint az izgalmak felfokozásával.

— Nem sebeket ütni, hanem sebeket gyógyítani jöttem én ide, — mondotta 1910 július 9-én az országgyűlésen, amely kijelentése szállóigévé vált. Ekkor mondotta el képviselősége ideje óta legnagyobb hatású beszédét. A felirati vita volt plénum előtt már második napja, amikor általános figyelem mellett állott fel szólásra Nagyatádi Szabó István, a gazdapárt szónoka.

— Ez a párt — úgymond — nem a nagypolitika irányítására alakult, nem a szereplési viszketeg hozta létre. A társadalmi viszonyok rákényszerítették a kisbirto-kosságot, hogy helyet kérjen ott, ahol az ő sorsát is intézik. Nem sebeket ütni akarunk, hanem sebeket akarunk gyógyítani. Elismerjük, hogy vannak hivatottak a vezetésre, mi őket meghagyjuk ebben a vezető állásukban, csak azt követeljük tőlük, hogy vezetőink legyenek, ne pedig csak az uralom tartói. Mindenki, minden osztály szervezkedik a maga érdeke védelmére. Mi is ezt cselekedjük. Mi képviseljük a kisgazdákat, az ország lakosságának majdnem hetven százalékát. Mi választjuk ide a képviselőket, megkövetelhetjük tehát, hogy itt helyünk legyen nekünk is. Hiszen eddig úgy volt, hogy mi magunk szorítottuk ki innen magunkat. — Ezután áttér a lefolyt választásokra. Azt mondja, hogy egész nyilvánosan történt a kormány részéről a vesztegetés. Majd így folytatja:

Hogyan várhatják ettől a nemzettől a törvény megtartását, ha azt a kormány saját emberei szegik meg? Veszedelmes dolgot látok én ebben a választásban Magyarország jövőjét illetőleg: megmutatta Bécsnek, hogy itt nem kell sokat teketóriázni a nemzet kívánságait illetőleg, hanem egyszerűen választásokba kell menni és a kormány azután majd gondoskodik az eszközökről, amelyekkel megtalálja a többséget. A választójog reformjáról beszélt végül. Az általános, községenkénti, titkos választójogot óhajtja. Ezután beterjeszti a gazdapárt felirati javaslatát, melyben a király figyelmét arra hívja fel, hogy „a magyar birodalmi gyűlés” egyéb irányú lekötöttsége miatt a kiskisgazdákra alig-alig fordíthatott gondot, holott a nemzetnek ez a rétege: a kis- és középbirtokos, a mezőgazdasági és ipari munkás, a kisiparos és kiskereskedő képezi, már számarányánál fogva, is, a birodalom gerincét, államhatalmának törzsét, minden fényének, erejének, méltóságának legbiztosabb forrását. Felsorolja azokat a sérelmeket, amelyek folytán a kivándorlás és az egyke-rendszer terjed. Szükségesnek tartja, hogy a nép helyes telepítési és parcellázási akció útján földhöz juthasson. Hogy pedig a népnek télire is legyen munkája, helyesnek találná, ha a holtkéz birtokain és a nagy latifundiumokon olyan gazdasági és ipari beruházásokat tennének, amelyek ne csak nyáron, de az év minden szakában foglalkozást nyújtanának. Sürgeti az adóreformok terén a teljes progresszivitás érvényesítését, de, hogy ebből a népre újabb sebek ne háramoljanak. Sürgeti a mezőgazdasági kamarák létesítését. A mai választások eredményét a vesztegetés és a presszió idézte elő. Hogy a jövőben ez megakadályoztassék, szükséges, hogy az általános, egyenlő, titkos választójogról szóló törvény mielőbb megalkottassék, hogy tényleg népparlament üljön össze. A magyar faj hegemoniáját a kerületek új beosztása útján kívánja biztosítani. Követeli az önálló bankot, az önálló hadsereget s az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtását. Mindenekelőtt pedig olyan reformokat, melyek a magyar kiskisgazdák jólétét biztosítják.

A magyar mezőgazdaság s a magyar faj erejének védelme szempontjából roppant súlyos időkel élt át

akkor a nemzet. Gróf Bethlen István erőteljesen követelt okos birtokpolitikát, mert alig van a magyar közélet kérdései között egy is, amely fontosságban ehhez a problémához csak mérhető is. Nemzetünk létérdeke fűződik ahhoz — mondotta, —, hogy ezek a kérdések mielőbb kielégítő rendezést nyerjenek. Sajnálattal látta azonban, nincs olyan hatalmas politikai tényező, nincs befolyásos érdek, mely a törvényhozást e kérdésben való állásfoglalásra kényszerítené. Aggódva figyelmezteti Bethlen István: „Erőteljes birtokpolitikát!” című cikkében a hatalmon levőket, hogy a föld idegeit kézre való vándorlása¹ olyan méreteket ölt, hogy népünk és egész nemzetünk jövőjét veszélyezteti, sőt veszélybe sodorja az egységes magyar nemzeti állam gondolatát.

Szinte megdöbbenően hatnak 17 esztendő múltával gróf Bethlen István eme szavai:

— En nem tudom, — de én földrengést érzek a magyar föld talaján. Társadalmunk forradalmi jelentőségű átalakuláson megy keresztül. Új osztályok támadtak, új elemek alakultak ki a városokban és odakint a falvakban. A magyar közszellemben kezdem érezni ezen új osztályok merész, újító szellemét.

Majd így folytatta:

— Minden egyes porszemmel, melyet a magyar földről tőlünk elhódítanak, nemzeti nagyságunk egy eltemetett reménységére hull alá a göröngy. Szegény Erdélyország, ha így haladunk, maholnap száraz ággá válik a magyar nemzet élő nagy fáján. Ebben a szomorú helyzetben már csak a magyar gazdában, a magyar gazdátársadalom magyar szívében bízom. Itt találok egyedül érzéket és megértést egy ma már nemzeti és szociális szempontból egyaránt szükséges birtokpolitikai törvényhozási akció iránt.²

¹ Gróf Bethlen István cikke az „Erdélyi Gazda” című lap 1912 június 2-i számában.

² Gróf Bethlen István az alábbi, megdöbbenítő statisztikai adathalmazt tárta fel: az 50 holdon felüli magyar birtokosoktól tíz év lefolyása alatt a románok 166.394 kat. hold földet vettek el. 57,548.556 korona értékben, de a kisbirtokosoktól 18 összevásároltak 22,327 kat. holdat, 8,900.000 korona értékben. Ugyancsak 36.625 kat. holdat vásároltak a szászok 12,929.750 korona értékben. Gróf Bethlen István kimutatta, hogy az erdélyi magyarság tíz év lefolyása alatt 190,000 kat. hold földet veszített 70 millió korona értékben.

Meglepő az idők távlatában ennek a két politikusnak, Nagyatádi Szabó Istvánnak és gróf Bethlen Istvánnak ez a bámulatos együttérzése. Pedig ezekben az időkben még senki sem gondolta volna, hogy egy borzalmas oországromlás után ennek a két politikusnak kézfogásával dől el az új idők politikai fundamentumának lerakása.

Amíg ez az idő elérkezett, addig Nagyatádi Szabó István kisgazdapártja szerényen húzódott meg abban a parlamentben, amelynek munkapárti többsége teljes pártabszoluztizmust honosított meg. Ebben a Hamupipőke-szerepben maradt ez a kisded párt af egész világháború alatt. Ennek befejezése felé azonban már egyre nagyobb szerephez jut. Attól kezdve, hogy a parlamentben a képviselők lelkiismerete felvetette a földbirtokreform kérdését, Nagyatádi Szabó István személye egyre jobban előtérbe nyomult.

Az Eszterházy-kormány bemutatkozásakor a miniszterelnök expozéjának már jelentős pontját képezte az a rész, amelyben bejelentette a földreform megalkotásának szükségességét.

Ennek a gondolatnak útja biztos vonalon haladt, melyet véglegesen elhárítani már nem lehetett.

1917 július 13-án a Gazdaszövetség tisztelgett Mezőssy Béla, földművelésügyi miniszter előtt, Darányi Ignác vezetésével, amikor Darányi hangsúlyozta, hogy az ország jövőjét csak erőteljes birtokpolitika biztosíthatja. Szükséges, hogy a kormányzat háta mögött álljon a gazdaközönség, de szükséges a gazdák, különösen a kisgazdák megszervezése. A nemzet gyökere a kisgazda, melynek támogatása az ország érdeke.

A miniszter ekkor utalt arra, hogy a fennálló politikai viszonyok mellett nem lehet a birtokpolitikai reformot sürgősen keresztül vinni, de belátta, hogy az évekkel ez előtt készült birtokpolitikai törvényjavaslat kiegészítésre szorul. Hogy ez milyen keretben történik, utalt a miniszterelnök expozéjára. (1917 június 8.) Kiemeli azonban Mezőssy, hogy ahol az érdek úgy kívánja, hogy a harc-térről és esetleg Amerikából visszatérő véreink földhöz jussanak, ott minden magánérdeknek háttérbe kell szo-

rulnia. Nem elég demokratikus jogokat adni a széles néprétegnek, hanem olcsó megélhetésre is módot kell nyújtani.

Ekkor már azok az elemek, amelyek a demokratikus eszímék szélesebb kiterjesztését követelték, egyre erősebb hangot ütöttek meg. Gróf Batthyány Tivadar, a király személye körüli miniszter szekszárdi programbeszéde alkalmával azt hirdette, hogy a demokratikus Magyarországot akarják megteremteni. Ez alatt először is a szabadságjogot értette. Helyes álláspontnak azt tartotta, ha előbb a nép millióit jogokkal ruházzák fel, melyek alapján döntsön maga a nép a reformok sorsa felett. A holtkézi birtokok kisajátítása mellett érvelt, amelyekre az államnak rá kell tennie a kezét. A háború alatt igen sokan aggodalommal látták — mondotta —, hogy egyes birtoktestek miként cseréltek gazdát. Az új birtokosok nem a kiscgazdák lettek. Szerinte az új birtokpolitika csak az lehet, hogy a magyar nép és azok, akik a háborúban szenvedtek és mint rokkantak tértek haza, földhöz jussnak.

Az Eszterházy-kormány legfőbb gondját a választójogi törvény megalkotása képezte. Emellett azonban sok szó hangzott már el a földreformról is. Pallavicini György például, aki ekkor miniszterelnökségi államtitkár volt, a szegvári kerületben 1917 július 17-én ezeket mondotta:

— Talán a legfontosabb feladatok egyike a birtokpolitika reformja. Ez a kormány meg akar csinálni minden előmunkálatot arra, hogyha hazajönnek azok, akik három éven át védték ezt a földet, megfelelő megélhetést találjanak itthon.

Bethlen István a demokratizálódást úgy fogta fel, hogy annak nem szabad a közjogok elhatárolt területén maradnia, hanem ki kell terjednie gazdasági térre is. Miután Magyarország létalapjának leghatalmasabb pillére a földművelés, a földtulajdont a lehető legszélesebb néprétegekre is ki kell terjesztenie. A földművelési kormányzat kötelessége lesz törvényes biztosítékot megteremteni annak, hogy a föld a kisembernek is hozzáférhető legyen, hogy ne legyen a spekuláció eszköze.

Ugyanez az óhaj hangzott el Szmrecsányi György ajkáról Pozsonyban, amikor nagy ünnepség keretében a főispáni széket elfoglalta:

— A harctérről majdan visszatérő száz és százezrekkel szemben az államnak és társadalomnak nagy kötelességei vannak. Ezek túlnyomó nagy része évek óta kapcsolódott a rendes polgári kenyérkereső foglalkozásból. Helyesen működő állami és társadalmi szervezetnek kötelessége, hogy azokat, akik érte véreztek és szenvedtek, földhöz, keresethez, kenyérhez juttatása. Annakidején kész tervezettel fogok előállani s kérem ehhez a vármegye közönségének támogatását. Midőn hazatérő hőseinkről kívánunk gondoskodni, ne feledkezzünk meg azokról, akiknek nem adatott meg, hogy visszatérhessenek. Ne feledkezzünk meg hozzátartozóikról, mert a hadiözvegyek és árvák segítése becsületbeli kötelességünk.

Gróf Apponyi Albert, aki mint vallás- és közoktatásügyi miniszter személyesen is résztvett ezen a főispáni beiktatáson, ezeket mondotta:

— Azoknak, akik a harctereken küzdöttek, szent joguk van arra, hogy ez a haza róluk gondoskodjék, hogy ez a haza őket ne csupán a jogokban, de szociális téren is egyenrangú polgároknak tekintse és mint ilyenekkel bánjon velük.

A rövid életű Eszterházy-kormány bukása után a földbirtokreform kérdése már programpontjává vált a Wekerle-kabinetnek is. Ez ügyben Wekerle Sándor miniszterelnök 1917. évi szeptember hó 12-én elmondott expozéjában így emlékezett meg:

A birtokpolitikát felemlítem külön azért, mert sokan egyedüli panaceáját látják abban gazdasági fejlődésünknek, a helyes szociális tagoltságnak, népességünk szaporodásának s nemzeti erőnk biztos fokozásának. Mi is azon a nézetten vagyunk, hogy ez egyik leghatékonyabb eszköze a gazdasági és szociális haladásnak s azért mindent elkövetünk, hogy a birtokpolitikának rég vajúdo kérdését megoldásra juttassuk. Kiindulási pontunk az, hogy építsünk és ne romboljunk.

Három eszmét kívánunk megvalósítani. Először,

hogy a föld saját kezünkön maradjon, mert akié a föld, azé az ország.

Másodszor, hogy megfelelő színvonalra emeljük, kiadóbbá tegyük annak hozadékát, meri akkor, midőn a föld mélyében rejlő kincseket is felszínre kell hoznunk, nem hagyhatjuk a föld színén hever őket meddően elkallódní. E szempontok biztosítása mellett keilend a harmadik célt, a szétagoltabb birtokmegoszlást megvalósítani. Nemcsak egyes városok és községek kezén levő nagyobb birtokokat, hanem a hűtlenség címén állami kézre kerülő birtokokat, valamint ahol valóban szükséges, teljes kártérítés mellett egyéb birtokok egy részét is igénybe keilend e célra vennünk. Bizonyos kényszerítő intézkedések nélkül sem az intenzívebb gazdálkodás, sem a birtokmegoszlás el nem érhetők és azért erre vonatkozó javaslatainkat közelebb már a szakkörök elbírálása alá bocsátjuk, hogy azokat megfelelőleg előkészítve, a törvényhozás elé terjeszthessük.

A beszéd elhangzása után Nagyatádi Szabó István sürgette a birtokpolitika mielőbbi rendezését, amit tüzzön programjába a kormány közvetlenül a választójogi törvény megalkotása után, hogy az előkészítő munkálatok még a háború alatt megkezdhetők legyenek.

A Wekerle-kormány programjának főrendiházi vitája során nagy figyelmet keltett Csernoch János hercegprímás beszéde, amikor a választójogról szólva a többek között ezeket mondotta: *Vájjon az a törvényjavaslat meg fogja-e védeni minden tekintetben a magyar állam nemzeti jellegét és egységét és vájjon kellő tekintettel lesz-e egyúttal a földműelő nép érdekeire is.*

Földműelő népünk a háború alatt a legnagyobb áldozatokat hozta. Páratlan vitézséggel és hősiességgel küzdött és küzd és amellet fiaí emberfeletti szorgalommal művelték a földet, amivel lehetővé tették a mi megélhetésünket, lehetővé tették a hadsereg ellátását és még azt is, hogy szövetségéstársainknak és szomszédainknak elegendő mennyiségű élelmiszert juttathassunk. Annak idején, mikor itt a főrendiházban tárgyaltuk a legutóbbi választási törvényt, kifogásoltam azt, hogy amikor az ipari munkások százezreit veszík be az alkotmány sán-

caiba — amit szívesen fogadtam —, ugyanakkor megfeledkeztek a földművelő népről. Azt hiszem, ez a hiba most nem fog megisméltódni.

A birtokpolitikai reform ügye ekkor még a nagy általánosság keretében mozgott, de így is igen nagyjelentőségű volt a hercegprimás eme kijelentése:

Ami pedig a birtokpolitikát illeti, csak az az észrevételem, hogy ha majd ez az ügy is rendezés alá kerül, akkor egyforma elveket kell a törvényhozásnak alkalmaznia minden nagybirtokkal szemben. Legyen az akár az államnak, akár a városoknak, akár a községeknek kezében; legyen az bankbirtok vagy más újabban szerzett birtok, egyforma elbánás alá kell, hogy essék, mert a tulajdonjog szentségét minden tekintetben figyelembe kell venni és a kérdést aszerint kell rendezni.

Sigray Antal már sokkal szűkebb körre óhajtotta szorítani ennek a problémának a keresztülvitelét:

A birtokpolitikára nézve megjegyzi, hogy a telepítés céljaira véleménye szerint az egyházi birtokok és a hitbizományok helyett elsősorban az idegen állampolgárok kezén levő, valamint a háborús konjunktúra következtében létrejött birtokokat kell felhasználni. Szerinte ezek a birtokok alkalmasak elsősorban arra, hogy megjutalmazzuk vele azokat, akik a háború terhét és veszedelmét viselték.

A földreform keresztülvitele szempontjából nagyobb akadályokra nem lehetett számítani politikai életünkben, mégsem valósították meg ezt a nagyjelentőségű gondolatot még azokban az időkben, amikor varázsereje lett volna annak a törvénynek, amelyik nemcsak hálából, de jog szerint is földdel várja haza azt a magyar katonát, aki vérének hullatásával védte hazája földjét.

A háborús parlament egyik legnagyobb hibája, hogy idejekorán nem valósította meg azt a törvényt, ellenben húzta a végsőkig, mígnem a forradalom szele az agitáció területére sepert minden olyan gondolatot, amelyik átütő hatású volt a nép széles rétegeiben.

A FÖLDKÉRDÉS A FORRADALOM TÜZÉBEN

Nagyatádi Szabó István forradalom alatti szerepe.

A Károlyi-párt 1918. évi október hó közepén, a házszabályokra hivatkozva, a parlament összehívását kérte. Lépését azzal indokolta, hogy a külpolitikai események és országunk helyzete megkívánják a népképviselőket együtt tartását.

Wekerle Sándor miniszterelnököt kínosan érintette ez a mozgalom s azt kívánta, hogy álljanak el tervüktől. Károlyiék azonban nem tágítottak s a parlamentet összehívni kívánó ívet hatvanegyen aláírták, mire a Ház elnöke, Simontsits Elemér, a törvényes rendelkezéseknek megfelelően kénytelen volt 1918. évi október hó 16-ára a parlamentet ülésre összehívni.

Magyarország sorsa ettől a dátumtól kezdve pokoli gyorsasággal közeledett a pusztulás beteljesedése felé, amit táplált a háborús kimerültség, élesztett a szociáldemokráciával karöltve a radikalizmus és szolgáló önkritika és minimális mérséklet nélkül gróf Károlyi Mihály. Az ország politikai élete borzalmas vajúdás képét mutatta, ami óráról-órára közelebb hozta a forradalom szelét s végre is az ország legkritikusabb napjaiban, amikor nagy szükség lett volna minden politikai párt és társadalmi réteg összetartására, megszülte szörnyűséges gyermekét, a forradalmat, majd a bolsevizmus! s ennek következményét, az ellenforradalmat, megvetvén alapját annak a rémes erkölcsi és anyagi romlásnak, amelynek zűrzavarában elveszett az ország háromnegyed része s amelynek visszaperelésére mindeddig nem volt módja a porbasújtott magyar nemzetnek.

A Károlyi-féle forradalmat hazánk egyik legnagyobb tragédiájának kell tartanunk, azon kívül, hogy Tisza István gróf minden erőfeszítése ellenére sem tudta a háborút Magyarországtól távortartani. A tragikum abban

van, hogy forradalomra semmi szükség sem volt, ellenben minden körülmény arra intett, hogy a háború össze-roppanásakor a nemzet a legnagyobb higgadtságot tanúsítsa. Ehelyett gróf Károlyi Mihály a forradalom zsilipjein tartva kezét, a nemzetre zúdította a rombolás és pusztulás mérhetetlen áradatát.

Wekerle Sándor miniszterelnök ebben az atmoszférában félre akart állani. A királynak azt tanácsolták, hogy jöjjön Magyarországra, arra gondolván, hogy ezzel enyhíteni lehet a helyzeten, mert ha a nép honában érzi a veszedelem óráiban felkent királyát, a politikai harcokat is könnyebben le lehet vezetni. A király maga is ezt óhajtotta, a kormányválságot Magyarországon kívánta megoldani, olymódon, hogy még mielőtt a Károlyiék által kikényszerített parlament összeül, tárgyal a pártokkal.

Ezalatt a parlamenti képviselőlet nélkül levő szocialisták is teljes erejükkel megmozdultak. A régi képviselőházban gyűlést tartottak, amelyen teljes zabolátlanágban végigömlött már a forradalmi hangulat. Garbai Sándor pl. már azt kívánta, hogy „minden ország hozza meg áldozatát a béke érdekében. Mi készségesen áldozzuk fel azt — mondotta —, amiből fölöslegünk van: mágnásainkat”. Weltner Jakab a politikai bűnösök szabadonbocsátását követelte s Kunfi Zsigmond azt fejtegette, hogy az egész politikai világ összeomlóban van, de emiatt ők nem szomorkodnak, sőt örülnek annak, ha a világ kifordul sarkából, mert ebben a felfordult helyzetben a hatalmat újra lehet osztani. Arra a kérdésre, hogy ami megmarad az országban, kié legyen, azzal felelt, hogy a népe. Arról természetesen nem tett számvetést, hogy egyáltalán marad-e valami a népnek örömeik valóráválása után.

Amíg a parlamenti politikusok jobbjai azon fáradoztak, hogy mentsék, ami menthető, a szocialisták hallani sem akartak arról, hogy a háborús évek politikusaival tárgyaljanak. Kongresszusukon nyíltan hirdették, hogy a jövőben sem gróf Tisza István, sem gróf Apponyi Albert, sem Wekerle Sándor, de gróf Andrássy Gyula politikája sem vihet szerepet, mert az ő politikájuk megbukott a harctereken.

A parlament összeülése előtt két nappal, október 14-én kongresszust tartott az Országos Radikális Párt is, amelyen Jászi Oszkár a demokratikus erők tömörítésének szükségét hangoztatta. Vázolta ekkor pacifista terveit a nemzetiségi kérdésre s a szomszédos államokkal való viszonyunkra vonatkozóan. Az Amerikai Egyesült Államok mintájára, konföderációs alapon államszövetséget képzelt a monarchia helyén. Az ország megmentését csak pacifista alapon tudta elgondolni, amely cél, szerinte, szükségessé tette a fennálló kormányrendszer eltávolítását. Erről a kongresszusról a közös cél érdekében üdvözetet küldtek a szociáldemokrata párthoz.

Amíg a radikális és szélsőséges forradalmi elemek a legharciasabb hangot ütötték meg, addig a, törvényhozás tagjai a delegációban azokon a wilsoni pontokon rágódtak, amelyek tragikumban elválaszthatatlanok hazánk feldarabolásától. Amikor Wilson elnök 14 pontját letette az Amerikai Egyesült Államok kongresszusának asztalára, az egész háborúskodó világ figyelme feléje fordult s örömmel fogadták, mert a béke evangéliumát látták pontjaiban. A háborúban kimerült monarchia is kapva-kapott Wilson akcióján, amely mohóság erősen elárulta béke utáni sóvárgását. Sajnos, akiikor Wilson átkelt 14 pontjával a tengeren, hogy a négyéves háború borzalmait a béke váltsa fel, a tárgyalóasztalnál kitűnt, hogy pontjai belevesztek a gyűlölség óceánjába. Párizsban ugyanis Wilsonnak alig jutott más szerepe, mint-hogy megtekintse a város szépségeit. 1918 októberében azonban Burián, a monarchia külügyminisztere még nem sejtette, hogy Wilson békeolajága átkerül Clemenceau¹ kezébe, aki a béke asztalánál maga akar lenni a vádló, a bíró és ítéletvégrehajtó.

¹ A béketárgyalások során valóban Clemenceaunak jutott a vezetés szerepe. aki hamarosan nemcsak Wilson, de Lloyd George fölé is kerekedett. Az ő egyénisége teljesen ráütötte a bélyeget a készülő békeszerződésekre. Kegyetlensége és sovén francia felfogása miatt „Tigrisnek” nevezték. Jellemző egyéniségére, hogy Istent, ördögöt, optimizmust és pesszimizmust tagadott. Lángolva élt benne a gyűlölet s megtorlás gondolata. A katonák közül Napoleon, az államférfiak közül Cézár s a filozófusok közül Plató volt az ideálja. Mérhetetlen németgyűlölete ellenére is nagy hódolója volt a német költőknek és íróknak, különösen Goethe-Eak. Fiatal korában le is fordította a Faustot versben franciára. Poétikus egyénisége azonban egészen megváltozott s a teljesen érett, *materialinta* Clemenceau

Burián külügyminiszter azt hitte, hogy Wilson 14 pontja az az út, amelyik kilátást nyújt a népeknek arra, hogy belátható időn belül elérhető lesz az ellenségeskedés beszüntetése az összes harctereken. Károlyi Mihály azonban azon a delegációs ülésen, amelyen a közös külügyminiszter bejelentette bizakodását a wilsoni pontok tekintetében, már forradalmi hangot ütött meg, kijelentvén, hogy „temetni jött Caesart, nem dicsérni”. Ebben a beszédében Károlyi a monarchiát parentálta el, de nyilván maga sem sejtette, hogy Nagy-Magyarország sírjának megásásába kezdett. Beszédéből kiviláglott, hogy kijelentéseit nem a delegációnak szánta, mert a helyét olyan szónoki emelvénynek tekintette, ahonnan a világnak beszélhet. Szerinte ez a delegációs ülés a közös ügyek halotti torának megülése volt, amely jelenethez Károlyi a legszörnyűbb kijelentéseket szolgáltatva, állítván a többek között azt is, hogy a „háborút a mi külügyi kormányunk provokálta, azzal az ultimátummal, amelyet egy önállóságára féltékeny nemzet el nem fogadhatott”, íme, így állította be hazánkat Károlyi Mihály a világ előtt a háború összeroppanásának pillanataiban, amikor mindenki előtt ismeretes dolog volt, hogy a háborús felelősség érzésének eldöntésekor elmarasztalt országot a legsúlyosabb kálváriajárás éri.

Ilyen események előzték meg a parlament összeülését. Közben a kormányválság percről-percre akutabbá vált, recsegtek az ország ezeresztendős eresztékei, úgyannyira, hogy pár nap elteltével elegendőnek bizonyult egy hatalomvágyó, gyenge s befolyásolható ember, gróf Károlyi Mihály, hogy Szent István birodalmát porba döntse. A rombolás szellemének ekkor már könnyű volt a helyzete, mert a nemzet óráról-órára valósággal ön-

diktálta a világháború utáni békéket. Neki tulajdonították azt a kijelentést is, hogy a versaillesi béke megalkotásakor azt állította volna, hogy „20 millió némettel több van, mint amennyinek lennie kellene”. Ezt azonban ő később tagadta.

Dacára annak, hogy a békeszerződések megszerkesztése körül neki jutott a főszerep, mégis azon panaszkodott, hogy rettenetes munka jutott neki, mert két olyan ember között kellett ülnie (Wilson és Lloyd George), akik közül az egyik Messiásnak, a másik pedig Napóleonnak képzelte magát.

Wilsont éppenséggel nem bírta elviselni. Gúnyosan mondotta róla, hogy míg a jó Isten tíz parancsot adott, addig „ez az ember tizennyet eresztett ki magából”.

magát verte le itthon, amikor katonáink még mindenütt ellenséges földön állottak. Pár hét múltával mégis védtelenek lettek a magyar határok. Vakság szállta meg a legkritikusabb napokban közéleti férfiaink jó részét, olcsón szórták egymás felé a hazaárulás vádját s a háborútól meggyötört nemzet már nem tudta megkülönböztetni a hazaárulót a hazafitól. A nemzet választottjainak szelleme meg volt mérgezve. Ordított a jelszó:

— Ki a parlamentből az utcára!

Pedig a Károlyiék által összehívott parlament a perszonális uniót kívánta deklarálni, ami a függetlenségi eszmék diadalát jelentette, de ez a háborúban elvénhedt s megrokkant parlament méltatlannak bizonyult kényszerűen hosszú életéhez. Túlélte önmagát. A háború miatt sokáig volt kénytelen felfrissítés nélkül maradni. A parlamenti pártok mezőit kérlelhetetlen gyűlölség jellemezte s ennek tüze nem engedte részükre a tisztánlátást, pedig fegyverszünet és békekötés küszöbén állottunk. Méltatlanok voltak a nemzethez azok, akik a forradalmat megakadályozni nem tudták, de főként, akik azt mindenáron kikényszerítették, amikor erre semmi szükség sem volt. Simán, törvényes úton el lehetett volna érní mindent, amiért a függetlenségi politika évtizedeken át sikertelenül harcolt.

Az országgyűlés deklarálta a perszonál uniót. A parlament árbocán a magyar lobogó mellett még ott lengett a horvát zászló. A zászló ott volt, de a horvát képviselők már a szerbekkel paktáltak.

A parlament kapuja felett is lengett egy lobogó, Mangra Vazul román képviselő halálát gyászolta.

Wekerle Sándor illetődött hangon mondta el beszédét, amelyben bejelentette a perszonális uniót, leszögezvén, hogy Magyarország ilyen alapra helyezkedik, miközben Ausztria föderalista irányban szervezkedik. Politikánknak, védelmünknek és gazdasági viszonyainknak önálló és független rendezését jelentette ez.

Erre a miniszterelnöki bejelentésre Károlyi Mihály féktelenhangú forradalmi beszéddel válaszolt, amikor Lovászi Márton túlharsogóan közbekiáltotta:

— „Tessék tudomásul venni, hogy ántánt-barátok

vagyunk!” — Ebben az atmoszférában folytatta Károlyi Mihály beszédét, kijelentvén, hogy a háborút elveszítettük . . . most az a fontos, hogy a békét el ne veszítsük.

Október 17-én Tisza István válaszolt Károlyi Mihálynak, amikor a következő súlyos kijelentéseket tette:

„Elismerem azt, amit Károlyi Mihály gróf képviselő úr tegnap mondott, hogy ezt a háborút elveszítettük. Elveszítettük nem abban az értelemben, hogy ne tudnánk még tovább szívós és hősies védekezést kifejteni, de igenis elvesztettük abban az értelemben, hogy az erőviszonyok eltolódásánál fogva, a háború megnyerésére több reménységünk nem lehet s hogy ennek folytán keresnünk kell a békét oly feltételekkel, amelyeket ellenségeink elfogadnak. Egyesült erővel kell elkövetnünk mindent, hogy eloszlassuk azt a tévedést, mintha a magyar nemzet agresszív célból ragadott volna, fegyvert és nem a létfenntartás kényszerűségéből. Okmányokkal vissza, fogok térni erre, mindent be fogok bizonyítani, megvan rá a felhatalmazásom.”¹

A nemzetet valósággal megdermesztették Tisza István eme súlyos jelentőségű szavai, amikor rideg s könyörtelen valóságot vallott be: a háborút elveszítettük. Ez a váratlanul s hirtelen lecsapott vallomás — amikor a nemzet széles rétege annak hatása alatt állott, hogy katonáink mindenütt ellenséges földön voltak s hitt abban, hogy a győzelem a mi oldalunkon van — súlyosan hozzájárult ahhoz, hogy a destrukciónak útja még zabolátlanabban indulhasson meg.

Tisza István kijelentéseit súlyosan elítélte Nagyatádi Szabó István is, aki már másnap, október 18-án felszólalt a Házban s hibáztatta és nagyon szerencsétlennek bélyegezte azt az állítást, hogy a háborút mi veszítettük el. Ezt lehetne a németekről állítani, de nem rólunk, akik ellenségeinket legyőztük. A békekötésig azonban helyt kell állanunk! Minden erőnkkel védelmezni kell határainkat. Figyelmeztetett arra, hogy Tisza István kijelen-

¹ Hosszú időn át élt a világ köztudatában az a hit, hogy a világháború megindításáért Tisza István grófot terheli a legnagyobb felelősség. Ma már fazonban minden művelt ember előtt ismeretes, aki véleményét nem könnyelműen alakítja ki, hogy éppen Tisza István volt a háború legerősebb ellenzője.

tését közlik az újságok, olvassák a katonák a frontokon, akikre nem fognak felemelőleg hatni szavai, amikor ellenséggel állnak szemben. Hogyan küzdjenek tovább — vetette fel a kérdést —, ha itthon azt hirdetik, hogy a háborút elveszítettük?

Erre a szélső baloldal ezt kiáltotta közbe:

— Kössünk különbékét!

Erre Nagyatádi Szabó István a következő önérzetes és karakteres kijelentést tette:

— Helyt kell állani!

Végső esetben — folytatta beszédét Szabó István —, ha Magyarország már olyan helyzetbe sodródott volna, hogy területi integritását csak különbéke biztosíthatná, hajlandó vagyok ehhez csatlakozni. Ilyen esetben nincs idő a késlekedésre.

Tisza István megelőző napon beszélt a demokráciáról is, amikor a többek között azt állította, hogy erre nekünk nem kell helyezkednünk, mert már azon vagyunk régóta. Nagyatádi Szabó István tagadta, hogy Tisza Istvánnak igaza volna ebben. Szerinte a népkormányzatot egészen más alapokra kell fektetni. Felvetette ismét a földbirtokreform kérdését. Néhány soros törvényjavaslatot kellene benyújtani, amelyik biztosítja az államnak a birtokelövételi jogot. Földet kell adni a rokkantaknak, hadiözvegyeknek és árváknak. A nagybirtok egy részét ilyen célra kell kisajátítani s helyette kártalanításul értékpapírt kell adni. Figyelmeztető módon emelte fel szavát Nagyatádi Szabó István az új romboló szellem ellen, mondván: nagy veszedelem fenyegetése előtt állunk, nagyon gyorsan kell cselekednünk, mert a kapunk előtt van a bolsevizmus.

A békét mindennél fontosabbnak tartotta. Ennek elérésére felajánlotta a kisgazdák támogatását. Beszéde végén határozati javaslatot terjesztett be, amelyben pártja nevében a következőket kívánta:

1. Magyarország teljes függetlenségét, önálló külügyminiszterrel, aki nyomban kezdje meg a béketárgyalásokat, mert a szövetség, amelyet Németország az egységes Ausztriával és Magyarországgal kötött, Ausztria átalakulása folytán megszűnt.

2. Földbirtokreform.
3. Élelmiszereket többé ne szállítsanak ki az országból.
4. Szüntessék meg a rekvirálásokat.
5. Likvidálják a központokat.

Nagyatádi Szabó István személye egyre jobban kezdett kidomborodni. Napról-napra jobban a politika csúcspontjába került. Hamarosan kitűnt, hogy egyetlen pártnak van csupán szilárd, demokratikus programja, az akkor létező összes parlamenti pártok közül, amely demokratikus programtól nem kell féltetni a nemzet ezeresztendős tradícióit. Ez a program Nagyatádi Szabó István kisgazdapártjáé volt, amelynek figyelembevétele nélkül a további idők során politikai megmozdulások nem történhettek. Kitűnt, hogy ennek a pártnak sokkal nagyobb hatalma van, mint amit négytagú parlamenti képvisellete elárul.

Nagyatádi Szabó István, látva az idő kerekének fordulását, erősen sürgette az országgyűlésnek népparlamentté való átalakítását. Ebben tervei szerint helyet foglalnának: a kisgazdatársadalom képvisellete, a munkás-ság, kisiparosság, a lateiner társadalom, a nagybirtokosság, valamint az egyházi és világi nagyok, de ilyen összetétele mellett is a kisgazdatársadalom legyen a demokratikus Magyarország törzse. Ez a szempont érvényesüljön a vármegyék önkormányzatában is. Ilyen átalakulással meg lehet szabadulni a forradalomtól — állította Nagyatádi Szabó István, aki azt az első perctől kezdve súlyosan elítélte.

Ezen a szomorú őszön került Nagyatádi Szabó István a Gödöllőn tartózkodó király elé első alkalommal. Az audienciát pár nappal megelőzőleg az Országos Függetlenségi 48-a3 Kisgazdapárt elnöki tanácsa Nagyatádi Szabó István elnökletével értekezletet tartott, melyen elhatározták, hogy bármely kormány alakul ássál szemben fönntartják cselekvő szabadságukat és a kisgazdák érdekeinek érvényt szereznek. Az új kormánytól az Ausztriától való haladéktalan különválást követelték, a méltányos békekötést és az ország területi érintetlenségét. Az ország belső berendezésében az eddigi osztályuralom

teljes megdöntésével a népkormányzás intézményes biztosítását is sürgették. Kívánták még, hogy *a király hallgassa meg az ő vezéreiket is*. Kétszázötven községben a következő felségfolyamodványt írták alá: „Felséges Urunk! A föld népe folyamodik Felségedhez, hogy ne csak az eddigi osztályuralom vezetőit, de a nép igaz szószólóit is hallgassa meg, akik tolmácsolni fogják azoknak kívánságait, akik legtöbbet áldoztak ezért a hazáért.” IV. Károly király hamarosan magához is kérte Nagyatádi Szabó István és Mayer János kisgazdaképviselőket, akik, sajnos, csak a forradalom kitörése előtt alig pár nappal jutottak abba a helyzetbe, hogy a koronás király előtt feltárhassák az ország helyzetét. Erről az audienciáról szokták később azt állítani, hogy Nagyatádi Szabó István és Mayer János Gödöllőn hűséget esküdtek a királynak, pedig nem erről volt szó.¹ A király azt kívánta, i hogy a kisgazdapárt vezérei ne csináljanak forradalmat s ne vegyenek részt a forradalmi mozgalom szításában. Ezt úgy Nagyatádi Szabó István, mint Mayer János nyugodtan megígérhették, mert a kisgazdapárt nem is gondolt arra, hogy a forradalmat a gazdatársadalom fegyverévé avassa, mert ezzel önmagukkal jutottak volna ellenkezésbe, s legfőképp a párt megingathatatlan dogmájával, amelyik így szól:

— *Minden jogot törvényes úton elérni és semmit forradalmikig. Harcolni, ha kell, évtizedeken át egy*

¹ Erről a kihallgatásról maga Mayer János mondotta el e sorok írója előtt a következőket:

— Amikor beléptünk a király dolgozószobájába, a szertartásmester így jelentett be bennünket:

— Nagyatádi Szabó István és Mayer János országgyűlési képviselő urak. A király tárt karokkal jött felénk, egyik kezével az én karomat, a másikkal Nagyatádi Szabó Istvánét megfogva, nyomban ezt kérdezte:

— Mondják meg nekem: haragszik énrám a magyar nép!

Nagyatádi Szabó István a kérdésre így válaszolt:

— A magyar nép mindig lojális és tekintélytisztelő volt. Most sem haragszik királyára, de vannak kívánságai, amelyek okos reformokkal kielégíthetők.

— Mire gondolnak? — kérdezte a király.

— A földreformra — válaszolta Nagyatádi Szabó István. Azok, akik vérük hullatásával védelmezték a hazát, hazatérve otthonaikba, ne a koldusbot jusson osztályrészükül. Ennek semmiesetre sem szabad megtörténnie.

— Nagyon okosan beszél, — felelt a király. — Ez az én programom is.

— Ha ez megtörténik s a király és a törvényhozás megalkotják a földbirtok-reformot — fejezte be előterjesztését Nagyatádi Szabó István, — az országban nyugalom lesz.

ideálért, akár lassú téglarakással, robotos munkával, csak a rombolás ne kapjon lábra.

A történelemírás nem túri a „ha” kitételrel kezdődő rekriminációkat, de ebben az esetben elkerülhetetlen egy igazságnak a megállapítása: Ha a háború előtti kormányok rövidlátása nem akadályozta volna meg azt, hogy Nagyatádi Szabó István teljes kiszgazdagarnitúrájával bevonuljon az alkotmányos életbe s megtörténhetett volna az a természetes dolog, hogy szabad véleménynyilvánítás útján 50—60 Nagyatádi Szabó István pártján álló kiszgazdaképviselő üljön abban a parlamentben, amelyik asszisztált a világháború kitörésénél s az a feladat várt reá, hogy azt ne csak végigszolgálja, de le is vezesse, ennek az 50—60 főből álló nagyatádista képviselőnek védőpajzsa mellett nem történhetett volna meg, hogy hazánkra zúduljon Károlyi Mihály forradalma. Bizonyosan megkímélte volna az országot nemcsak a bolsevizmus, de az ellenforradalom is, sőt nem volna oly súlyos probléma mind a mai napig a demokratikus berendezkedés megvalósítása sem, mert Nagyatádi Szabó István pártjának a vállán izmos, országot tartó Atlaszra talált volna az ezereztendős Magyarország minden nemes, ősi tradíciója, de a gazdatársadalom politikai gerince kibírta volna hajlíthatatlanul és töretlenül az idők új eszmeáramlatait is.

Sajnos, ebből az álmvilágból vissza kell térnünk a történelmi valósághoz. Károlyi Mihály október 22-én felolvasta a parlamentben a függetlenségi párt 10 pontját,¹ amely másnap Wekerle Sándor miniszterelnök le-

¹ A függetlenségi párt követeléseit a következő pontokban állította fel: 1. A kormány azonnal távozzék és tisztán demokratikus, a háborús politikával nem kompromittált elemekből új kormány alakuljon. 2. A háború azonnal szüntessék be és a magyar katonaság az országba hozassék vissza. Az új kormány pedig haladék nélkül fogjon hozzá a béketárgyalásokhoz. 3. Ő felsége ezen válságos időben Budapestre jöjjön. 4. Követeljük Magyarország függetlenségének törvénybeiktatását és az új kormány egyik tagja külügyminiszteri hatáskörrel való azonnali felruházását, valamint a magyar katonaságnak a honvédelmi miniszter rendelkezése alá való helyezését. 5. A német szövetség felbontassék. (6. Az új kormány azonnal indítsa meg a nem magyar ajkú honfitársakkal való tárgyalást a jogegyenlőség és a testvéri egyetértés megteremtése végett. 7. Az új kormány jelentse ki, hogy nem szándéka a délszláv nemzet függetlenségének útjába állni, egyúttal biztosítsa Magyarország számára Fiume kikötővárost és az ahhoz vezető utat. 8. Követeljük az általános, egyenlő, titkos, nőkre is kiterjedő választójogot, a főrendiház demokratikus átalakítását és a népjóléti minisztérium felállítását. 9. Követeljük a sajtó-,

mondását eredményezte. Ettől kezdve az események annyira halmozódtak, hogy a támasztott zavarban megszülethetett a forradalom.

Elmérgesítette a helyzetet az is, hogy a király debreceni látogatásakor, ahol az egyetem felavatásán jelent meg, a katonazenekar a Gotterhaltét játszotta. Ez olaj volt a tűzre, amit a parlamentben Szász Károly házelnök is elítélt. Közben megérkezett a híre annak, hogy Fiumét a horvát csapatok elfoglalták. Teljes lett a megdöbbenés. Ebben a zavaros atmoszférában a parlament folyosóin közzétették a kormány lemondását.

A felfordulásban egyre többen akadtak már, akik Károlyi Mihály kezében látták a helyzet kulcsát. Sokan, különösen a forradalmi elemek, őt tartották a jövő miniszterelnökének. Még a konzervatív Budapesti Hírlap is ilyen vezércikkkel jelent meg: „Hát jöjjön Károlyi.”

Wekerle Sándor tanácskozásra hívta meg a párt elnököket, amely pártközi értekezleten jelen voltak: gróf Tisza István, Bolgár Ferenc, gróf Andrássy Gyula, gróf Apponyi Albert, Simonyi-Semadam Sándor, gróf Károlyi Mihály, Nagyatádi Szabó István és Platthy György. Erős követelésként hangoztatták, hogy az új kabinetbe az ország földműves népét is be kell venni. Az a kíváncságot dominált, hogy olyan kormányra van szükség, amelyben az egész nemzet képviselve legyen. Andrássy Gyula azt a tervet is helyeselte, hogy a kormányban a parlamenten kívülálló elemeknek is helyet kell biztosítani. Az értekezlet azonban megállapodásra nem tudott jutni, ami után sorsdöntő gyors iramban vettek fordulatot az ország ügyei.

A kormányválság megoldása napokig húzódott. Egyedül a közös külügyminiszter kinevezése történt meg gróf Andrássy Gyula személyében, amiben volt valami szomorú tragikum. Gróf Andrássy Gyula ugyanis akkor

a gyülekezési és az egyesülési szabadság helyreállítását, valamint politikai ügyekben a teljes amnesztiát. 10. Az új kormány tegye meg mindazt, ami a végveszélybe sodort haza megmentésére szükséges. Öröködjék a termények fölött, hogy egy szem se menjen ki az országból. Zárjuk el a sorompókat, mert itt januárban és februárban éhínség lesz. Ha az éhínség egy veszített háború után jön, tudjuk, hogy mit jelent. Ha nem akarjuk, hogy a sansculotteok vagy a bolsevikiek vegyék át az uralmat, akkor inkább ma, mint holnap kell intézkedni.

foglalhatta el nagynevű atyjának, a központi hatalmiak egyik megalapítójának örökét, amikor a dualizmus már tulajdonképpen megdőlt.

A Wekerle-kormány lemondását követő napon, október 23-án a képviselőház társalgójában Károlyi Mihályék felvetették a Nemzeti Tanács megalakításának eszméjét, amit még aznap este megtárgyaltak. Ekkor Budapesten már legalább 50.000 katonaszökevény volt, akiket már nem is megbélyegzésként „lógósoknak” neveztek. Ez a tömeg lelkesedett Károlyi Mihályék Nemzeti és később Katonatanácsáért. Jellemző a fogalmak zavarára, hogy még gróf Batthyány Tivadar is úgy képzelte el a Nemzeti Tanács működését, mint amilyen volt 1848-ban Kossuth Lajos vezérlőbizottsága. Beinvitálták a Nemzeti Tanácsba Nagyatádi Szabó Istvánt is, amivel kapcsolatban az a gondolat vezérelte őket, hogy biztosítsák a forradalom számára a földmívészársadalmat is. Nagy lett azonban csalódásuk, amikor Nagyatádi Szabó István nem volt hajlandó táborával kivonulni az utcára,.

A király október 30-án József főhercegnek, mint homo regiusnak tanácsára gróf Hadik Jánost dezignálta miniszterelnökké. Ez a kormány a teljesen önálló és független Magyarország gondolatának programjával alakult volna meg, amit maga a király embere, József főherceg így fejtett ki egyik nyilatkozatában:

— A kormányprogram nem lehet más, mint az önálló, független Magyarország integritásának megvédése, tökéletesen demokratikus irány, ennek megfelelő általános, egyenlő, titkos választójog, azonnali gyors békekötés, a wilsoni elveknek a nemzetiségek tekintetében való érvényesítése, tehát barátságos, végső és tökéletes megegyezés a nemzetiségekkel és *új irányú birtokpolitika*.

Gróf Hadik János kormánya koncentrációs kabinetnek készült, amelyben Nagyatádi Szabó Istvánnak, mint az „új irányú birtokpolitika és demokratikus szellem képviselőjének” a földművelési tárcát szánták.⁵ Az ő

⁵ Hadik János október 30-ról 31-re virradó éjszaka után így állította össze kabinetjének listáját: miniszterelnök: gróf Hadik János, ő felsége személye körüli miniszter: Rakovszky István, belügyminiszter: Návay Lajos, pénzügyminiszter: Grün János, vallás- és közoktatásügyi miniszter: Huszár Károly, kereskedelem-

szerephez juttatása már az idők kényszerítő hatása alatt történt. Vele úgy kellett számolniok a kormányoknak, mint aki személyében jelenti az ország túlnyomó többségét kitevő gazdatársadalom és földművelő-réteg demokratikus igényeit.

Gróf Hadik János kinevezésével úgy látszott, meg lehet oldani a, kormányválságot, amit a homo regius úgy igyekezett elérni, hogy Károlyi Mihály felfogását összhangba kívánta hozni a balpárttal, Apponyiékkel és a körülöttük csoportosuló politikusok kívánságaival. Ez Hadik János programja alapján elérhető lett volna, sőt találkozott Károlyi Mihály kívánságaival is. Károlyi hajlott az együttműködés felé bizonyos feltételek mellett, kikötvén magának a belügyi, igazságügyi és honvédelmi tárcát. Sajnos, nem volt ura saját elhatározásának. Döntését a Nemzeti Tanács álláspontjától tette függővé, amely forradalmi alakulat ekkor már egyre nagyobb szerepet követelt magának. Azt hirdette önmagáról, hogy ellenőrző hivatása van s így örködni kíván azon, hogy a demokratikus programot valóban betartsák. A Nemzeti Tanács döntése az volt, hogy Károlyi Mihály nem mehet együtt a többi pártokkal. Ezzel a határozattal a hatalmat úgyszólván teljesen magához ragadta, melynek megerősítésére tömegeket keresett. Ezért táplálta a forradalmi hangulatot, ami a politikai életben már hetek óta tapasztalható volt. A kérdés csupán az volt, hogy meg lehet-e rekeszteni a forradalmat, a politikai élet zárt területén, vagy kizúdul az utcára?

Az események pillanatok alatt vágattak. A monarchia romokban hevert. Morajló, nagy, területi konglomerátummá vált. Nyilvánvaló, hogy belőle új államok alakulnak. Magyarország eddig a pillanatig állta az idők véres zivatarát, mígnem 1918 október 31-ének reggelén, amikor gróf Hadik János eskütételre indult a király elé, minden összeroppant. A Nemzeti Tanácshoz csatlakozott

katonaság forradalomba tört ki, amely a közlekedési eszközöket s a fegyveres erőt a Nemzeti Tanács kezébe helyezte. Minden azt kívánta volna, hogy nyugalom uralkodjék az országban. Károlyiék azonban már nem tudták mérlegelni annak a táviratnak nagy jelentőségét, amit gróf Andrássy Gyula külügyminiszter küldött haza, arra kérve őket, hogy a forradalmat tartsák vissza, mert Párizsból értesítést kapott, amelyben az ántánt a béketárgyalások fonalának felvételére megbízottakat kért a monarchiától. Be kell várni — írta Andrássy —, hogy milyen eredményekkel járnak ezek a tárgyalások.

Sajnos, minden késő volt. Amíg gróf Hadik János ugyanis minden erejét megfeszítve dolgozott kormánya összeállításán, Károlyi Mihályék sem voltak tétlenek. Ennek lett a következménye, hogy október 31-én délelőtt 9 órakor, amikor Hadik János éppen eskütételre indult volna Gödöllőre a király elé, kapta, a telefonértesítést, hogy ne fáradjon, mert Károlyi kinevezése már megtörtént. Ez az elhatározás véglegesen megpecsételte hazánk további sorsát.

Gróf Hadik János, miután a hatalom teljesen kiesett kezéből, gyalogszerrel ment le a miniszterelnökség épületéből, hogy ezzel is dokumentálja bátorságát az utca forradalmi hangulatával szemben. A Múzeum-körútra jutva, a Főherceg Sándor-utca sarkán a tömeg felismerte s nem tudván, hogy már bukott ember, éljenezni kezdte. Erre ő, aki tudta, hogy a zabolátlan idők zsilipje megnyílt, csak ennyit mondott;

— Már késő.

Tovább sietett, magával vive országotmentő programját és terveit. Nem volt már senki, aki ezekben a fékezhetetlen időkben le tudta volna vezetni az indulatokat, hogy ezáltal megmentse az országot attól a nagy drámától, amelybe a nép, hamis prófétákra hallgatva, *tébolyult agyával beledőlt*.

Hadik János szándéka az volt, hogy a harcterekről visszaözoñlő katonaságot az ország határán telepíti le, ahol addig akarta tartani őket, amíg a megbízható elemekkel fel lehet fogni az ellenséges haderők lökemét.

A gyanús, vagy forradalmasított lelkű katonaságot közmunkákra akarta felhasználni, ami által nemzeti önvédellini harcra kívánta levezetni a világháborút. Hadiknak ezt a koncepcióját elmosta Károlyinak erőszakos hatalomra törése, melynek birtokába jutva, nem tudott egyebet tenni, minthogy szabad utat engedett a csöcselék és utca uralmának, borzalmas kiábrándulásba jutván mindazokat, akik mertek hinni abban a feltevésben, hogy Károlyinak vannak összeköttetései az antantnál.

Ebben a hitben élt sokáig Nagyatádi Szabó István is, aki később, 1920-ban a parlament egyik ülésén őszintén be is vallotta, hogy hitt Károlyi Mihály külföldi nexusaiban, mert fel sem merte tételezni, hogy ezek nélkül vállalkozott volna mindarra, amit tett. Nem Nagyatádi Szabó István volt azonban az egyetlen, aki feltevéseiben később csalódott.

Károlyi hatalomra jutása után körülvették azok az elemek, amelyek eddig, mint parlamenten kívüli erők, a politikai iskolázottság legelemibb követelményeivel sem bírtak. Ezek egyik része elméleti fantaszta volt, a másik, ugyancsak teóriák alapján pacifista, radikális és a harmadik lesben állt szociáldemokrata elveivel a minél nagyobb hatalom kiterroizálására.

Búza Barna földművelésügyi miniszteren kívül úgyszólván egyetlen politikus sem akadt közöttük. Abban azonban megegyeztek, hogy egymáson túltéve, hangoztatták a minél szélesebbkörű radikalizmust.

Nagyatádi Szabó István építő demokráciájára egyelőre nem volt szükségük. Előbb a forradalmi szellem megalapozására gondoltak. Ehhez a munkához Linder Béla, Garami Ernő, Búza Barna, Jászi Oszkár és Kuní Zsigmond személyére volt szükség, akik első minisztertanácsi kiáltványukban Budapest népének fejezték ki hálájukat, amelyik őket hatalomhoz juttatta.

Gombamódra szaporodtak a különböző tanácsok, amelyek a kormányhatalomból egyre többet csipkedtek el a maguk részére. Így a népkormány uralma napról napra nagyobb krízisbe jutott. A miniszterek gyors egymásutánban váltogatták egymást. Linder Béla, aki-

nek személyéhez ragad a „nem akarok katonát látni”⁶ tragikus kimenetelű kijelentés megtétele, általános megkönnyebbülésre lemondott, miután már előzőleg megkönnyítették visszavonulását azáltal, hogy egy darabig tárcanélküli miniszterként tartotta a kormány ingatag pozíciójában. December 12-én a helyőrségi katonaság terrorja alatt kénytelen volt lemondani Bartha Albert hadügyminiszter is, akitől a tiszti századok megalakítása miatt a forradalom vívmányait féltették. Hasonló okok miatt távozott a hadügyminisztérium éléről gróf Bathányi Tivadar is. A kormány ezáltal két mérsékeltebb elemmel lett könnyebb Károlyi Mihálynak ezek után módja nyílt arra, hogy radikális és szocialista elemekből még inkább több személyt vegyen be kormányába. Jellemző gyengeségére, hogy a hadügyminiszteri szék betöltésénél az a szempont vezette, hogy az új miniszter személye kedves legyen az utcai tüntetők szemében, de elsősorban a Pogány József kezében levő Katonatanács előtt. Így történt meg, hogy Böhm Vilmos került a hadügyminisztérium élére. Ez az elhatározás már a legszélsőbb szocialista csoport előnyomulását jelentette, amelynek védelme alatt egyre erősebb hangot tudtak adni magukról a kommunisták. Ezek tábora napról-napra erősödött. Tömegeiket úgyszólván állandóan az utcán tartották, amiből a megfélemlített s elkeseredésében teljesen visszavonult, higgadt polgári elemek arra következtettek, hogy Budapesten a többség a forradalmi jelszavak szolgálatában áll.

Már ekkor, teljes veszedelmében megmutatta magát a bolsevizmus, amely a szervezetlen polgári társadalom tájékoztatatlanságát, nagyfokú enerváltságát és megdöbentő tétlenségét (még Tisza István bestiális meggyilkolása sem tudta észretéríteni) kihasználva, nyugodtan csatangolt fegyveres tálkákba verődve Budapest utcáin,

⁶ E kijelentés történetét Bartha Albert így mondta, el e könyv szerzője előtt: „Linder Béla tagadta, hogy ilyen értelmű kijelentést tett volna. Amikor ugyanis november 16-án a parlament lépcsőzetéről proklamálták a népköztársaságot, rendkívül sok katonát látott a tömegben s környezete előtt indignálódott emiatt, mondván: mit keresnek itt ezek a katonák!? Nem akarok itt katonát látni. Másnap Hatvany Lajos a Pesti Naplóban fulmináns cikket írt, melyben így citálta a hadügyminiszter kijelentését: „Nem akarok katonát látni!”

onnan befolyásolván Károlyi Mihály kormányrúdjának ingatag irányát.

Nagyatádi Szabó István megborzadva az idők rémes forgatagától, úgy érezte, hogy nem követheti a visszavonulók példáját. Előállott, hogy mentse, ami menthető. Ezért az eléggé nem magasztalható cselekedetéért ellenfelei később, amikor az ő kemény magyar gerincének korszakot alkotó akcióbalépése során a konszolidáció helyreállott, olyan vádak érték, amelyeknek sara nem hagyott foltot az ő becsületes dolmányán.

A forradalom után rövid időre visszavonult erdőcsokonyai kisbirtokára s az volt a szándéka, hogy teljesen kikapcsolja magát az eseményekből. Ez azonban már nem rajta múlt. Hívei rajával keresték fel, szinte búcsújárás helye lett házatájéka, ahová elhozták panaszaikat a dunántúli földművelők. Híre ment csakhamar Búza Barna, földreformtervezetének is, ami Nagyatádi Szabó István elevenébe hasított. Ekkor már tíz esztendeje harcolt törvényes eszközökkel ezért a nagy gondolatért s mint annak atyja, megrettent attól a gondolatától, hogy azt a forradalom kompromittálja, miáltal, ki tudja, mily hosszú időre szolgáltató fegyvert a reformellenesek kezébe. Láta, hogy a radikálisokra és szocialistákra támaszkodó Károlyi-kormány, hatalmat már úgyszólván nem is gyakorol, csak úszik a forradalom árjával, mert vele szemben szervezett tömegek helyezkedtek el, amelyek bármelyik pillanatban forma szerint is kezükbe ragadhatják az irányítást. Legfőképen pedig azt tapasztalta Nagyatádi Szabó István, hogy a kommunista agitátorok kint járták a falvakat s szórták a mindent felperzselő kommunista, zsarátnokokat a szántó-vető nép felé, amiknek, ha gátat nem vetnek, a falu főrradalmosításával a legnagyobb gyötrelem szakad szerencsétlen hazánkra. Úgy érezte, hogy ki kell állnia, a gyújtogató villámokat szóró viharban is a haza védelmére, melynek közéletében ekkor valóban a poklok kapui nyíltak meg.

Politikai pályája alatt sohasem ajánlkozott. Most sem tette. Nem volt rá szüksége, mindig hívták. Az ő sze-

mélye a forradalomtól kezdve főnyeremény volt minden hatalmat gyakorló politikai párt számára.

Károlyi Mihály végre észrevette, hogy kevés hatalmat biztosít számára, a radikális és szocialista támogatás. Kezdte hangoztatni a polgári pártok tömörülésének szükségességét. A polgári elemek közül olyan szövetségeket keresett, akiknek valóban talajuk volt a nép körében. Nyílt invitációt intézett a kisgazdák és a keresztényszocialisták felé. Ez a két forradalmon kívüli párt - lett volna hivatott, hogy Károlyi Mihály elgondolása szerint biztosítsák az októberi gondolat uralmát. Ezt az ötletet Károlyi Mihály ilyenformán vetette fel:

— *Nem volna-e helyes egy egységes polgári párti tömörülés, amely egyesíti magában a várost és a falut”?*

Vallomása szerint ennek a gondolatnak felvetésében a, z a cél vezette, hogy a választási küzdelemben elkerülje a város és falu népének szembenállását. Ennek ellenére tény az, hogy ily módon akart a választásokból győzelmesen kikerülni. Úgy képzelte ugyanis, hogy a keresztényszocialisták a városokból s Nagyatádi Szabó István kisgazdapártja a, falvakból fogja szállítani a pacifista programot támogató mandátumokat.

Sajnos, az utolsó pillanat is elmúlt már, amikor Károlyi Mihály rájött a polgári pártok tömörítésének szükségességére. Ekkor ugyanis már nem arról volt szó, hogy a polgári pártok együtt akarnak-e kormányt alakítani a szocialistákkal, hanem arról, hogy polgári berendezésű demokrácia marad-e, vagy Magyarország átalakul szocialista állammá, legalább addig, amíg a nemzet szabadon nyilváníthatja véleményét. Aktuálissá tette a polgári tömörülésre való felhívást az a körülmény, hogy egyrészt a szociáldemokraták tettek nagyarányú politikai előretörést, akiket elkábított az a tény, hogy szervezeteikbe valóságosan özönlöttek a nem munkás elemek, magánalkalmazottak és állami tisztviselők, akik ezáltal kevés kivétellel csupán kenyérüket akarták biztosítani, de másrészt aktuálissá tette a polgári tömörülés gondolatát a szociáldemokrata pártban megnyilatkozó kommunista agitáció. Nyíltan hirdették most már Károlyiék:

„*Egy nagy polgári blokra van szükség, amelyben*

reszt kell vennie a Károlyi-pártnak, a radikálisoknak, a kisgazdáknak és a keresztényszocialistáknak. Csak ilyen tömörülés mentheti meg Magyarországot a katasztrófától.”

Ebben az atmoszférában politikai staféták jelentek meg Erdőcsokonyán, magukkal vivén Károlyi felhívását, amelyben az ország megmentése érdekében kért segítséget Nagyatádi Szabó Istvántól. Miután Szabó István azt látta, hogy elsősorban az országnak van szüksége az ő kigazda-táborára, előlépett. Az volt a terv, hogy a kisgazdák és a keresztényszocialisták egy-egy taggal képviseltesék magukat a kormányban, egyelőre Nagyatádi Szabó István és Huszár Károly államtitkárságával.

Nagyatádi Szabó István időközben a Dunántúlon erős agitációt fejtett ki. Útjában mindenre kiterjedő programot adott s küzdött a kommunista eszmék ellen, felemelvén szavát elsősorban a magántulajdon védelmében. Nagyszerű érzés, látni egyetlen rövid évtized távlatából is ezt az egyszerű magyar embert, aki felismerve s magában hordva az igazságot, nemzeti hősként szállt szembe a zavaros időkben a rombolással, a nemzetietlen szellemmel s a, z istentelenséggel, amikor az elmúlt idők vezető politikusai már jegyet váltottak Svájc felé, vagy itthon maradva, a magárahagyott nemzet felé egy árva hangot sem hallattak.

Nem tőrjük — hirdette Nagyatádi Szabó István — *az új jobbágyságot jelentő törekvéseket.* Minden erőnk-ből meg kell azokat akadályozni, de akarjuk, hogy *a föld örök tulajdonjoggal azé legyen, aki megműveli. Elszomorító, hogy szociális elvek köpönyege alatt istentagadást akarnak a nép lelkébe plántálni, amikor nem volt és nincs ennek a népnek más reménye és vigasztalása, mint az Istenbe vetett hite.* Most ezt is el akarják tőlünk venni! — dörögte szava. *Takarodjanak el a nép közül azok, akik hívatlanul és érdemetlenül az ő szószólójául akarnak feltűnni.* Ezeknek semmi közük sincs a néphez.

Nagy veszedelmet látott abban, hogy arra nem hivatott egyének, akik a nép keserves munkáját csak meszsziról nézték, életét és viszonyait nem ismerték, feltölták magukat az ő megmentőinek. Nagyhangú újságlapjaik-

kal és plakátjaikkal a szó szoros értelmében elárasztották a falut s mindezt azért tették, hogy a nép vállain hatalomhoz jutva, nyakára üljenek.

Nagyatádi Szabó István nyílt, bátor hangon beszélt ezekben a nehéz napokban a nép ellenségeiről. Harciasan szembeszállt nemcsak a kommunistákkal, de a szociáldemokratákkal is, akiknek sorai között ott nyüzsögtek már Kun Béláék s Moszkva egész magyar garnitúrája. Persze, akkor még nehéz volt megkülönböztetni az őket keblére ölelő szociáldemokrata párttól, mert csak egyszerűen „magántulajdonellenes” szocialistáknak titulálták őket.

A szociáldemokraták a polgári tömörülés gondolatára nyomban a legkíméletlenebb támadásba csaptak, mert abban a szocialista előretörés elleni védekezést látták. Orgánumuk ezeket írta: „A magyar forradalom fejlődésének olyan stádiumába jutott, hogy a polgárság egészen öntudatosan akar védekezni a szociáldemokrácia, a proletárság és a kollektivizmus társadalma ellen. Vájjon ebben a, helyzetben szabad-e új pártalakítással megbontani a proletárság egységét s ezzel csökkenteni a szocializmusért küzdők táborát?”

Jellemző, ahogyan lefestették a helyzetet a polgári tömörüléssel kapcsolatban:

„Újabb megmozdulás történt balfelől. Felszínre kerültek az új kommunista párt törekvései, amelyek ugyan nem tudnak tömegeket megmozgatni, de arra alkalmasak, hogy páni félelmet keltsenek a, polgári rétegekben. A nagybirtokosok félnek a földreformtól, a nagytőkések a, vagyoadótól, a hadseregszállítók a hadinyereségadótól, a püspökök féltik javadalmaikat, a, generálisok siratják elveszett tekintélyüket. A kispolgárságot és a birtokos parasztságot, a magántulajdon eme fanatikussait vörös posztóként vadítja a magántulajdonellenes szocializmus. A kommunizmustól egyformán visszaborzad a városi zsidó, kispolgár, mint a, vidéki keresztlényszocialis birtokos paraszt, a városi kereskedő, csakúgy, mini a vidéki plébános. A szocializmus ellen! Ez az egyetlen jelszó, finely egységbe kerítheti a polgári társadalmat.”

Lám, maguk a szocialisták adták meg a receptet Károlynak, ahogyan egyedül gátat vethetett volna a kommunizmus terjedésének, illetve meg lehetett volna alakítani a polgári pártok tömörülési. Az ország polgári rétege őszinte kijelentést várt s elsősorban a kommunizmussal paktáló szocialista álarc lerántását. Ebben az esetben a polgári egység útját semmi sem akadályozta volna. Sajnos, egyetlen férfiú akadt, aki ezt az álarcot bátran és nyílfan lerántotta s ez Nagyatádi Szabó István volt, akinek előtérbe kerülését a szocialisták természetesen nem fogadták szívesen, de ennek mégis meg kellett történnie, amit elősegített az a tény is, hogy Károlyi Mihály a legkomolyabb invitációt intézte hozzá. Minisztertanácson vitatták meg a kérdést, ahol az a vélemény alakult ki, hogy sürgősen tárgyalásokat kell kezdeni Nagyatádi Szabó Istvánnal, hogy a kormányba való bevonása megtörténhessék.

Erre a, felhívásra válaszolt a kisgazdák országos szervezeti gyűléséről⁷ Nagyatádi Szabó István, amelyen kimondották, hogy maguk is szükségesnek tartják a polgári pártok koncentrálását. Viszont a többi párttal szemben a kisgazdapárt függetlenségét minden körülmények között megőrzik. A következő határozati javaslatot fogadták el:

„Gondoskodni kell arról, hogy az együttműködés és kölcsönös támogatás a különböző termelési ágak között az egész gazdasági életben biztosíttassék. Nyomattékkal arra kell törekedni, hogy miképen a múltban, úgy ezentúl is a munkásság, takarékoság és a magántulajdon szentségébe vetett hit hűségesen ápolttassék. Gyermekünk lelkében az emberszeretetet szent hitté kell fokozni. A megerősödött *polgári társadalomnak a kisgazdákkal vállvetve testvériesen kell dolgoznia*. Mi hiszszük és reméljük, de kívánjuk, hogy küzdelmünkben azok a polgári elemek is nyújtsanak segítő kezet, akik számára a, rendet és a nyugalmat éppoly határozottsággal kívánjuk, mint saját gyermekeinknek.”

⁷ Heves, Békés, Veszprém, Győr, Bereg, Fehér, Pest, Abaúj, Komárom, Bihar, Borsod, Gömör, Tolna, Somogy, Tómes, Szabolcs, Zala, Szolnok és Csanád megyék voltak képviselve 144 kiküldöttel.

December 23-án folyt le Budapesten, a Vigadó épületében az a nagygyűlés, amelyet Károlyi Mihályék a, polgári tömörülés jegyében hívtak össze. Megjelentek ezen mindazok a polgári pártok, amelyeket csatlakozásra hívtak fel. A polgári erők demonstrációja akart lenni ez a zászlóbontás, amelyen résztvett Károlyi Mihály pártja, a radikális párt, a kisgazdapárt és a keresztényszocialista párt. Ezen a gyűlésen Nagyatádi Szabó István, nyomban Károlyi Mihály felszólalása után, bejelentette a kisgazdapárt nevében a polgári tömörüléshez való csatlakozását. A falu népe megbízottjának és képviselőjének vallotta magát s ünnepélyesen kijelentette, hogy az Országos Kisgazdapárt támogatni fogja Károlyi Mihályt a polgári erők tömörítésében.

— A mai súlyos időkben — mondotta beszédében — az ország érdekében *félretesszük azokat a programpontjainkat, amelyek egymástól elválasztanak* s éppen ezért minden vitatkozás nélkül támogatjuk a polgári tömörülést anélkül, hogy személyes követelésekkel lépünk fel. Kijelentette, hogy szükség esetén még a felelőségben való osztozkodásra is hajlandó. Utána Patacsi Dénes az Országos Földművespárt kiküldöttjeként csatlakozott Nagyatádi Szabó István elhatározásához. Óva intett attól, hogy a tulajdonjoghoz nyúljanak. Hagyják meg nekünk, kicsinyeknek — mondotta — azt a rögöt, ahol bölcsőnk ringott s juttassanak földet azoknak, akiknek nincs, legyen mindenkinek békés otthona, hogy büszkén vallhassa: ez a haza az enyém!

A keresztényszocialisták szónoka Haller István volt.

Nem segített azonban Károlyi Mihály politikáján a vigadói nagygyűlés sem. Még aznap jelentette ki nagy rezignációvaj a ceglédi helyettes polgármester, Dobos Sándor előtt, aki díszpolgári oklevelet hozott neki, hogy „úgy érzi, az alkotó munka terén eddig még semmit sem lett”. Szomorú volt ennek a meddőségnek az indokolása: „Meg vagyok minden oldalról kötve.”

Ez volt Károlyi Mihály egyik legőszintébb nyilatkozata. Gúzsba volt kötve a keze. Mozdulni sem tudott abból a kelepceből, amelybe, sajnos, nemcsak saját magát, de az országot is belevitte.

A vigadói zászlóbontás még jobban megvadította a, szocialistákat, akik a szervezkedési szabadságot urajmuk idején úgy értelmezték, hogy ez csupán az ő privilégiumuk. A polgári tömörülés nyílt színvallásra ösztönözte őket. Sajtójukban közzétették, hogy küzdenek ugyan a bolsevizmus ellen, különösen pártalakító törekvésekkel kapcsolatban, de sokkal közelebb állnak a bolsevistákhoz, mint a legradikálisabb polgári párthoz. Idézték B ebei ismert mondását: „mi szocialisták halálos ellenségei vagyunk a polgári társadalomnak”.

Nagyatádi Szabó István ezekben az időkben az Országos Kisgazdapárt szervezésével volt elfoglalva. Meglepte azonban, hogy a Gazdaszövetség kezdeményezésére szervezkedni kezdett egy másik földművesalakulat is, amelyik Földműves-Pártnak nevezte magát. Emiatt Nagyatádi Szabó István felpanaszolta, hogy éppen az ő pártja ellen szerveznek ellenmozgalmat. Ennek az lett a következménye, hogy a két párt között megindultak a tárgyalások az egyesülésre vonatkozólag, melyek végül is fúzióra vezettek. A megállapodás értelmében az egyesült pártnak Nagyatádi Szabó István lett az elnöke, amely körülmény az ő tekintélyét s pártjának politikai súlyát jelentősen emelte.

A fúzió után felvették az *Országos Kisgazda- és Földműves-Párt* nevet s Nagyatádi Szabó István, Mayer János és Meskó Pál aláírásával ellátott kiáltványban fordultak az ország földművelő-lakosságához, amelyben figyelmeztették őket arra, hogy a tatárjárás és törökdúlás idején sem volt nagyobb veszedelem Magyarországon, mint ezekben a sötét napokban. A gazdasági élet vérkeringése minden percben megállással fenyeget. A veszedelemnek végső percében az Országos Kisgazda- és Földműves-Pártban kívánták egy hatalmas táborba tömöríteni Magyarország összes kisgazdait, zselléreit, földművesmunkásait. Kisiparosait és mindazokat, akik a föld és a földművesnép jogaiért harcolni és dolgozni akarnak. Bizakodva hirdették, hogy ha valaha kilátása nyílt a földművelőnépnek arra, hogy az ország gyepeljét a kezébe vegye, úgy elérkezett az alkalom, mert a kormány választásokat hirdet. Abban reménykedtek, hogy az Országos Kisgazda- és

Földműves-Párt többségben kerülhet be az országgyűlésbe. Ha ez megtörténik, kijelentették kiáltványukban, hogy földet akarnak adni a földművescsaládoknak, de nem árendába, hanem örök tulajdonba. Minél több független, szabad gazdáit akartak teremteni az országban. A kiáltvány a szocialisták elleni bizalmatlanságukat is kifejezte: „Nem bízunk azokban, akik azzal hitegetnek, hogy egyelőre még nem akarják eltörölni a magántulajdont, mert tűzhelyeinket és barázdáinkat a jövőben sem engedjük az állami tulajdonává lenni. Hatósági ellenőrzéssel, felügyelettel és adókkal akarnak ezek benneteket termelésre kényszeríteni. De míg esőt nem tudnak csinálni s ha kell, száraz időről gondoskodni, addig ellene vagyunk minden kényszerrendszabálynak, amellyel az állam a gazdálkodásba ártja magát. Nem állandóan emelkedő földértékadó, nem termelési kényszer, nem rekvirálás és maximálás a módja annak, hogy a városi lakosság élelemhez jusson, hanem a földművelés erőteljes támogatása és szabadsága.”

Testvéri szeretettel hívták fel az iparral, kereskedelemmel s a szellemi téren foglalkozó polgárokat az Országos Kisgazda- és Földműves-Párt támogatására. A földművelőrétegeket pedig arra, hogy az országban mindenütt fogjanak kezdet és egyesüljenek az eddigi kisgazda- és földművespártokkal, s mint egységes Kisgazda- és Földműves-Párt haladéktalanul készüljenek a választásokra.

Erősen bizakodtak abban, hogy hã a nép akarata szabadon fog megnyilatkozni, ütött a lelkek szabadulásának órája, új korszak kezdődik Magyarország történelmében: a többséget alkotó földművelőnép uralma. Az Országos Kisgazda- és Földműves-Párt rendet, nyugalmat akar — hirdette a kiáltvány. — „Ragaszkodunk utolsó leheletünkig hazánk vérrel, könnyel és verejtékkel megszentelt minden rögéhez. Nem hirdetünk osztályuralmat, hanem szabadságot és függetlenséget a hazá minden polgárának.”

A kiáltványnak rendkívül nagy hatása volt. A vidék kisbirtokosai egy táborba megszervezve állottak Nagyatádi Szabó István háta mögött, aminek nagy jelentősé-

gét felismerte ugyan a Károlyi-rezsim, de sajnos, nem tudott azzal kellőleg élni.

A kiszegzések vezérének ott találjuk most már a legbonyolultabb kérdések megvitatásánál, nélküle nem folytatható le semmiféle tanácskozás. Ha idegen misszió jött az országba, véleményét meghallgatták, tárgyaltak vele az ántánt által hozzánk küldött nemzetközi bizottságok tagjai, különösen közéleti és az ország nyersanyaggal való ellátását érdeklő kérdésekben.

Időközben megérkezett a béketárgyalásokat előkészítő ántántbizottság, amellyel a kormánynak tárgyalnia kellett volna, de éppen ezekben a napokban dült a legkritikusabb kormányválság. A szocialisták ugyanis erős feltételekhez kötötték kormányban maradásukat, amelyeket Károlyi Mihály, mint a népköztársaság elnöke, honorált is. Négy miniszteri tárcához jutottak a szocialisták, amely kormányban, mint tárcánélküli miniszter, helyet foglalt Nagyatádi Szabó István is.⁸ Búza Barna megtartotta ugyan a földművelésügyi tárcát, de ebből kikanyarították a földbirtokreform kérdését és az új birtokpolitikát érdeklő ügykör, amelyet Nagyatádi Szabó Istvánnak adtak ki. Kinevezése a hivatalos írásmóddal 1919 január 22-i számában jelent meg és a népköztársaság szellemében nem „kedves Szabó István . . .”, hanem így címezve: „Szabó István úrnak . . .” stb.

Nagyatádi Szabó István miniszteri székének elfoglalása után nyílt levélben tájékoztatta az országot működése irányáról. Rámutatott arra a veszedelmes tünetre, hogy a munka nélkül való megélés elve kapott lábra, melynek során határtalan túlköveteléseket támasztottak az állam és a közvagyon ellen. Figyelmeztette az országot, hogy ez az út államcsödhöz vezet. A magántulajdon is pusztulásra volt kárhozható. Ezek a szomorú tünetek indították Nagyatádi Szabó Istvánt arra, hogy résztvegyen a kormányzásban. Emlékeztette a közvéle-

⁸ A kormány összetétele ez volt: miniszterelnök: Berinkey Dénes, belügy-miniszter: Nagy Vince, pénzügyminiszter: Szende Pál, kereskedelemügyi miniszter: Garami Ernő, hadügyminiszter: Böhm Vilmos, földművelésügyi miniszter: Búza Barna, közéleti miniszter: Balogh Ernő, népjóléti miniszter: Peidl Gyula, Ruzsika-Krajna minisztere: Szabó Orestéz, tárcánélküli miniszterek: Kunfi Zsigmond, Vass János és Nagyatádi Szabó István.

ményt arra, hogy ő volt a magyar képviselőházban a birtokpolitika első szószólója s most becsülettel be akarja váltani mindazt, amit tíz év előtt hirdetett. *A birtokpolitikai kérdés megoldásd során azonban csak azt az elvet ismeri el, amelyik megvalósításába nem pusztul bele a föld, az ország és a földhözjuttatott.* Felhívta a figyelmet arra, hogy a forradalom kormányát a munka kormányának kell követnie, amelyben a polgárság, munkásság és a föld népének képviselői hivatottak helyet foglalni.

A Búza Barna-féle radikális földreformmal szemben most már enyhébb hangok hallatszottak, mert az új kormány megalakulása után, Nagyatádi Szabó István személye által a szocialista túlsúly ellenére is biztosítékot nyert az a tény, hogy a kormány még a magántulajdon alapján áll.

A Berinkey-kormánynak nagy előnyei voltak abból, hogy Nagyatádi Szabó István tárcát vállalt, mert amikor a szocialistáknak és a radikálisoknak a nemzet széles rétegeiben talajtalan fegyverbarátságához egy jelentős polgári erő is csatlakozott, amelyik kizárólagos élelmezője volt az egész országnak, különösen a nélkülöző városi lakosság lehiggasztására gyakorolt jó hatást ez az orientáció, de a letiport, nemzeti gondolkozású rétegek is. — amelyekre túlságosan gyorsan és vehemensen rontott rá a, forradalom, lerombolva a régi erkölcsöt és hagyományokat, — reménykedni kezdtek, hogy a kormány most már nem az erőszak nyers kíméletlenségével fogja uralmát biztosítani, hanem olyan alkotások terére lép, melyekben nem engedi elkallódní a nemzet legnagyobb értékeit: az erkölcsöt, a hitet, a munkát, a figyelmet, a törvény- és tekintélytiszteletet.

Ezt a kormányt úgynevezett dolgos kabinetnek szánták, amelynek legsürgősebb teendői lettek volna: a földbirtokreform megvalósítása, a hadsereg újjászervezése, az adókérdés rendezése és a megegyezéss béke előkészítése. Ezek közül leghalaszthatatlanabbnak a földreform megoldását tartották.

Ezt a problémát nevezte Nagyatádi Szabó István élete főfeladatának. Hivatalbalépése után nyomban teljes erejével bele is feküdt terve keresztülvitelébe, amiről

azt hitte, hogy már az 1919. év tavaszán belekezdhet kivitelébe.

Tömegestől érték azonban a csalódások már munkáján a, k megkezdésekor, mert a politika és a forradalmi szellem olyan gátló körülményeket támasztottak munkája elé, hogy ezeken egyelőre nem tudott keresztültröni. Az új kormány hivatalbalépése után pár napra a Károlyi-párt kettészakadt. Lovászy Márton és Hock János külön pártot alakítottak.

A maradék Károlyi-párt csakhamar érintkezést keresett a kisgazdapárttal, hogy egyesülés jöjjön létre a kisgazdák, radikálisok és a Károlyi-párt között. A tárgyalásokon annyit értek, hogy kimondották a kölcsönös együttműködést. Ebbe a kooperációba Nagyatádi Szabó István azért ment bele, hogy megszilárdítsa a kormány helyzetét, melynek összetételével, — leszámítva a szocialista túlsúlyt, — meg volt elégedve, hitt annak munkaképességében, de legfőképp: nem akart okozója lenni annak, hogy a kormányzatban még nagyobb balra-tolódás következzen be.

Elhatározásában nem hatalmi kérdés érdekelte, hanem az, hogy olyan elhelyezkedést biztosítson pártjának, amelyben a földművelő réteg kívánságait s az ország érdekeit legjobban szolgálhatja. Arra törekedett, hogy a beígért földreformot mihamarabb megvalósítsa, amely gondolata keresztülvitele érdekében megkövetelte tőle a politika, hogy miniszter legyen, idők folyamán „együtt működjön”, „fuzionáljon”, hadakozzon, védekezzen, szóval mindazt megtanulja, „amit az úgynevezett érett politikai rétegek képviselői cselekedtek előtte és cselekszenek utána. Nagyatádi Szabó István, ez a, z alulról jött egyszerű magyar ember, amint idők folyamán kitűnt, kitűnően megtanulta a magyar politika minden csínját-bínját, nem egyszer sarokba szorítva azokat, akik nemrégiben még vállveregetően közeledtek hozzá.

Ismerni kell az ország akkori közhangulatát, ha arra a kérdésre várunk feleletet, hogy miért siettetta Nagyatádi Szabó István a földreform életbeléptetését. Attól félt ugyanis, hogy ha a kormány idejekorán nem fogja ezt megtenni, akkor a, szocialista izgatás pergőtüze

alatt álló földművelő nép erőszakkal, a saját elhatározásából hajtja azt végre. Amint hamarosan ki is tűnt, jogos volt Nagyatádi Szabó István eme aggodalma. Minden szorgoskodása, ellenére is elkésett azonban a földreform.

A szocialista agitátorok által felizgatott nép egyes rétegeiben valóban élt az a, hangulat, amelyik nem rettent vissza a forradalmi birtokfoglalástól. Ezt a hangulatot a szocialista agitáción kívül szította a, z a kommunista irányzat is, amelyik a földet termelészövetkezeti célokra akarta igénybe venni. Nagyatádi Szabó István nem vette észre, hogy a, földreform kérdése tulajdonképpen világnézetek politikai agitációs eszközévé vált. Maga is elkövette azt a hibát, hogy tudott hinni olyan idők földreformjában, amikor a közélet minden terén a legnagyobb káosz uralkodott s — egyébként érthető okoknál fogva, — éppen nem a legnagyobb vágy mutatkozott a föld megművelése iránt. A háborúból hazatért emberek ugyanis részint elszoktak a mezei munkától, de leginkább fáradtak voltak testben s lélekben egyaránt. Teljesen érthető volt a munkától való átmeneti iszonyodásuk. Sok helyen künn feküdt még decemberben is a termés, mert nem volt, aki betakarítsa, különösen a nagyobb uradalmakba. Ennek a jelenségnek megrögzítésétől természetesen tartani nem kellett, mert a magyar földműves nem sokáig tud hűtlen lenni földjéhez. Ha ott is hagyja ideig-óráig, visszatér ahhoz.

Az ország közlelmezése körül is súlyos bajok mutatkoztak. A hadügyminisztérium katonai osztagokat akart felállítani a termés megmentésére, de vállalkozása kevés sikerrel járt. Még a vidéken sem mutatkozott nagyobb érdeklődés az ilyen természetű munkaalkalmak iránt. Valóságos anarchia uralkodott a mezőgazdasági termelésben. Az emberek erőszakos foglalkoztatása céljából rendeletet is adtak ki, amely büntetést helyezett kilátásba a munkakerülőkre. E szerint a közjó érdekében munkát mindenki köteles volt vállalni, mert a föld megművelése elsőrendű életfeltételévé vált a köztársaságnak. A rendelet a birtokosokat is kötelezte földjük megművelésére s a gazdasági cseleedséget régi beosztású munkájuk elvégzésére. Ez a

rendelet nemcsak a kétségbeesett kapkodás, de a komoly megdöbbenés jele is volt, melynek nem akadt ideje annak mérlegelésére, hogy ha, a háború által elcsigázott földművelő nép rögtön nem is erőltette meg magát a mezei munkával, tavasszal, mikor felzöldült a határ, még akkor sem tudott volna tétlen maradni, ha erre kényszeríteni próbálták volna.

Ilyenek voltak a közállapotok, amikor a kormány politikájának központjába került a földreformkérdés, miközben a kormány kebelében is nagy versengés indult meg a birtokreform miatt. Búza Barna ugyanis féltékenykedni kezdett Nagyatádi Szabó Istvánra, akinek hatásköre egyre bővült. Emiatt Búza Barna be is nyújtotta lemondását, mert úgy vélte, hogy hatásköreik összeütközésbe kerültek. Ürügyül azt kifogásolta, hogy a földművelésügyi minisztérium három lényeges ügykörét, az erdészetet, állattenyésztést és tehenészetet a népgazdasági minisztérium a maga részére sajátította ki, valójában azonban az kedvetlenítette el, hogy a nép bizalma inkább fordult Nagyatádi Szabó István felé, akinek hivatali szobája ezekben az időkben úgy festett, mint egy vidéki gazdakör, ahová tömegesen gyűltek össze a falvak megbízottai, feltárván kívánságaikat. A „csizmás miniszter” nem volt már egzotikum, hanem természetes valóság, a bizalom vonzó köre, akihez bátran lépett be a vidék földéhes népe. A szobájában félkörben elhelyezett ülőhelyek sohasem voltak gazdátlanok. Egyik csoport alig ment el, már jött a másik küldöttség, akik megelégedtek egy kis biztatással s panaszaik kiöntésével és boldogok voltak, ha, láthatták a saját osztályukból kinőtt miniszterüket s hallhatták ajkáról a varázsige: lesz földreform.

Bálványozták vezérüket, akivel közvetlenül tudtak beszélni, úgy köszöntek neki, mint otthon fajújukban egymásnak s kézsorításában nem éreztek leereszkedést. Deputáció deputáció után érkezett, nem vezette őket senki, jöttek maguktól, tudták hova kell menniök: fajtájukbélihez. Megtálaták könnyen a főváros forgatagában is, mindenikük útja a népgazdasági minisztérium felé vezetett.

Búza Barnát elkedvetlenítette az a tény, hogy Nagyatádi Szabó István útjában állt az ő népszerűségének. A felhozott konkrét kívánságokat könnyen el lehetett közöttük intézni, de a tárgyalások során kitűnt, hogy az ellentétek a földreform tekintetében tapasztalhatók leginkább.⁹ Ezt a torzskodást a február 9-i miniszteri értekezleten intézték el, amikor megállapították, hogy a végrehajtás mely terén jogosult intézkedni a földművelésügyi miniszter egymaga, mikor közösen Nagyatádi Szabó Istvánnal s mikor egyedül a népgazdasági miniszter. Az összecsapás Nagyatádi Szabó István győzelmével végződött.

A földreform előkészítése és megalkotása egyelőre még sem az ő kezébe került, mert Búza Barna már a forradalom első napjaiban megkezdte ezen a területen tevékenységét. Minden átmenet nélküli radikális reformot tervezett. Jelszava ez volt: „A föld azé, aki megműveli.” A nép felé nagy előszeretettel módosították így: „A föld azé, aki túrja, töri.”

Búza Barna terve az volt, hogy az állani váltsa meg a közkézen levő földbirtokokat. Ilyenek: az állami, községi, egyházi és pénzügyi birtokok. A megváltás történjék meg, lehetőleg a birtok teljes egészében, esetleg részben, amely alól egyedül az erdőbirtok és a különleges rendeltetésű földingatlan mentesüljön. A megváltás megfelelő áron történne. A reform az igénybe vett földeket egyforma parcellákra kívánta osztani kisbirtokok létesítése céljából, melyeket az igénylők 50 évi törlesztésre kaptak volna.

Búza Barna meg akarta szüntetni az ingatlanok minden lekötöttségét, tehát a hitbizományokat is. Az állam számára kisajátítási jogot akart biztosítani a nagyobb kiterjedésű birtokok nagy részére való érvénnyel. A kisbirtokok méretére vonatkozólag az volt az irány-

⁹ Az egyik anket alkalmával, amelyen nemcsak a földreform ügyét, hanem a Búza Barna és Nagyatádi Szabó István között felmerült ellentéteket is meg akarták beszélni, igen jellemző és érdekes eset történt. Amikor Nagyatádi Szabó István a terembe, lépett, az értekezleten résztvevő ellenfelei, kiknek nagyrészt szocialista volt, hangos kifakadásokkal és goromba megjegyzésekkel fogadták, amire ő körülnézve, így válaszolt:

— Úgy látom, ebben a teremben egyedül én vagyok paraszt s mégis az urak viselkednek úgy, mintha parasztok volnának.

elve, hogy azokat egy kisgazdacsalád meg tudja művelni és megélhetésüket biztosítsa. Tervei alapján ezek területe vidékek szerint változott volna. Számítása szerint ez a terület átlag 10 hold körül mozgott volna. Törekvése; az volt, hogy minél több önálló egzisztenciát teremtsen s minél kevesebb cseléd legyen az országban. Ennek érdekében, elsősorban a megváltott birtokok cselédsége részesült volna az ingatlanokból. A földreform áldását ki akarta terjeszteni az Amerikába kivándorolt magyarokra is. Azonban ezek az ábrándok csak addig voltak életképesek, amíg az Ő papiros-kalkulációiban és a kormány propaganda- és agitációs-anyagában szerepeltek. Nem sokat számolt u. i. ez a radikális földreformterv a gyakorlati végrehajtással együtt járó pénzügyi kérdésekkel, amikbe belepustult volna nemcsak a földhözjutott réteg, de tönkrement volna a régi tulajdonosokkal együtt az egész magyar mezőgazdaság s vele az ország is. Maga Búza Barna is belátta, hogy a teljesen kisbirtokokra tépett magyar gazdálkodás súlyos veszedelmet jelent a termelésre, ezért elvileg nem ellenezte az intenzívebb gazdálkodásra alkalmas középbirtokok fenntartását, de csak mérsékelt számban. Sőt arról is törvényt akart gondoskodni, hogy a kisbirtokok összevásárlását megakadályozza. Elismerte, hogy a kisbirtokok létesítése hátránnyal fog járni a termelésre, de a velejáró szociális előnyöket oly nagyoknak tartotta, hogy felfogása szerint el kell viselni ezt a — véleménye szerint egyébként is csak — átmeneti hátrányt. A termelés szempontjából erősen bízott a tervbevett mezőgazdasági kamarák felvilágosító munkájában és propagandájában. A mezőgazdasági kamarákat demokratikus alapon, szavazategyenlőséggel akarta felállítani. Ennek a mezőgazdasági érdekeltségnek kötelezően tagja lett volna mindenki, akinek legalább egy hold földje van.

Később tervbe vette a törpebirtokoknak kisbirtokokká való átalakítását is. A kisajátítási jogot úgy tervezte, hogy a község belterületétől 2—3 km-nyi körzetben fekvő ingatlanokat fogják leelőször kisajátítani. Búza Barna ettől a földreformtól várta Magyarország aranykorát. A földreform anyagi lebonyolítására ked-

venc érve volt ez: „Ha a nemzet 30 milliárdot tudott áldozni a háborúra, akkor ugyanennyit kell áldoznia egy-két évtized alatt a földreform céljaira is.”

A földreform megoldására irányuló gondolat egyébként általános volt. A helyesen és a méltányosság alapján lebonyolított földreform elől senki sem zárkózott el. Csernoch János bíboros hercegprímás már az 1915. év október 27-én megtartott püspöki gyűlésből kifolyólag értesítette a kormányt, hogy a földbirtokos osztály megerősítésére, különösen pedig rokkant és más volt katonák ellátása céljára készségesen bocsát egyházi és alapítványi birtokokat rendelkezésére. Ezt a nyilatkozatot a hercegprímás megismételte akkor is, amikor gróf Serényi földbirtokreformjavaslatának előmunkálatai folytak, ő u. i. a kormánynak törvényes úton megállapítandó, kisajátítási jogbiztosítása mellett foglalt állást. Nemes gondolkozásáról tett tanúbizonyságot József főherceg is, aki ebben a kérdésben is kész volt a legnagyobb áldozatot is meghozni, ha a nemzet érdeke úgy kívánja.

Minden meg volt adva ahhoz, hogy a birtokososztály önkéntes birtokfelajánlásával mindenik félt kielégítő földreform valósulhasson meg, amit azonban megakadályozott az a forradalmi politika, amelyiknek a mindenre való ráduplázás volt fő ismertetője. Ez a szellem érvényesült a földreform kérdésében is, amely nemcsak azért ártott a magyarságnak, mert felcsigázta a néposztályok várakozását, hanem azért is, mert valósággal receptet szolgáltatott szomszédainknak arra, hogyan kell tönkretenni földreformmal a nekik kellemetlen elemeket. Későbbi időkben történtek is hivatkozások az utódállamok részéről arra, hogy valamikor Magyarország is olyan földreformot akart végrehajtani, mint amilyent ők valóban keresztülvittek, nagyjából magyar birtokosok ingatlanaiból.

Nagy hibája volt Búza Barna földreformtörekvéseinek az is, hogy minden átmenet nélkül, a forradalmi hangulat légkörében, szédítő gyorsasággal akarta megvalósítani terveit. Ennek oka az volt, hogy a népkormány mindenáron produkálni akart. A forradalom kitörése után két héttel már tanácskozásra hívta meg miniszté-

riumának szakfőfiai, hogy velük a törvényelőkészítés módozatait megbeszélje. November 19-én pedig a gazdasági társadalmi szervezetek bevonásával, sorozatos ankéten vitatták meg a földreform kérdését. Már az ankétek megkezdése előtt tájékoztatta Búza Barna annak résztvevőit, hogy hét-nyolcmillió hold föld szétszétosztását óhajtja. Ennek a nagykiterjedésű földnek a parcellázása azonban olyan technikai felkészültséget kívánt, hogy egyelőre csupán hárommillió hold felosztását vette tervbe. Azt is remélte, hogy később a nyolcmillió hold felosztásánál sem fognak megállni, hanem 10 millió holdat adhatnak a népnek.

Hosszú vajúdas után 1919 február 16-án elkészült a Károlyi-kormány forradalmi földbirtoktervezete, amelyet ki is hirdettek. Címe ez volt: „Néptörvény a földművelő nép földhöz juttatásáról.” A törvény kétféle kisajátítást állapított meg. Egyik az általános kisajátítás, a másik a kivételes. Az előző szerint az államnak jogában áll minden birtok 500 holdon felüli részét igénybe venni, az utóbbi szerint, a községek kívánságára, a birtok 200 holdon felüli része is kisajátítható. A törvény tehát csupán a 200 holdon alóli birtokok kisajátítási mentességét biztosította. A kisajátítandó területet maga a tulajdonos is kijelölhette. Az igénybevétel alól ki voltak véve a zöldséges kertek, községi legelők, úrbéri legelők, erdők és havasi legelők.

Kisajátítás alá kerüli a szőlőbirtok is. Itt a kisajátítási határ 50 holdban volt megjelölve, de szükség esetén 30 holdban. Az új birtok általános típusa a családi kisbirtok, amely vidékek szerint különböző területű. A területi minimum 5, a maximum 20 hold lett volna. A családi szőlőbirtok minimuma fél hold s maximuma 3 hold. Akiknek volt földbirtokuk, de ennek területe alatta maradt az ottani kisbirtok-minimumnak, birtokaik kiégésztését kérhették.

A törvény megengedte a középirtokok kisajátítását is 200 holdas terjedelemben, de kikötötte, hogy ilyen birtokokra csak szakképzett gazdák tarthatnak igényt.

Családi kisbirtokra minden magyar állampolgárnak igény jogosultsága volt, aki a törvény életbelépése előtt

földműveléssel foglalkozott. Etekintetben kivételt csupán a rokkantak javára tett a törvény.

A reform végrehajtását az Országos Birtokrendező Tanácsra ruházták, de ennek a szervnek csupán irányító szerepe lett volna, mert a gyakorlati végrehajtás a birtokrendező választmányokra várt. A reform adminisztrációja ez lett volna: a földművelési minisztérium összeírja a földigénylőket. A Tanács határoz afelől, hogy mely községekben induljon meg a kisajátítási eljárás. Ezekbe a községekbe háromtagú birtokrendező bizottság száll ki, hogy a munkálatokat a helyszínén eszközölje.

A kisajátított földek árára vonatkozólag úgy intézkedett a törvény, hogy általában az 1913-ban érvényben volt árakat kell irányadókul venni. Megengedte a törvény, hogyha ez az ár túlnagy, vagy túlkicsi, módosítható legyen.

A birtokok kisajátítási sorrendje ez lett volna: 1. az 1914 augusztus elseje óta szerzett birtokok, 2. a külföldön tartózkodók birtokai, 3. az egyházi birtokok, 4. az alapítványi birtokok, 5. részvénytársaságok birtokai, 6. a többi magántulajdonban levő birtokok, 7. állami birtokok, 8. a törvényhatósági birtokok.

A földet az új birtokos örökhaszonbérlet címén kapta volna. A reform pénzügyi lebonyolítására külön törvényt terveztek. Kimondotta a törvény, hogy az új birtokokból háromnál többet senki sem szerezhethet.

Az 1919. év tavaszára tervezett földosztás adminisztrációja február közepén készen volt. A munkálatok lebonyolítására 500 ügyvédet, 500 okleveles gazdaszt s nagyszámú mérnököt alkalmaztak. A mérnököket tíznapos tanulmányi kurzuson tájékoztatták feladatuk felől. Fő irányelv a gyorsaság volt. Arra törekedtek, hogy már az első évben legalább egymillió hold földet szétosszanak. Még február havában 200, esetleg 300 földosztó küldöttség munkábaállítását tervezték.

Amíg a földosztás lebonyolításának előkészületei ennyire haladtak, a kommunisták is erősebb szóhoz jutottak. Gyűléseiken már nyíltan éltették a proletárdiktatúrát, követelték a burzsoázia lefegyverzését, a proletariátus felfegyverzését, valamint proletárhadsereg

szervezését és a nagybirtokok szocializálását. A népszínházutcai fegyveres tüntetésüknek négy halottja és 25 sebesültje lett. Egyébként ez a tüntetés a Népszava ellen irányult, amire a szociáldemokraták orgánuma másnap felhívta a szervezett munkásságot, hogy verje le úgy a bal-, mint a jobboldali ellenforradalmat.

A szocialisták tényleg tartottak is népgyűlést a mostani Kossuth Lajos-téren, ahol a szónokok arra figyelmeztették a munkásságot, hogy ha a „kommunisták puccsa sikerül, nem ők, hanem a grófok ülnek ismét a nyakukra”. Határozati javaslatot fogadtak el, amelyet rögtön a kormány elé is vittek. A küldöttséget Berinkegy Dénes, Garami Ernő, Böhm Vilmos, Juhász-Nagy Sándor, Balog Ernő, Nagyatádi Szabó István és Vas János fogadták. A szocialisták határozata így szólt:

„Az igazi kommunista elvet meggyalázó és a munkásmozgalomból orosz rubelekért kivált vezérek ellen a legkíméletlenebb harcot kell indítani.” A leghatározottabban tiltakoztak az akár „ál-bolsevik”, akár „ál-kommunista”, akár egyéb ellenforradalmi ténykedések ellen s követelték a szociáldemokrata munkásnaggyűlés nevében a kormánytól, hogy mindezek ellen sürgősen, a legszigorúbban foglaljon állást.

A szocialisták erélyes határozatára azzal válaszoltak a kommunisták, hogy még aznap délután gyűlést tartottak, amely féktelen tüntetés volt Kun Béla mellett. Ennek az lett a következménye, hogy másnap hajnalban Kun Béla, Vágó Béla és Boros László kommunistákat letartóztatták. Ekkor történt, hogy a rendőrök Kun Bélát véresre verték.

Annak a szociáldemokrata pártnak azonban, amelyik előző nap oly erélyes határozatot hozott az „ál-bolsevik” és „ellenforradalmi” tevékenység ellen, még aznap három tagja: Hamburger, Bakácsi és Landler megjelentek a toloncházban Kun Bélánál, ahol a rendőrséggel megígértették, hogy ezentúl egy ujjal sem nyúlnak a kommunista foglyokhoz, sőt mindenkivel szemben megvédik őket. Hogy a fogadalmat be is tartsák, egy-két szociáldemokrata férfiú felváltva, állandóan inspekción tartott Kun Béla cellájánál, örködvén testi épségén.

Amíg a kommunizmus uralma ily módon a tolonc-
házban valósággal kitenyésztetett, addig a kormány a
szociáldemokratáknak kívánván kedveskedni, meghozta
internálási rendeletét azok ellen, „akiknek magatartása
a forradalom vívmányára veszélyes”. Ezt a rendeletet
már másnap alkalmazták is. Nem Kun Béláék ellen
ugyan, hanem kipróbálták Szerényi Józsefen és Szúr-
may Józsefen, akiket Zalaegerszeg mellett kolostorba
zárattak, de ugyanez a sors érte hamarosan gróf Mikes
János püspököt is. A Berinkey-kormány ezektől a férfiak-
tól féltette az ország nyugalma, amikor előtte feküdt
már ekkor Kun Béla egész kihallgatási jegyzőkönyve,
amelyből kitűnt, hogy Magyarország már ekkor teljesen
alá volt aknázva a bolsevizmussal. Kun Béla u. i. beval-
lotta, hogy Oroszországból 300.000 márkát hozott ha-
zánkba azzal, hogy itt proletárdiktatúrát csináljon, de
kívüle mások is kaptak pénzt Leninéktől hasonló meg-
bízással. Terveik szerint május 22-én kellett volna ki-
törnien Magyarországon a kommunista forradalomnak.

Magyarország két nagy ország forradalma közé volt
ékelve. Németország ekkor élte legnagyobb megrázkód-
tatásait s Oroszországban feneketlenül rombolt a bolse-
vizmus. Egyre pesszimisztikusabb nyilatkozatok hang-
zottak el miniszterek ajkáról is. A Batthyány Tivadar
lemondásával megüresedett budapesti VII. kerületi elnöki
szék betöltésekor az új elnök, Juhász-Nagy Sándor
igazságügyi miniszter, a tiszteletére adott pártvacsorán
Magyarország helyzetét így vázolta:

— Helyzetünket nem lehet elszigetelten megítélni.
Két delejes sarok gyakorol ránk vonzást: keletről az
oros, nyugatról a német forradalom. Minden jel szerint
a magyar forradalomnak is balfelé lesz még eltolódása.
Roppant nehéz feladat ugyanis a szociális forradalmi
irányt harmóniába hozni az ország visszafoglalásával.

A jövő helyes irányát abban látta, hogy „a radiká-
lis polgári irány majd összefog a revizionista szocializ-
mussal, a kettő talán egyesül is s új, nagyszerű koncep-
ció alakul ki belőlük; de mindenekelőtt tömörüljön a
Károlyi-párt, a kiscgazda földműves párt és a radikális
párt szilárd egységbe”.

Ennek a „nagyserű koncepciónak” már előre velle árnyékai az a rendelet, amely a malmoknak csak kétféle liszt őrlését engedé meg: tésztalisztet és kenyérlisztet. A pékek a lisztfajokat már nem keverhették. Csupán egyfajta kenyeret süthettek. Nem lehetett élesztőt kapni a fővárosban, mert az élesztőgyárak ekkor már nem dolgoztak. A munkásság jórésze kereset nélkül állván, a forradalom lengő szalmaszála lett, de a falu népét biztatták a munkára. Szegeden a munkástanács felvetette azt az ötletet, hogy a közszükségleti cikkeket fel kell kutatni s egyenlően elosztani. A kormánytól azt követelték, hogy gondoskodjon tüzelőről és takarmányféléről, mert még az Alföld népe is ínség előtt áll, ha sürgösen nem intézkednek.

Szánalmas kínlás volt az, ahogy a kormány az ország közhangulatát ilyen körülmények között magafelé próbálta fordítani. Az éhség farkasa borzalmasan üvöltött már nemcsak a városokban, de felütötte fejét a nélkülözés a falvakban is, ahol a cukor, kávé, petróleum s a fűszerek nagyrésze rég hozzáférhetetlen cikkek voltak, sőt, a mindennapi sóadaghoz is csak nagyon nehezen tudtak jutni. Még márciusban tartott az ország, amikor a földművelésügyi minisztert már a jövő évi gabonatermés igénybevétele foglalkoztatta. Az üres magtárak és éléskamrák ettől nem teltek meg, ellenben a gazdákat szerfelett bősztette a miniszter szándéka, mert látták, hogy a háborús rekvirálás és terményeiknek állami lefoglalása tovább folyik.

A kapkodás s a népnek csupán forradalmi jelszavakkal való tömése elvette a kedvét a munkától még a dolgozabb rétegeknek is. Csizmadia Sándornak, a gazdasági munkásból lett államtitkárnak pl. saját szervezett földmunkásaival gyűlt meg a baja, akik a kollektív szerződést semmibe sem véve, nem akartak dolgozni. Csizmadia Sándor feladatát kimerítve látta azáltal, hogy dörge delmes szózatot intéz a földművelő néphez, amelyet ki-plakatiroztak az ország minden falujában. Rájuk piritott ebben, hogy a munkabérek rendezetlensége a saját hibájuk s köszönjék maguknak, miért nem gondoskodtak arról előbb. Szemükre vetette, hogy nem dolgoznak s az

állatokat gondozás híján pusztulni hagyják. Majd így folytatta:

„Most emberek vagytok, szervezett munkások. Ezzel azonban az a kötelezettség is jár, hogy szervezett munkásokhoz méltóan kell eljárnotok, mert máskülönből szembekeverültök saját szervezeteitekkel. Pedig jaj annak, aki saját szervezett munkástársaival kerül szembe.”

Szálnalmas volt a népkormány eme munkára biztató propagandája, amit egyébként is nagyon kevesen hallottak meg. Látván a, munkátlanság nagy veszedelmét, a termés biztosítása érdekében felkérték Nagyatádi Szabó Istvánt is, hogy legyen segítségükre. Így indult meg az a mozgalom, amelyet az Országos Kisgazda és Földműves Párt indított a földművelés érdekében. Ez az akció sem tudott azonban erkölcsi támogatáson túl egyebet nyújtani.

A földkérdés körül forgott a népkormány minden tevékenysége. Még Kunfi Zsigmond, a közoktatásügyi miniszter is ezzel traktálta a tanítókat, akiket Budapestre csődített eskütételre. Miután felfedte előttük, hogy eddig a tanító volt az utolsó ember, s ezután a dolgozó nép között az első lesz, átadta a szét Csizmadia Sándornak, aki az agrárreformról és a mezőgazdasági többtermelésről oktatta ki hallgatóságát.

Búza Barna földosztó-bizottságai javában működtek már a vidéken. A földigénylést négy fórum előtt is be lehetett jelenteni: 1. Minden községben az ott működő birtokrendező bizottságnál. 2. Az Országos Birtokrendező Tanácsnál. 3. A földművelésügyi minisztériumban. 4. A népgazdasági minisztériumban. Ebből a nagy adakozási iramból tragikomikus dolgok származtak. Még a főváros lakossága is a jogos földigénylők között szerepelt. Nem házhelyről, telekről vagy építkezési cért szolgáló földterületről volt szó, hanem földbirtokról. Miután a Vérmezőt és más köztereket már bölcsen berubrikázta a forradalmi birtokpolitika a többtermelés szolgálatába, a főváros lakosságát igényének kielégítésére a környező községekbe utalta. A kormány egyenesen kívánatosnak is tartotta, hogy földigényléssel lépjenek fel a munkások és a kisebb javadalmazású alkalmazottak. Erre a törvény

meg is adta a módot oly formán, hogy egy-egy község határára nemcsak a helybeliek, hanem más vidék lakosai is jelentkezhetek földért. Ezek igényeit azonban csak akkor lehetett kielégíteni, ha az illető község lakosaira nézve ez már megtörtént s birtokfelesleg mutatkozott. A népkormány szemei előtt megjelent az új Budapest, amelyet 20—30 kilométeres körzetben gyümölcsösök és zöldséges földek öveztek volna. A naiv fővárosi lakosság pedig, amelyiknek csak nagyon csekély hányada volt némileg is tisztában azzal, hogy a, művelésre beígért földdel mit is tudna csinálni, örömmel értesült erről a felkínált előnyről, különösen abban az időben, amikor éhezésig menő nélkülözésében paradicsomi életet remélt attól az egy-két hold földtől, amelyik lakóhelyétől több-órás járóföldre lett volna, még akkor is, ha a legkellemesebb közlekedési eszközök útvonalába esett. A fővárosi lakosságot ez a mesebeli ígélet egyébként akkor érte, amikor a batyuzás legrémesebb napjait élte, amikor Balogh Ernő közlekedési miniszter rendeletéből igazolvány nélkül lehetett belföldi forgalomban élelmiszert szállítani. Ez a rendelet momentán valóban sokkal többet jelentett számára, mint a kormány földígérete, mert tényleg a végső szükségben tette lehetővé számukra, hogy vidékről legalább saját szükségletükre élelmiszert szállíthassanak. Naiv óhajként hatott ilyen viszonyok között a népkormány ama kiáltványa, amelyben minden felesleges szem gabona beszolgáltatására hívták fel a gazdaközönséget:

— Hozzatok fordulunk magyar gazdák, segítsetek, támogassátok a népkormányt, nehogy szemrehányás és az a súlyos vád érhesen benneteket: ti voltatok okozói, bogv polgártársaitok százezrei nélkülöznek. Szolgáltatásotok be feleslegeiteket. Tegyétek ezt gyorsan. Aki gyorsan ad. kétszeresen ad. Tegyétek szívesen és ne várjátok, hogy a hatóság és a hatóságot támogató szervek és közegek állapítsák meg, mit nélkülözhettek, tegyétek önként, nehogy a szűkölködők izgalma bajt okozzon. Meg kell értenünk, hogy hacsak nem akarjuk országunkat veszedelembe dönteni s a háborútól megkímélt javainkat is

megsemmisíteni, mindent el kell követnünk, hogy a közellátás folytonossága meg ne akadjon.

Amily mértékben ürültek a városi élelmiszerraktárak, éppoly mértékben emelkedett a falvak jelentősége. Ennek hatása erősen érvényesült a politikában is. Az időközben megkezdődött választási agitáció során Károlyi Mihályék nagy előszeretettel hivatkoztak a nép előtt például Veszprémben és Székesfehérvárott arra, hogy együtt haladnak a kisgazdapárttal. A ceglédi választási gyűlésen Nagyatádi Szabó István kijelentette, hogy a tiszta függetlenségi lobogó mellett mindig tisztelettel állott meg, de látva azokat a szoros kapcsolatokat, amelyek Károlyiék és a szociáldemokrata párt között fennállottak, szükségesnek tartotta kifejteni álláspontját a szociáldemokráciával szemben. Ezek programja ugyanis világosan a magántulajdon megszüntetését¹ kívánta, amit ő ellenzett, mert szerinte a tisztességes munkából származó magántulajdont nem lehet megszüntetni, mert ennek az elvnek a megdöntése lefokozná termelésünket és csökkentené népünk munkakedvét.

Bármennyire is ellene volt Nagyatádi Szabó István a szociáldemokrata előretörésnek, mégis, mintha egész politikai karrierje alatt először vesztette volna el politikai éleslátását. Nem vette észre, hogy Károlyiék őt csupán propaganda célokra használják ki, hogy az ő személye által olcsón jussanak a hatalom szilárdabb birtokába. Őt azonban ez alkalommal is az az irányelv vezette, hogy a gazdatársadalom képviselőjének jelenléte nélkül ne döntsenek a nép sorsát érdeklő kérdések felől.

A kisgazdapárt aggodóbb elemei nem vették jónéven, hogy Nagyatádi Szabó Istvánt ily módon kihasználják Károlyiék s emiatt országos értekezletre hívták egybe az Országos Földműves Pártot, amelyen Sokorópátkai Szabó István elnökletével felbontották a januárban létrejött fúziót s elhatározták pártjuknak újbóli megalakítását, Független Országos Földműves Párt név alatt. Kimondot-

¹ A szocialisták gyakran a gorombaságig menőleg leszögezték a magántulajdon és a kisgazdákkal szemben vallott álláspontjukat. Pogány József így sűrítette le egy mondatba ezt a szocialista elvet:

— Nem akarjuk a parasztot szaporítani.

ták ugyan, hogy támogatják a kormányt kívülről, de ragaszkodnak független kisbirtokpolitikájukhoz azon az alapon, hogy a földreform által önálló kisbirtokokat létesítsen a kormány, az egyéni tulajdon alapján. Elítélték azt az irányzatot, amely a vallás ellen lépett fel s követelték a vallásoktatás fenntartását. Az alakulógyűlésen Nagyatádi Szabó István is megjelent, aki felé élénk figyelem fordult, különösen mikor megokolta, hogy a vezetése alatt álló kisgazdapárt miért kénytelen a kormányban résztvevő pártokkal együtt működni. Ebből a beszédéből nyilván kitűnik, hogy Nagyatádi Szabó István csak ügyes politikai sakkhúzást látott abban, hogy a kormánnyal együtt működjön, mert amikor a kormány arról akart dönteni, hogy földdel lássa el a földművelő társadalmat, Nagyatádi Szabó Istvánt az a gondolat vezette, hogy ne történhessék meg a „rólunk, nélkülünk”. Ennek a felszólalásnak a hatása alatt a Független Országos Földműves Párt kimondotta, hogy a kisgazdapárt törekvéseit szívesen támogatja, mindamellett az elközelgő választások idején a küzdelemben a maga, útján vesz részt.

Tisztán politikumként véve is ezt a kiválási proeeszszust, a kisgazdaérdekek védelme szempontjából valóban ügyes taktikai lépés volt. Mind a két kisgazdagarnitúrának egy cél lebegett szeme előtt, csak az utak megválasztása tekintetében különültek el. Bizonyos, hogy ez a két garnitúrára való szakadás biztosítani tudta számukra azt, hogy kormány- vagy rendszerbukás esetén is sértetlen maradjon a közös program, amit megvalósulásra akartak vinni, ha nem Nagyatádi Szabó István által, hát Sokoropátkai Szabóval, vagy bárki mással, mert a földreform gondolata ekkor már annyira a nép közé volt dobva, hogy a nagyobb veszély megakadályozására feltétlenül keresztülviendőnek tartották. Attól tartottak ugyanis, hogy az amúgyis egyre jobban terjedő izgatás hatása alatt a nép maga fogja birtokba venni a földeket, ami egyet jelentett volna a bolsevizmus győzelmével.

Ilyen országos hangulat hatása alatt tartották meg 1919 február 23-án Kápolnán az első demonstratív földosztást, amelyen a népköztársaság elnökének, Károlyi Mihálynak vezetésével csaknem az egész kormány meg-

jelent. A kápolnai földosztást világraszóló eseménynek szánják, azt remélve, hogy erre az aktusra felfigyelnek a demarkációs vonalak mögül a csehek, tótok, románok és szerbek, nem gondolva arra, hogy a birtokpolitika terén ilyen lépésre azok sokkal előnyösebb helyzetben szánhatják el magukat, mert rendelkezésükre áll az elszakított magyar részeken levő birtokosok egész vagyona. Amint később ki is tűnt, ezek az államok valóban Károlyiék birtokpolitikáját hajtották végre még radikálisabb formában, mint pl. Románia, ahol minden kártérítés nélkül elkobozták még a magyar állampolgárok birtokait is. A népkormány azonban demonstrálni akart. A kápolnai teátrális földosztástól nem hiányoztak a külsőségek sem: a bandérium, a zászló, a sok felköszöntő. A néptömeg feje fölött repülőgép keringett s szórta lefelé a propaganda-röplapokat, amelyek a népkormány földosztását dicsőítették. Kápolna piacterén, ahol dombon áll az 1849-i honvédelmék, dobogót emeltek, amely alatt Károlyi Mihály 17 falujának népe hallgatta a szónokokat.

Károlyi Mihály a kápolnai földosztást nemcsak arra akarta felhasználni, hogy ezáltal népszerűséget arasson, hanem arra is, hogy Nagyatádi Szabó Istvánt még szorosabbra fűzze magához.

A kápolnai földosztás után két nappal a képviselőház elnöki tanácstermében közös értekezletre hívta meg a kisgazdapártot, amelyen sikerült elérnie azt, hogy Nagyatádi Szabó István belement a szorosabb politikai együttműködésbe. Tény, hogy a kisgazdák vezére ekkor már egyre jobban beleesett a forradalmi időkbe, de őt az egész akkori politikából más nem érdekelte, csak a földreform. Régi álma volt ez s ő akarta megvalósítani. Eleinte azt hitte, hogy könnyen fog menni, be is ígérte könnyelműen annak végrehajtását a forradalmi idők tavaszára, de akkor még nem tudta, hogy amíg Károlyiék vele paktálnak, a hátamögött a hatalmat átjátsszák a kommunistáknak. Ez a lekötöttsége egyébként sem tartott volna sokáig, ha a kormányzat beváltja választási ígéretét, ő ugyanis abban bizakodott, hogy kedvezőbb körülmények között indulhat a kisgazdapárt a választási harcba, ha kormányon belül van.

Megállapították, hogy az együttműködés a forradalom szellemében s a forradalmi vívmányok biztosítására történt. Programjuk a szociális haladás, a népgazdasági és kulturális eszközök előmozdítása, amiknek jegyében a párt mint egység jelenik meg a nép előtt. A hangsúly ez utóbbi kikötésen volt, mert Károlyi Mihálynak erre az együttműködésre s Nagyatádi Szabó Istvánnal a nép előtt való együttes megjelenésére volt legnagyobb szüksége, mert az ő forradalmi politikájának nem sok híve akadt a falvak lakosságában. Kimondták azt is, hogy a kisgazdapárt tagjai megjelennek a Károlyi-párt helyiségében, ahol őket ünneplésben fogják részesíteni. A Károlyi-párt kívánságai között szerepelt még az is, hogy erről az „összeolvadásról” proklamáció útján értesítsék az országot. A Károlyi-pártnak volt még egy kívánsága, amelynek teljesítése a kisgazdapártra nézve igen kényes volt, mert a párt földműves-frakciójához tartozó Pallavicini Györgyöt és néhány konzervatív politikust kívánt elejteni. Amikor Pallaviciniék ezekután a kisgazdapártból kiléptek, a Károlyi-párttal való egyesülés létrehozását semmi sem gátolta.

Ettől az időtől kezdődik Nagyatádi Szabó István politikai szereplésének az a pár hete, amely legkevésbé tartozik szervesen az ő egyenesirányú politikájához. Ekkor keletkezett ugyanis az a látszat, hogy a kisgazdák vezérét „bekapta a forradalom”. Eme pár hét tartamára nyúló politikai szereplése miatt érték a higgadtabb idők folyamán Nagyatádi Szabó Istvánt leginkább a vádak.

1919 február végén kinevezték a Földbirtokrendező Tanácsot, melynek nagy szerepet szántak. A tanácsnak 36 tagja volt, akik közül 18 belső, 18 pedig külső tagokból állott. Feltűnést keltett nyomban, hogy a tanács tagjai közé nem Nagyatádi Szabó István pártja köréből, hanem Csizmadia Sándor szocialista felfogását valló Földmunkások Országos Szövetsége kebeléből delegálták a külső tagok legjelentékenyebb részét. Nyilvánvaló tüneteként annak, hogy a földkérdés tekintetében a szociáldemokrata eszmék kerekedtek felül.

Attól az időtől kezdve, hogy a földművelésügyi minisztérium szétküldte az országba a földosztó bizott-

ságokat, a földkérdés megoldása tekintetében hamarosan új helyzet állott elő. Ezek a bizottságok ugyanis már a szocialista megoldás mellett agitáltak, amely tudvalevőleg nem helyeselte a föld elaprózását, abból az elvből kiindulva, hogy belterjes gazdálkodás csak a nagybirtokoknak egy tagban való meghagyása által érhető el. Gróf Károlyi Mihály is a szövetkezeti eszme megvalósítását hangoztatta már kápolnai beszédében, amit nyilván szocialista befolyásra hirdetett. Biztatásának csakhamar meg is lett a következménye. A kápolnai elnöki szózat után ugyanis hamarosan jelentkezni kezdtek olyan tünetek, amelyek a szocialista szövetkezeti eszmét a gyakorlatban is próbálták megvalósítani.

Ilyen sors érte a bajor királyné, Frigyes főherceg nővérének, Mária Terézia Habsburg főhercegnőnek, sárvári, 18.000 hold földjét, amely a bajor királyi család legértékesebb birtoka. A birtok cselédei olyan követelésekkel léptek fel, amelyeket a jószágkormányzóság nem tudott teljesíteni. A birtok egyébként a leggyönyörűbb mintagazdaságok egyike volt s mint ilyen, a földreform is védte a fölosztástól. A kormány úgy döntött, hogy átveszi saját kezelésébe a rajta levő ipari üzemekkel és gazdasági felszerelésekkel együtt, vagyis nem parcellázza, hanem az egész mintagazdaságot szövetkezeti alapon az ott alkalmazott mezőgazdasági és ipari munkásoknak adjai át. Ez volt az első szocializált földbirtok Magyarországon, amely precedenst teremtett a további, hasonló eljárásokra.

Legsúlyosabb volt ezek közül a somogy megyei eset, amely kényes feladat elé állította Nagyatádi Szabó Istvánt is, akinek elévülhetetlen érdeme marad, hogy a helyzet gyors áttekintése alapján, bölcs ítéletével és belátásával megmentette vármegyéjét egy véres polgárháborútól. A fölmívelő lakosság ugyanis a szocializáció és kommunista eszmék izgatására saját magát installálta a nagybirtokokba,

A somogy megyei birtokszocializálásnak nagyon szomorú előzményei voltak, amelyeknek ismerete nélkül nem állhat tisztán előttünk ez a forradalmi birtokbavételi aktus.

Még mielőtt a földreformról szóló XVIII. számú néptörvényt kihirdették volna, a kormányzat gondoskodni kívánt olyan egyénekről, akik mint földosztó biztosok bejárva a részükre kiosztott országrészt, hivatottak lettek volna a népköztársaság földbirtokreformját gyakorlatba átvinni. Ezek kiképzése rövid tanfolyamon történt, akik között gazdák, mérnökök és jogászok foglaltak helyet. Három turnusban 150 ilyen birtokosztó személyt képeztek ki. Az első turnusnak már február közepén meg kellett volna kezdenie munkáját, de kibocsájtásuk késedelmet szenvedett azért, mert a földművelésügyi minisztériumban a szükséges nyomtatványokat nem tudták idejében elkészíttetni. Így történt, hogy az első földosztó raj csak március 1-én kapta meg képesítését. Bármily gyors tempóban haladt is ez a kiképzés, az első turnusé még túrhető lett volna — bár a szocialisták már ebbe is beleszóltak, különösen a tekintetben, hogy kik kerüljenek a tanfolyam hallgatói közé, ami persze egy csapásra eldöntötte a földosztás új irányba való eltolódását. A második turnus pedig, már inkább szocialista, a harmadik meg teljesen Kun Béla szellemétől átítatott kommunista-felfogású volt, melynek tagjait nem is lehetett másnak tekinteni, mint a bolsevizmus agitátorainak. Ebben a, turnusban tűnt fel egy Hevesi Ákos nevű gazdatiszt, aki emberölésért börtönben is ült. Március elején ez a rovottmúltú egyén már nyíltan hirdette a bolsevizmus tanait. Csakhamar lekerült Somogy megyébe, ahová Hamburger Jenő, mint Búza, Barna megbízottja vitte le munkatársául. Szerepük az volt, hogy megszervezzék Somogy megyében a termelősövetkezeteket, amit sikerült is elérniök, veszedelmes forradalmi atmoszférát teremtve. A hatalomhoz jutott szociáldemokrata forradalmi elemek u. i. március 4-én kommunizálták a Mezőgazdasági és Ipar R.-T. negyvenezer katasztrális holdat kitevő uradalmait, birtokukba, vették a katonaságot, csendőrséget, a vasutat s március 14-re általános sztrájkot hirdettek. Az események hatása alatt a somogymegyei kisgazdapárt vezetősége megyegyűlést hirdetett, amelyen állást akart foglalni a birtokreform és a választások kérdésében.

A kormány tétlenül nézte az eseményeket, melyek-

nek hatása alatt Nagyatádi Szabó István, miután felháborodva követelte a jogrend helyreállítását a minisztertanácsban, lemondott, amit a kormány nem fogadott el, sőt mint somogy megyei embert, őt bízta meg az események felülvizsgálásával, óvatosan vigyázva azonban arra, hogy Nagyatádi Szabó István ne tehessen egyebet, mint-hogy konstatálja a helyzetet. A már teljesen szocialistái járszalagon lévő kormánynak nem lett volna kedves dolog, ha Nagyatádi Szabó Istvánnak feladatává teszi a rendcsinálást is.

Ebben az atmoszférában indult le Nagyatádi Szabó István néhány hűséges emberének kíséretében Kaposvárra. Útközben vették észre, hogy ugyanazzal a vonattal utazik Hamburger Jenő és Göndör Ferenc, akik fülkékében föl is keresték Nagyatádi Szabó Istvánt. Az ő útjuk is a birtokszocializálással volt kapcsolatban. Homoktaszár állomáson a kaposvári kiszgazdapárt egyik tagja felugrott a vonatra s fáradtságtól elfulló hangon kérte Nagyatádi Szabó Istvánt, hogy forduljon vissza, mert a szocialisták meg akarják ölni. Végül is arra akarta rábírni, hogy legalább szálljon le a vonatról és kocsin folytassa útját.

Nagyatádi Szabó István erre a hírre így válaszolt:

— Ha mindenáron minisztert akarnak ölni, hát verjenek agyon. En a megyémből meg nem szaladok.

Megérkezése után nem volt számára más lehetőség, minthogy a szocialista, és kommunista izgatás hatása alatt lévő tömeget lecsillapítsa s olyan megállapodást hozzon létre, amely ideig-óráig biztosítja azt a rendet és nyugalmat, mely képes gátat vetni a vérengzésnek. Más lehetőség alig volt számára, minthogy a lázadókkal tárgyaljon, mert például a gazdasági cselédek komolyan azzal fenyegetőztek, hogy sztrájkba lépnek s nem etetik az állatokat, ami a termelést nagymértékben veszélyeztette volna, kockára vetvén nagy területek lakosságának élelmezését.

Nagyatádi Szabó Istvánt már megérkezésekor azzal fogadták, hogy ide hiába, jön, mert „pirospárti lett már a somogyi paraszt”. Hamburgerék nem ismertek határt a lázítás terén. A somogy megyei esetet így állították be:

„A földművelő proletárság most lefizeti azt, amivel tartozik annak a forradalomnak, melyet a város tanultabb, modernebb, elszántabb népe verekedett ki nemcsak a maga, hanem az egész ország dolgozó népe számára. A város adta a parasztnak a földet s a paraszt küldeni fogja ezért a városnak a somogyi fehérkenyeret.”

Hamburgerek azonban nem elégedtek meg a nagybirtokok kommunista berendezésével, hanem Kaposvár és Somogy megye közigazgatását is bolsevizálták. A munkástanács általános sztrájkot hirdetett s Kaposvárra és környékére életbeléptette az ostromállapotot. A város nyakára háromtagú direktóriumot ültettek, amelynek tagjai voltak: Tóth Lajos, Latinka Sándor és Peinhoff er Lajos, akik át is vették a város ügyeinek vitelét s első dolguk az volt, hogy a vármegyeház udvarát fegyveres katonákkal szálltatták meg. A megyeház nagytermében tanácskozó tisztviselőket a direktórium, a lakosság érdekeire hivatkozva, felkérte a további hivatalbanmaradásra, amit a tisztikar azzal a kikötéssel fogadott el, hogy törvénybe ütköző rendeletet nem hajt végre.

Ilyen előzmények után érkezett meg Kaposvárra március 10-én Nagyatádi Szabó István, akinek fogadására ezrekre menő tömeg várakozott az állomáson. A sokaság hangulata rendkívül izgatott volt. Soraiban többségben voltak a Szabó István-ellenesek, akik „abcug!”, „le vele!” és „pfuj, ellenforradalmár!” kiáltásokkal fogadták s az volt a törekvésük, hogy nem engedik szóhoz jutni. Környezete úgyszólván teste védelmével tudta megakadályozni, hogy tetteles inzultusok nem érték. Amikor nagynehezen szóhoz tudott jutni, ezeket mondotta: „Mint a jelenlegi kormányban működő miniszter, a birtokreform miatt jöttem Kaposvárra. Mint egyszerű polgárember akartam megjelenni kispasztársaim gyűlésén, mert nemcsak, hogy leköszöntem, de egyenesen követeltem, hogy engedjenek ki a kormányból. Ez azonban magasabb politikai okokból nem következhetett be. Lehetetlen, hogy önök ne utálták volna meg azt a sok vért, ami kiömlött a szörnyű világháborúban. Nem akarom elhinni, hogy önök itt testvérháborút akarnak csinálni”...

Az örült tumultusban többet mondani nem tudott. Ezekre a higgadt szavakra a szociáldemokraták helybeli orgánuma azzal válaszolt, hogy felhívást intézett a munkásokhoz, figyelmeztetvén őket arra, hogy Nagyatádi Szabó István pártja fegyveres kiscgazdákat rendelt Kaposvárra, akik a szociáldemokratákkal le akarnak számolni. A „rend fenntartására” Pogány József, a katonatanács elnöke három század tengerészt rendelt ki.

Megdöbbenően drámai jelenetek központjába került ekkor Nagyatádi Szabó István, de az ő bölcsességét igazolja, hogy ezekben a percekben is csodálatos higgadságot tudott elárulni. Ha ő akkor a hajthatatlanság álláspontját választja s a terrorra, amely érte, hatalmi eszközökkel felel, szinte beláthatatlan következményei lettek volna cselekedetének. Hívei ugyanis fegyverben állva, benyomultak már a falvakból a meghirdetett gazdaggyűlésre s csak arra vártak, hogy a vezér adja ki a jelszót s lett volna ekkor Kaposvárott olyan vérontás, amilyen testvérharcot még nem látott ez a vidék, de Nagyatádi Szabó István tudta, hogy az erőszakos fellépés csak elmérgesítené a dolgokat s más eredménnyel úgy sem járna, minthogy életébe kerülne beláthatatlan számú embernek.

Még a gazdaggyűlés előtti napon megérkezett tizedmagával Vincze Sándor, a későbbi népbiztos s miután felkeresték Nagyatádi Szabó Istvánt tárgyalás lefolytatására kényszerítették. A kiscgazdák vezére a legszélsőségesebb szocialista agitátorokkal állott szemben, akik között egyedül képviselte a polgári gondolkodást. Ezen a tárgyaláson jegyzőkönyvet vettek fel, amely később megcsonkított formában került a nagyobb nyilvánosság elé, amely körülmény hamis megvilágításba helyezte Nagyatádi Szabó Istvánt a közvélemény előtt. Ez a tény nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a közélet terén tájékozatlan elemek előtt személyét gyűlöltté tegye. Elhallgatták ugyanis, hogy a felvett jegyzőkönyv hetedik pontjában a kaposvári szociáldemokrata párt kötelezte magát arra, hogy a vármegye területén tiszteletben fogja tartani a kiscgazdapárt szervezkedési és gyülekezési szabadságát. A jegyzőkönyvben kikötötte Nagyatádi

Szabó István, hogy a birtokreform végrehajtásánál a kisgazdák és föld művesek birtokigényei a törvény keretén belül a legmesszebbmenő kielégítést nyerjenek.

Nagyatádi Szabó István nagy veszedelmet háritott el azáltal, hogy aláírta ezt a jegyzőkönyvet, mert a két tábor, a felfegyverzett szociáldemokrata csapatok és a Kaposvárra beözönlött kisgazdák között a véres összeütközés elkerülhetetlen lett volna. Ez a testvérharc pedig, tekintettel arra, hogy a forradalmi elemek teljes fegyverzetben állottak, nagyon sok kisgazdának került volna életébe.

A somogy megyei esettől vérszemet kaptak a többi vidékek is és egyre szaporodtak az önkényes birtokfoglalások. A kormány polgári elemeinek kezéből teljesen kisiklott a hatalom. Nem volt már erő, amely visszatartsa az országot újabb s még borzalmasabb forradalom kitörésétől. Hiába figyelmeztették Nagyatádi Szabó István és Búza Barna közös nyilatkozatban a népet, hogy az önkényes birtokfoglalás tilos, már minden késő volt. A forradalom gyümölcse úgyszólván ölükbe hullott a kommunistáknak s Károlyi Mihálynak már csak jogcímekeket *kell* keresnie a csúfos visszavonulásra.

Hevesi Ákos és Hamburger Jenő a somogyi sikerek után már olyan merészek lettek, hogy március 18-án berontottak Búza Barna hivatalába s durva szavak kíséretében távozásra szólították fel. Ugynezen a napon, amikor ez az inzultus érte Búza Barnát, fogadta el a minisztertanács azt a javaslatot, amelyik a főhercegek és hercegek birtokainak állami kezelésbe vételéről szólt, ami tulajdonképpen már birtokkommunizálás volt. Búza Barna azzal indokolta meg rendeletét, hogy eme földek eltulajdonítására nemcsak azért van szükség, hogy azok művelését biztosítsák, hanem azért is, mert a külföldön élő főhercegek és hercegek ezeknek a birtokoknak jövedelméből költenek ellenforradalmi agitációra.

Eme rendelet életbeléptetése után a népkormány valóban semmit sem vethetett a földéhes nép szemére, mert maga is ugyanazt cselekedte, amit Hamburgerek Somogyban.

Ilyen előzmények után osztották föl Aszód mellett

a báró Schossberger Lajos-féle ötezer boldas birtokot is és alakították át szövetkezeti birtokká. Az ottani Munkástanács elnöke, Milodánovics Márton kezdeményezésére március 16-án megalakították a Termelő-Szövetkezetet, amelyben Aszód, Kartal, Kiskartal, Salgóhéviz, Paks és Túra község földmunkásai vettek részt. Elhatározták, hogy a somogyi mintára direktóriumot szerveznek, amely fölött az aszódi munkástanács áll. Íme, Búza Barna kezéből átsiklott már a földreform a munkástanács kezébe.

Ugyanez a sors érte a nagyteleki báró Hatvany-féle uradalmat is, de az aszódi munkástanács nagyobb vérszemet kapott, semhogy megelégedett volna ezeknek a birtokoknak szocializálásával. Elhatározta, hogy a környékbeli többi nagybirtokokat is ugyanerre a sorsra juttatja. Búza Barna hiába nyilatkozgatott az aszódi eset után, hogy az ilyenféle birtokkiszajátítások nemcsak az ő, de a szociáldemokrata párt akaratával is ellenkeznek s hogy mindent el fog követni a hasonló esetek megakadályozására, mert így nem azok jutnak földhöz, akiknek arra joguk van és hogy gazdaságilag is nagy károkat okoz az ilyen birtokelidegenítés, — senki sem hallgatott már rá. Kun Béla földszocializáló garnitúrájáié volt már a cselekvés területe, akiket nagyon ügyesen tudtak becsempészni szociáldemokrata protekcióval azokba a földosztó bizottságokba, amelyeket Búza Barna képezett ki, hogy radikális földreformját ezek segítségével hajtsa végre. Amikor azonban erre sor kerülhetett volna, Búza Barna, a tízmillió hold szétosztásán ábrándozó földművelési miniszter már akkora föld felett sem rendelkezett, ahová eltemethette volna radikális földreformjának koncepcióit. Kitért a proletár rémuralom, amiben nagy része volt annak az izgató anyagnak is, amit a Károlyi-éra a földreformmal kapcsolatban folytatott.

A FÖLDBIRTOK SZOCIALIZÁLÁSA

A falusi nép passzív ellenállása.

Március 20-án Vyx francia ezredes átadta Károlyi Mihálynak az ántánt déli hadseregparancsnokának jegyzékét, a mely szerint a békekonferencia elhatározta, hogy a magyarok és románok között semleges zónát fog létesíteni s ezen a területen se magyar, se román katona nem tartózkodhat. A Károlyi-kormány olyan bejelentésnek tekintette ezt a jegyzéket, mint amely az ország leendő politikai határait kívánná megjelölni.

Teljes volt a megdöbbenés. Az utolsó remény is szétfoszlott atekintetben, hogy Károlyi Mihály az antantnál el tud valamit érni Magyarország érdekében. Az események ettől a dátumtól kezdve drámai gyorsasággal követték egymást. A kormány az ántánt-jegyzék tartalmában ürügyet talált arra, hogy lemondjon. Lemondását valóban azzal is indokolta, hogy az ántánt jegyzéke azt a szigorú kikötést tartalmazza, miszerint a fegyverszüneti határok nem tekinthetők többé ideiglenes demarkációs vonalaknak, mert azok a békeszerződések anyagában országhatárokként vannak megjelölve. Ezt az állítást azonban Vyx ezredes erélyesen cáfolta, kijelentvén, hogy Károlyi Mihály tévesen értelmezte a jegyzék szövegét.

Az ántánt déli hadseregparancsnoka négy napi terminust adott, amelyen belül választ kért. A népkormány válasza a lemondás volt, amit hamarosan nyomon követt Károlyi Mihálynak, mint a köztársaság elnökének távozása is. Ezt az elhatározását azzal indokolta, hogy belátja, miszerint a viszonyok kényszerítő ereje új irányt parancsol s a termelést csak úgy lehet biztosítani, ha, a hatalmat a, proletariátus veszi kezébe. Nézete szerint az antantnak az a célja, hogy Magyarországot felvonulási és hadműveleti területté tegye az orosz szovjet ellen, amit

támogatni nem volt hajlandó, sőt egyenesen a világ proletariátusához fordult igazságért és segítségért. Károlyi Mihály ezzel indokolta lemondását s így állította be ama elhatározását, hogy a hatalmat a proletariátus kezébe tette le, amely cselekedetének közvetlen következménye az lett, hogy Budapesten 30.000 vasmunkás csatlakozott a kommunista párthoz.

Így történhetett meg, hogy az 1919. év első tavaszi napján a legsötétebb éjszakában találta magát a magyar nemzet. Senkisésem gondolt akkor arra, hogy éppen ezen a napon volt 25 esztendeje annak, hogy száműzetésében meghajt a magyar nemzet nagy fia, a szabadság fáklyahordozója, Kossuth Lajos. Ezt a szent napot a legnagyobb megszenteltségtelenítés érte azzal, hogy a tiszta demokrácia nagy harcosának gyásznapján nyerhetett szabad utat hazánkban a rémuralom.

Az ország borzalmas időket élt. Ezeket a napokat a Petit Parisienben később maga Károlyi Mihály festette le így:

„Az emberek csaknem éhenhaltak. A magyar nemeség szinte őrjöngött. Társaságában kétes jellemű politikai ügynökökön, gyanús bankárokon és kémeiken kívül megbízás nélküli diplomaták, hadseregbe nem támaszkodó tisztek, álhírlapírók, demimondainek, kiugrott papok, tönkrement nemesek, parvenük és kócos kommunisták fordultak meg. Az arisztokraták, de különösen a nők, dorbézoltak.”

A kommunisták a szocialistákkal szövetkezve, a munkás- és katonatanácsból proklamálták a proletárdiktatúrát. Ezzel az ezeresztendős Magyarország maradék része is megindult a végpusztulás felé.

Március 23-án nyilvánosságra került a Forradalmi Kormányzó Tanács tagjainak összetétele. Földművelésügyi népbiztosok voltak: Csizmadia Sándor, Vantus Károly, Hamburger Jenő és Nyisztor György.

A Forradalmi Kormányzó Tanács „Mindenkihez” címzett proklamációt adott ki, amelyben bejelentette, hogy a proletariátus kezébe veszi a hatalmat. Ennek a végzetes lépésnek semmi sem állta útját. A hatalom átvételét azzal magyarázták, hogy a polgári világ teljes össze-

omlása, a koalíciós kormányzás csődje kényszerítette Magyarországot munkásságát és paraszttársadalmát erre a döntő lépésre. Azt állították, hogy a kapitalista termelési rend összeomlott, a munkásság pedig nem hajlandó a nagytőkések és nagybirtokosok igájába hajtani fejét. A Forradalmi Kormányzó Tanács a Magyarországi Szocialista Párt megbízásából vette át a hatalmat, amely kötelességét abban látta, hogy országosan kiépítse a munkás-, paraszt- és katonatanácsokat. Magyarország tanácsköztársasággá alakult s kimondották a nagybirtokok, bányák, nagyüzemek, bankok és közlekedési vállalatok szocializálását. A földreformot nem törpebirtokok teremtő földosztással, hanem szocialista termelőszövetkezetekkel kívánták végrehajtani. Ez a „Mindenkire” címzett proklamáció megadta a proletárdiktatúra programját, amire jellemző, hogy polgári részről semmiféle válasz nem hangzott el. A régi polgári pártkeretek úgyszólván teljesen eltűntek, de eltűnt elsősorban a közélet teréről a polgári véleménynyilvánítás. A polgári elemek megdöbbenése oly nagyfokú volt, hogy egyetlen szó sem hangzott el vészkiáltásként, amely legalább felhívta volna a figyelmet arra a borzalmas veszedelemre, amelynek karjaiba esett nemzetünk. Beteg hisztéria, vett erőt az embereken s akadtak sokan — még a polgári társadalomból is —, akik hitelt adtak annak a híresztelésnek, hogy a kommunista uralom az integritás biztosítását akarja szolgálni. Ezeket a reményeket táplálták azok a rászédés-jellegű kommunista beállítások, amelyek ilyen módon akarták az első napokban mozdulatlanságban tartani nemzetünk ama rétegét, amely tájékozatlanságában úgyszólván ekkor még kellőleg tudatában sem volt annak, hogy mit jelent az országra nézve a kommunista uralom. Csak így érthető meg, hogy a bolsevizmus kitérésének napjaiban a középosztály vajósággal eltűnt, a köztisztviselői kar jórésze pedig tétlenül szolgálatába állt az új uralomnak, sok esetben pusztán formailag; szervezetlenségében alig is tehetett volna mást. Ha az ország úgynevezett intelligens polgári rétege ennyire tájékozatlan volt az új, mindent felforgató irányzattal szemben, nem lehet hibájául felróni a falunak sem, ha nyomban a pro-

letáruralom kikiáltásakor nem lépett fel aktíve annak megakadályozására.

Nagyatádi Szabó István a Berinkey-kormány lemondásával teljesen visszavonult a közéletből. Leutazott szülőfalujába s végezte háznépével és egyetlen öreg cselédjével kis birtokán azt a munkát, amit a többi kisbirtokostársai.¹ A kommunisták eleinte nem háborgatták, eltekintve attól, hogy a kis Erdőcsokonya községbe egész kommunista ezredet szállásoltak el. Húsvét napján azonban megjelentek előtte Tóth Lajos és Peinhoffer Lajos, a kaposvári kommunisták vezérei s arra akarták rávenni, hogy csatlakozzék eszméikhez. Felszólításukra azonban Nagyatádi Szabó István így válaszolt: „Mire magyarázzák tisztelt barátaim azt, hogy nekem, aki egész életemben dolgoztam, a maguk elvtársai nem adtak szavazati jogot?”

Kommunista vendégei ekkor azt kezdték bizonygatni, hogy Nagyatádi Szabó István könnyen birtokába juthat szavazati jogának, mert egyébként is belépett már a szociáldemokrata pártba, amire ez volt a válasza a kisgazdák vezérének:

„Amit önöktől hallok, hogy a szociáldemokrata pártba beléptem volna, még csak szóba sem került. Olyan határozottsággal ragaszkodtam egész múltamhoz és politikámhoz, hogy erre a lépésre még csak felszólítani sem mertek. Ezt a mesét csak azért találták ki, hogy kisgazdatársaimat beugrassák, de nem hiszem, hogy ilyen eszközökkel célt érnek.”

Ettől az esettől kezdve sokáig nem háborgatták, mígnem egyszer a helybeli Kossuth-körben beszélgetésbe elegyedett gazdatársaival. Már másnap házkutatást tartottak lakásán, de minden eredmény nélkül. De a kisgazdák többi vezérei sem maradhattak nyugton a kommunista zaklatásoktól. Hasonló volt a sorsa Mayer

¹ Ebből az időből maga mesélte el az alábbi esetet: „A múltkoriban feleségemmel és öreg cselédemmel szénagyűjtés közben utólért bennünket a zápor. A lovak a kocsi mellé voltak kötve, mi pedig a kocsi alá menekültünk. Ebben a pillanatban lecsapott a villám közvetlen mellettünk s mindkét lovat agyon sújtotta. Hála Istennek, nekünk az ijedségen kívül semmi bajunk sem történt. De itt van a nagy kár, 40.000 korona. Ha most igaz volna az, amit a szocialisták állítanak, hogy a nagyuraktól kétmillió koronát kaptam, nem fájna a fejem”.

Jánosnak is, akit állandó fenyegetésekkel háborgattak. Ő is már március 24-én hazautazott Kompoltra, ahol csak pár napig volt nyugalma. Heves megye kormányzó-biztosa megérkezése után harmadnapra csatlakozásra hívta fel, azt követelvé tőle, hogy a falvak népét buzdítsa a kommunista eszmék elfogadására. Miután Mayer János a felszólítást mereven visszautasította, benne nyílt ellenséget láttak s minden mozdulatát ellenőrizték. Április 24-én Krisztián Imre és Plósz István kisgazdatársaival Egerbe citálták, ahonnan Budapestre szándékoztak kísértetni őket, aminek vége nyilván a Parlament pincéje, vagy a Batthyány-palota kínzókamrája lett volna. Szándékukat azonban nem tudták valóra, váltani, mert még idejekorán észrevették a nép kitörni készülő haragját, amely, amikor Mayer Jánosék meghurcolásáról értesült, puskákkal felszerelve körülvették vezérük házát, hogy kellő védelemben részesítsék. Ennek láttára a kommunisták jónak látták, ha eltávoznak s a, nép haragját nem zúdítják magukra.

A kommunista uralom paraszttanácsában rövid időre Csizmadia Sándor, majd Nyisztor György, ez a teljesen műveletlen, szerencsétlen földművelő képviselte a földmunkás-elemeket, igen csekély hatáskörrel, inkább csak cégéreként a falvak felé. 1919 tavaszán érkezett tehát pokoli ideje annak, hogy a „földnek tudományos alapokon való megművelésére” megtehesse kísérleteit a gyakorlatbari is a nemzetközi szociáldemokráciával szövetkezett kommunista uralom. Lássuk, hogyan igyekeztek megoldani feladatukat!

A Forradalmi Kormányzó Tanácsban a földkérdést egy kollégiumra, bízták, melyben a főszerepet Hamburger Jenő vitte. Mellette tagjai voltak még Vantus Károly, Nyisztor György és Csizmadia Sándor. Ez a népbiztosság együttműködött sok tekintetben a szocializálási népbiztossággal. A földművelésügyi népbiztosságnak első teendője az volt, hogy a Búza Barna- s Nagyatádi Szabó a István-féle birtoktörvényt hatálytalannak jelentette ki. A kommunista felfogással nem egyezett meg az, hogy önálló kisgazdaságokat létesítsenek, ami ellenkezett a

szocialista elmélettel, amelyik irtózott attól, hogy polgárosítsa a proletariátust, ellenkezőleg: arra törekedtek, hogy a meglévő polgári elemeket is a proletárok színvonalára süllyesszék.

Kimondták a termelészövetkezetek kötelező megalkítását, hivatkozva arra, hogy a föld felaprózása a termelés kárára van, ami az amúgy is tapasztalható éhínséget csak fokozná.

Abból az elvből kiindulva, hogy minden föld az államé, a leghallatlanabb tájékozatlansággal rontottak neki a földkérdés megoldásának. Tudatlanságukra és rossz szándékukra jellemző, hogy pusztán hangulatkeltségért nem kisebb ígéretekkel biztatták a falvak népét, minthogy a felállítandó termelészövetkezetek prosperitását biztosítani tudják, sőt forgótökével is ellátják őket. Azzal azonban adósok maradtak, hogy megmondják: miből? Ekkor az ország a legnagyobb kimerülés és szegénység képét mutatta s az elcsigázott nép előtt csak később tűnt ki, hogy mindezek az ígérgetések csupán az ő behálózásukat célzó propagandát szolgálták. Ebből a szempontból fegyverük volt minden ámitás és ígélet. Végső és főtörekvésük az volt, hogy megnyerjék maguknak a falvak népét, amelyről már kezdetben azt tapasztalták, hogy nem nagyon lelkesedett a kommunizmusért, ami érthető, anélkül is, hogy körében kizárólag hazafias és világnézeti problémák után kutatnánk, mert nemes önzése, a rosszindulatúan kapzsiságnak nevezett vagyonszeretete, a tulajdonához való görcsös ragaszkodása, merőben szembeállították a kommunizmussal, amely nem csinált titkot abból, hogy előtte még a verejtékkal szerzett magántulajdont sem lehet sértetlennek tartani, mert ha a közösség érdeke a kommunista államban megkívánja azt, hogy a legapróbb magántulajdonokat is megszüntessék, ám arra a szovjet uralma bármikor hajlandó. Ez a szellem borzalmas pusztulást eredményezett, elsősorban a termelés tekintetében. Megszülte a legremesebb munkaiszonyt, ami már az éhínség szelét hozta.

A városi lakosság kezdettől fogva szinte tétlenségre volt kárhozthatva, nem volt semmi lehetősége sem arra,

hogy komoly munkához kezdjen, nem csupán világnézeti és morális okoknál fogva, de azért sem, mert az ipar nyersanyaghoz nem tudott jutni, viszont a kereskedelem számára nem volt áru, amellyel kereskedhetett volna. A lateiner társadalom pedig soha oly munkátlan s annyira tehetetlenül tétlen még nem volt, mint a bolsevizmus uralmának idején. Életét csupán a betevő falat utáni kétségbeesett rohanásban, állandó izgalomban s mélységes elkeseredésben töltötte. Nem is vették jó néven, ha, dolgozott, pedig sokan vállalkoztak volna az éhség réme miatt a legnehezebb fizikai munkára is. A munkátlanság szelleme veszedelmesen kezdett átragadni a falvakra is, ahonnan várta élelmezését a városi lakosság. Csizmadia Sándor ugyan még március 30-án úgy nyilatkozott, hogy bejárta a dunántúli megyéket — amely területek elsősorban voltak hivatva az országot élelemmel ellátni — s azt tapasztalta, hogy nincs több bevetetlen föld, mint rendes időben szokott lenni. De ha meg is történtek a, hivatalosan normálisnak elismert vetési munkálatok, ez a tény még nem biztosította a zavartalan aratást. A kommunista vezetők abban bíztak, hogy a parasztember nem törődik azzal, mi van kint a nagyvilágban, ha jó az idő, nekifog a munkának, szánt és beveti a földet.

A kommunista uralom nem vette számításba azt a körülményt, hogy a szántóvető ember lelkének mélyéről fakad az a tulajdonsága, hogy elsősorban a maga földjét szántja fel és veti be s ha megkéri a szomszédja, segít neki a viszonosság alapján, de ismeretlen, vagy idegen emberek földjének túrására, amikor azt sem tudja, hogy kinek a magtárába kerül a termés, nem kapható. A kommunizmus agitátorai hamarosan tapasztalhatták, hogy erre még kényszeríteni sem lehet a magyar földművelőt. Eleinte megpróbálták, hogy szépszerével hozzáférközzenek, kiáltványt intéztek a falvak felé, de ennek refrénje már ismeretes volt: „...dolgozzon, termeljen a földműves, vagy álljon be a proletárhadseregbe. Vérével, vagy verejtékével áldozzon az eszme diadaláért.”

Minden röplapjuk, plakátjuk, kiáltványuk ezzel a

kitétellel végződött: dolgozzatok! Ugyanekkor ők megmaradtak a mások biztatásánál.

A magyar földművestársadalom nem tudott megbarátkozni a kommunisták eszmevilágának köztulajdon elveivel, mert lelke azoktól a gondolatoktól és vágyaktól volt áthatva, melyeket Nagyatádi Szabó István képviselt s ezek a tulajdonjogi birtoklást s annak legszentebb védelmét jelentették.

Hiába keresték ezeket az elveket a kommunista államban, sehosem tudták felfedezni. Éppen ezért nem örültek a nagybirtokok elorzásának sem, részint azért, mert tudták, hogy ez az út az ő földjükig is el fog vezetni, másrészt pedig ezeket a területeket eddig úgy szemlélték, amelyekből törvényes úton, kellő jogi támaszték mellett maguknak akartak szerezni. Az orosz kommünt utánzó népbiztosok figyelmen kívül hagyták azt, hogy a magyar földművelő lelkére nem lehet szolgai módon ráhúzni Lenin eszméit. A magyar néplélek ismeri az ajándékozás fogalmát, el tudja gondolni azt is, hogy ez a nemes cselekedet, előtte eddig még nem tapasztalt formában, bőkezűen nyilvánul meg, de nagyon jól tudja, hogy az ajándékozásnak előzményének kell lennie. Ilyen alapon lelkesedett a háború után a földreformért is, mert tudta, hogy azt neki megígérték, amíg a harctereken verezett, de sohasem gondolt arra, hogy minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül, elorzás által jusson annak birtokába. Nem is bízott volna az ilyen földreformban, mert ez szerinte nem lett volna más, mint igaztalanul jött vagyon.

A szocialista és kommunista párt paktuma azon az alapon jött létre, hogy a hatalom a munkás-, paraszt- és katonatanács diktatúráján fog nyugodni. Ebből a diktatúrából azonban a parasztok úgyszólván kezdettől fogva hiányoztak. Április 14-ig ugyan névleg szerepelt a népbiztosok között a gazdasági cselédség egy csekélyke töredékének képviselőteként Csizmadia Sándor, de pár heti népbiztossága után ő is önként visszavonult.

A Földmunkások Országos Szövetsége, amely alakulat tulajdonképpen egyik szakszervezete volt a szociáldemokrata pártnak, termelte ki a kommün számára Nyisztor Györgyöt, ezt a demagóg népszónokot, de annál

gyengébb ítélőképességgel megáldott embert, akinek karakterére jellemző, hogy röviddel a kommunizmus uralomrajutása előtt még maga is elítélte a bolsevizmust. Ez a szerencsétlen földművelő inkább sajnálatra és szájalomra, mint megvetésre érdemes, aki pojáca volt Kún Béla kezében. Cípelték magukkal kényük-kedvére olyan helyekre, ahol ez a bárdolatlan szavú, de egyébként jóízű népszónok reklám lehetett számukra. Ő vele akarták a forradalmi hangulatot a falusi nép közé vinni s ott állandóan ébren tartani.

A bolsevisták földbirtok körüli politikájuk során a maguk igazolására könyvelték el azt a forradalmi hangulatot, mely még a Károlyi-éra alatt mutatkozott a termelő-szövetkezetek megalakításával kapcsolatban. Pedig ezek a szórványos esetek nagyon hamis képet szolgáltattak a nép érzésvilágáról, amelynek higgadtabb elemeiben sohasem élt a birtokok kommunizálása iránti vágy. Ezen a téren is nagyot csalódtak a kommunista vezetők, mert azt hitték, hogy szocializálási módszerükkel meg fogják hódítani a falvak népét, amely csatlakozni fog hozzájuk s így nem kell viaskodniok ezek ellenforradalmi hangulatával. Nem mérlegelték azt a tényt, hogy a Károlyi-éra alatt lefolyt birtokfoglalások is csak a legképtelenebb izgatások hatása alatt történhettek meg s a legműveletlenebb mezőgazdasági cselédség körében kaphatott szárnyra csupán ideig-óráig ez a hangulat, éppúgy, miként a városi lakosság közül is csak a csőcselék lelkesedett szabad rablási vágytól vezérelve az utcai rendezavarásokért. A mezőgazdaság legműveletlenebb rétegeiben sem volt általános a kommunizmus iránti szimpátia, mert ők is hamar rájöttek arra, hogy a bolsevizmus tulajdonképpen a legborzalmasabb rabszolgasággal kínálja meg őket, amikor a pokol tüzében paradicsomi jólétet ígérget, amely jólétről hamar kitűnt, hogy állandósulása szörnyűbb lett volna számukra a legsötétebb jobbágyrendszerénél.

De egyébként sem tudott a legminimálisabb tekintélyre sem szert tenni ez a rendszer. Annál inkább terjedő azonban ellene a gyűlölet.

A bolsevista földbirtokpolitika látszólagos komoly-

ságát is már melegében lerontotta az a kapkodás és esztelen gyorsaság, amivel a magyar föld elrablásába kezdtek. Ennek megvalósítását ugyanis nagyon rövid időhöz kötötték, miközben fennen hirdették, hogy ezen a téren fél munkát nem akarnak végezni, mert az a cél vezeti őket, hogy a birtokok szocializálása azonnal és az egész vonalon megvalósuljon. Maga Böhm Vilmos írja, hogy „a szocializálás a forradalom pillanatában erőteljes és halaszthatatlan követelésként került a proletárforradalom megvalósítandó feladatai közé”.² Tették pedig ezt annak ellenére, hogy maguk a vezetők is meg voltak győződve cselekedetük helytelenségéről. Bevallja ezt Böhm Vilmos is, amikor ezeket írja: „A gazdaságilag iskolázott munkásság is érezte — még a proletárdiktatúra hatása alatt is —, hogy a szocializálás mily nagy gazdasági és technikai korlátokat és nehézségeket támaszt, de — és itt jön legpörébbre vetkőztetve a magyarországi kommunista rémuralom felfogása — az iskolázatlan rétegek gyors cselekvést kívántak.” Ez jellemzi leginkább nemcsak a proletáruralom birtokpolitikáját, de ennek a rendszernek teljes berendezkedését is: az iskolázatlan rétegek követelése, amelyik még ekkor nem hallotta ki saját követelő szavából azt a borzalmat, hogy tulajdonképpen a maga halálát kívánta. A kommunista vezetőknek viszont nem volt erkölcsi bátorságuk arra, hogy a még általuk is lehetetlennek minősített csőcselék-birtokpolitikától elálljanak. Ezt nem is teheték meg, mert erre a rétegre támaszkodtak, ennek a csőcseléknek a képviselői voltak. Egyet jelentettek. Saját emberük felel meg arra a kérdésre is, hogy miért nem mertek szembeszállni ezzel a réteggel:

— Félték, hogy ellentétbe kerülnek az októberi forradalom alatt hirdetett felelőtlen demagógiájukkal.³

Ilyen körülmények között született meg a kommunisták birtokszocializálása, mely nem segített az egyéneken, nem a közösségen, kárára volt a termelésnek, az ellátásnak, s legfőképp a szociális és gazdasági helyzetnek s visszadöntötte a mezőgazdasági cselédséget még a job-

² Böhm Vilmos: „Két forradalom tüzeiben” című könyve.

³ Böhm Vilmos előbb említett munkája.

bágyidőknél is sokkal rosszabb sorsba. Birtokpolitikájuknak az volt az alapja, hogy minden 100 holdon felüli birtoktulajdont köztulajdonná nyilvánítottak, amely területeket névleg szövetkezeti alapon, valójában azonban anarchiával műveltek. Ezek a termelőszövetkezetek ugyanis nélkülöztek minden olyan kelléket, amelyek arra mutattak volna, hogy a szövetkezeti eszme ideáljait követik. Nyílt rablása volt ez a földnek. A nagybirtokok élére úgynevezett termelőbiztosok kerültek, akiknek egy része teljesen tájékozatlan volt úgy a mezőgazdasági munkával, mint annak irányításával szemben. A mezőgazdasági cselédség számára biztosított kollektív szerződés megszűnt s a bér kérdését a népbiztosság diktatórikus alapon állapította meg, amit az érdekelteknek el kellett fogadniuk, mert a földmunkásság felé sem szűkölködtek a halálbüntetéssel való fenyegetésben. Az elégedetlenek felett véstörvényszékek ítéleztek, amely kommunista bíróságok könyörtelen ítéleteket hoztak a „felszabadítottakra”, akik Dózsa György lázadása óta ilyen elnyomásban valóban nem részesültek. A mezőgazdasági munkásokat a legképtelenebb fenyegetésekkel próbálták munkára szorítani. Csak úgy ontották a parancsokat, felhívásokat, a kiáltványokat, a véstörvényszékekkel és halálbüntetésekkel való fenyegetéseket.

Ilyen körülmények között könnyen érthető, hogy nemcsak azok a kisbirtokosok, akiknek vagyona nem haladta meg a 100 holdat — akiknek egyébként állandóan attól kellett tartaniuk, hogy a magántulajdon megsértése az ő vagyonukat is előbb-utóbb utol fogja érni —, hanem a törpebirtokosok, de a teljes szolgasorsra kárhóztatott mezőgazdasági cselédség is hamar szembefordult a kommunizmussal, eleinte morajló elégedetlenségként, később azonban nyílt ellenforradalmi hangulattal.

A termelő szövetkezetek egyébként is hamar átalakultak eredetileg tervezett formájukban. Eleinte azzal kecsegtették az ilyen közösen művelt birtokok népét, hogy munkájuk alapján fognak részesülni a közös haszonból, amely kommunista elv a gyakorlatban hamar fejetetejére állította az egész mezőgazdasági termelést. Nem adtak ugyanis normát arra, hogy miként viszonyít-

tassanak egymáshoz a részesedés aránya s munka kvalitása és kvantitása. Erre fokmérőt találni nem is lehetett az ő rendszerükben s így a kommunista gazdálkodás valójában a munkában való amerikázást szankcionálta. Képtelenség volt ugyanis a haszonban való osztozkodásra elfogadható alapot találni, de egyébként is visszatetszést szült a részesedési metódus, különösen a városi munkás-ság körében, mert ez azt is igazságtalannak tartotta, hogy a föld hasznából csak a mezőgazdasági proletariátus részesedjen.

A szovjettanács június havában tartott ülésén el ejtette a termelőszövetkezeti haszonrészesedést. Később pedig a termelőszövetkezeti gazdasági csőd arra bírta a kommün intézőit, hogy a termelőszövetkezetek létesítésének abbahagyásával, a kollektív gazdálkodást más formában kíséreljék meg. Ennek kitervelésére azonban már nem volt idejük. A tanácsköztársaság életének idején, rövid pár hónap alatt bebizonyosodott, hogy az általuk évtizedek óta sürgetett szociális termelésből nem fakadt jólét s hogy a földnek szocialista alapon való megművelése nem egyéb agitációs gondolatnál, amellyel lehetséges esetleg egyes vidékek alacsonyabb műveltségű gazdasági cselédségét izgalomba, esetleg ideig-óráig forradalmi hangulatba hozni, de ez a föld-anarchiára való törekvés a gyakorlatban a legcsúfosabb kudarccal végződik. Ilyen körülmények érlelték meg a földmunkástársadalom körében is azt a gondolatot, hogy a kommün nemcsak a legborzalmasabb államéleti forma, amely egyes társadalmi rétegeken felül az egész emberiség pusztulását jelenti, de gazdaságilag és szociálpolitikai is összeroppannak agitációs gondolataik abban a pillanatban, amikor elméleti térről a gyakorlat útjára akarja átvinni elveit.

A hónapokon keresztül tartó kommunista próbálkozások között a magyar mezőgazdasági termelés a legnagyobb veszedelembe jutott, sőt országszerte valósággal meg is akadt. Ezt a szomorú, nemzetünk egyetemére kiható helyzetet még inkább érezte az a nyílt rablás, amit a kommunista uralom folytatott rekvirálások címén. E tekintetben nem volt kivétel termények, vágóállatok.

tenyész- és igásállatok tekintetében. Bőszítette a népet az a rendszertelenség is, amellyel ezeket végrehajtották s amelynek során nem kímélték a legszegényebb törpebirtokost sem. De hamarosan köztudomású lett a nép között is, hogy az elrekvirált termények és állatok nem az általános népnymor enyhítését, hanem a termelőbiztosok, politikai megbízottak és népbiztosok dőzsölését szolgálták.

A földművelő rétegek bolsevistaellenes magatartásának azonban pusztán materiális vonatkozású momentumaitól eltekintve is voltak mély gyökerei, amelyeknek legfőbb okát a magyar faj karakterében kell megtalálnunk. A magyar földművelő nép okosan önző és sok tekintetben elzárkózó sajátsága nem alkalmas lelki diszpozíció olyan eszmék befogadására, amelyek előtte ismeretlenek, s amelyek éppen azon a ponton támadják meg, amelyből hosszú évszázadok óta kifejlődött rajongó földszeretete. Nem tudott ezen a lelki összetételen változtatni a bolsevista propaganda sem, amely sajtótermékeit úgyszólván zúdította a, falusi nép felé. Ezzel elsősorban az volt a vezetők taktikai célja, hogy megnyugtassák a kiscgazdákat, nehogy aggódjanak amiatt, hogy az ő földjük is sorra kerül. Már 1919 márciusában szélnek bocsajtották a falvak felé Kun Béla „Kie a föld” című füzetét, amelyben a feltett kérdésre az volt a felelet, hogy *az államé*. Búza Barna tétele tehát, amely szerint azé a föld, aki megműveli, rövid pár hónap alatt meglehetősen nagy utat tett meg. A kommunista állam Kun Béla elképzelése szerint nem jön zavarba amiatt, hogy mit csináljon ezzel az óriási kiterjedésű és értékű földdel. A gyakorlat azonban egészen mást eredményezett: megbuktak egész rendszerükkel.

1919 április 4-én jelent meg a Forradalmi Kormányzó Tanács XXXVIII. sz. rendelete⁴ a bolsevizmus

⁴ A bolsevisták földbirtokrendelete így intézkedett:

1. §. Magyarország földje a dolgozók társadalmáé. Aki nem dolgozik, annak tulajdonában föld nem maradhat.

2. §. Minden közép- és nagybirtok, minden tartozékával, élő és holt fölszereléssel, valamint mezőgazdasági, ipari üzemével együtt, minden megváltás nélkül a proletár állam tulajdonába megy át.

3. §. A kis- és törpebirtok a hozzátartozó házzal és melléképületekkel együtt

hivatalos orgánumban, a Tanácsköztársaságban, amely úgy intézkedett a magyar föld sorsáról, hogy minden 100 magyar holdat meghaladó földbirtok az állam tulajdonába megy át.

Ugyancsak április 4-én jelent meg a földművelésügyi népbiztosság 13 pontból álló rendelete, amely a termelés folytonosságát, a munkabérek kifizetését s az üzemanyagok beszerzését a következőképen akarta biztosítani: Aki 100 magyar holdnál, vagyis 75 kat. holdnál nagyobb birtokon saját számlájára gazdálkodik, köteles a vármegyei direktoriumnak haladéktalanul bejelenteni, ha valamely pénzügyintézetnél betétje, vagy folyószámlakövetelése van. A bejelentett összegek felett csak a, vármegye direktoriumának előzetes hozzájárulásával lehet rendelkezni.

Ha a 100 magyar holdnál nagyobb birtoknak felelős kezelője hitelt érdemlőleg igazolja, hogy pénz nem áll rendelkezésére, a vármegye direktoriuma az illető gazdaság részére alkalmas pénzügyintézetnél folyószámlát nyitathat.

A pénzügyintézetek betétre, vagy folyószámlára kifizetéseket csupán a vármegyei direktoriumnak utalványára eszközölhetnek. A vármegyei direktoriumnak a községi birtokrendező és termésbiztosító bizottság tesz javaslatot a szükséges utalványozások foganatosítása végett,

A vármegyei direktorium felelősség mellett ellenőrzi, hogy a községi birtokrendező és termésbiztosító bizottság kötelességeinek megfelel-e. Ha a kijelölt pénzügyintézetek elegendő pénz felett nem rendelkeznek, a, pénzügyintézeti központhoz fordulhatnak.

megmaradnak az eddigi tulajdonokban. Hogy mely birtoktestek minősíthetők kis-, vagy középbirtoknak, azt a helyi viszonyok figyelembe vételével mindenkor a földművelésügyi népbiztosság határozza meg.

4. §. Sem a köztulajdonba átvett földbirtokok, sem azoknak felszerelése egyese-
sek, vagy csoportok között nem osztható fel.

5. §. A köztulajdonba vett földbirtokok szövetkezeti kezelése a földet művelő
mezőgazdasági proletárságnak adatik át. Ilyen termelő szövetkezet tagja lehet
minden tizenhat éven felül levő férfi és nő, aki a termelésben megfelelő számú
munkanappal vesz részt.

6. §. A szövetkezetekről később kiadandó rendelet fog intézkedni

7. §. A nagy- és kisgazdaságok termelésének irányítója a földművelésügyi
népbiztosság, ellenőrzői a helyi tanácsok.

A rendelet április 4-én életbe is lépett.

Mindazok a gazdaságok, amelyeknek pénzszükségletei ilyen úton fedeztetnek, kötelesek minden pénzbevételeket a kijelölt pénzügyi intézményhez átutalni. Mindezeket a pénzügyi műveleteket azonban csak olyan pénzügyi intézmények végezhetik, amelyek a népbiztosság ellenőrzése alatt állanak. Természetesen ez a rendelet is — miként mindenik, — záradékul a forradalmi törvényszék pallóságát suhogtatta meg a vétkesek ellen.

Varga Jenő — aki a bolsevik éra pénzügyi népbiztosa volt s ennek a rendszernek egyik legképzettebb tagja, — eme rendeletek megjelenése után megállapította, hogy az ország földjének 50%-a, került kommunista kezelés alá, ami a szántóföld összességének körülbelül 35—40%-át tette ki. E szerint a kisbirtokosok tulajdonában maradt az ország főere jének másik 50%-a. Ez volt az a terület, amely a kommunizmus ideje alatt is birtokában volt a magántulajdon jogának. Eme földek tulajdonosai jelentették Nagyatádi Szabó István szervezkedési körét. Ez a réteg szöges ellentétben állott azzal az elvvel, amely kategorikusan kimondotta a megváltás nélküli birtok-kisajátítást, de birtokaik érintetlenül hagyásával sem érték el azt az eredményt, amit a kommunista vezetők hozzáfűztek, A kisbirtokos osztály már az első napokban tisztában volt azzal, hogy ez a feléje nyújtott momentáni kímélet csak átmeneti értékű, mert abban a pillanatban, amikor némileg rendbejön a kommunista állam, a nagyüzemek és nagybirtokok sorsa vár a kisbirtokokra, és kisipari üzemekre is. Ilyen körülmények között a kiscgazdatársadalom a kommün alatt állandóan úgy érezte magát, mint akinek szomszédjában már járt a végrehajtó, sőt az ő birtokát is leltározta, csak az árverés dátuma nincs még pontosan megállapítva. Ennek a szorongó érzésnek eltüntetésére átlátszó propaganda-eszközök alkalmazásával törekedtek a kommunista vezetők, mert a kiscgazdatársadalom dolgos kezére nagy szükségük volt a termelés folytonosságának biztosítása érdekében. Jellemző, hogy a május 13-án kihirdetett adómentességről szóló kommunista rendelet is éppen akkor látott napvilágot, amikor a legnagyobb vehemenciával indult meg a vörös hadsereg toborzása. A kiscgazdák

részére engedélyezett adómentesség letagadhatatlanul azzal a céllal történt, hogy megnyerjék őket hadseregük számára. A rendelet szerint minden olyan földbirtok, amelynek területe, ha szőlő 10, egyébként 100 holdat meg nem haladja, a hozzátartozó házzal és melléképületekkel együtt mentes minden adó alól.

Sőt annyira, mentek az engedékenység terén, hogy a rendelet megjelenéséig kivetett közadótartozások hátralékát is elengedték. Mire értékelhette azonban a gazdaközönség ezt a kegyet, amikor az adóelengedésről szóló LXXXVIII. sz. forradalmi kormányzótanácsi rendeletét egyidejűleg megjelent a földművelésügyi népbiztos felhívása arról, hogy minden gazdaság, tekintet nélkül arra, hogy 100 holdon felüli-e, vagy annál kisebb birtok, köteles kukorica-, árpa- és zabkészletét közellátás céljaira haladéktalanul Nagytéténybe szállítani, a sertéshizlalda címére. A beszolgáltatás alól csak a vetőmag-szükséglet volt mentes. Ez a rendelet nyílt bevallása volt annak, hogy ha meg is hagyta a kommün a 100 holdas birtok-egységeket magántulajdonokban, azok terményeit köztulajdonoknak tekintette, ami már nyílt rablás volt, azzal sem törődve, hogy vájjon miből élmezsi önmagát és állatállományát a gazdatársadalom.

Papiros-kimutatás szerint körülbelül 7 millió hold földet szocializáltak, amely területen megalakított termelőszövetkezetek élén, a földművelésügyi népbiztosság által kinevezett termelőbiztosok állottak, akik mellé, az egyes birtokokon dolgozó mezőgazdasági cselédségből üzemi tanácsot választottak.

A munkabéreket a tanácskormány rendelettel szabályozta. Ez azonban legnagyobb bőkezűsége mellett sém tudott megnyugvást kelteni, mert az egyre jobban erősödő áruhiány, a termelés teljes csődje, a pénz inflációja és a blokád miatt a legszükségesebb használati cikkek ára is oly horribilisen emelkedett, hogy még a kommunista fehérpénzzel legjobban fizetett alkalmazottak részére is teljesen hozzáférhetetlenek voltak.

Ilyen körülmények között napról-napra érezhetőbb lett, hogy a legtürelmesebb rétegek is átcsaptak a passzív magatartás teréről az aktív ellenforradalmi hangulatba.

Ezt a magatartást nagymértékben élesztette az a sok zagyva rendelet, amelyek kiadásában a kommunisták nem szűkölködtek. Ezek nyomában nagy összevisszaság keletkezett, amely helyzet bő lehetőséget nyújtott az ú. n. helyi direktóriumok önkényeskedéseinek.

Az április 5-én kiadott XL. számú forradalmi kormányzótanácsi rendelet akkép szabályozta a 38. számú rendelet végrehajtását, hogy községenként, járásonként és megyénként birtokrendező és terméstartósító bizottságok szervezését tette kötelezővé, amelyek alatta voltak a Budapesten felállított, ilyen ügykörrel felhatalmazott országos szervnek.

A földbirtokrendezés keresztülvitelére és a termelés folytonosságának biztosítására létesítették ezeket a bizottságokat a következő hatáskörrel:

1. *A községi birtokrendező és termelésbiztosító bizottság* három földművelő tagból állott, akiket a község földművestanácsa választott. Feladata volt azoknak az intézkedéseknek megtétele, amelyeket a földreformot végrehajtó szervek működéséről szóló utasítás előírt.

2. *A járási birtokrendező és termelésbiztosító bizottság* a járás földművelőtanácsa által választott három tagból állott. Olyan ügyekben intézkedett, amelyekben két, vagy több község volt érdekelve.

3. *A vármegyei birtokrendező és termelésbiztosító bizottság* szintén három földműves proletártagból állott, akiket a vármegyei munkástanács direktóriumuk küldött ki. Feladata volt a földreformot végrehajtó szervnek adott utasítások alapján olyan földterületekre intézkedni első fokon, amelyek két, vagy több járás határát érintették.

4. *Az országos birtokrendező és termésbiztosító bizottság* a földművelési népbizottság tagjaiból, valamint a Földmunkások Országos Szövetsége által kiküldött három tagból állott. A tanács előadóiként a földművelésügyi népbizottság kebelében lévő birtokpolitikai és szövetkezeti osztály szerepeltek. Három feladata volt: *a)* a termelés általános irányítását intézni, *b)* előkészíteni a végleges birtokrendezés szabályait, *c)* végső fokon dön-

teni a vármegyei birtokrendező bizottságok által felterjesztett vitás ügyekben.

Ezek a szervek éppúgy, mint a többi szocializáló bizottságok és tanácsok, valóságos anarchiával működtek. Nagyon jellemző erre vonatkozólag egyik vezető tagjuknak, Böhm Vilmosnak a nyilatkozata:

— Az anarchiát fokozta egyes népbiztosok mohósága, naivsága és tudatlansága s végeredményében a forradalom fennállását veszélyeztető hisztériája.

Mindenáron produkálni akartak. Rákosi Mátyás népbiztos tudvalevőleg kiadott egy rendeletet még március 23-án, a kommunizmus ízelítőjeként, amelyben elrendelte, hogy az élelmiszerüzletek, gyógyszertárak és dohánytőzsdék kivételével az összes üzletek bezárandók s az árúk csak népbiztosi engedéllyel adhatók el. A rendelet végén következett a soha el nem maradó kommunista refrén: „Aki pedig ezen rendelet ellen vét, a forradalmi törvényszék elé állítatik és halállal büntetetik.” Ha a bezáratott üzletekben nem is volt már mit eladni, a bolsevizmus gondoskodott arról, hogy olcsó legyen a halál osztogatása. Ilyen fenyegető rendeletekkel árasztották el a falvakat is. Érthető, hogy ezek a szörnyűségek csak szaporították a diktatúraellenesek számát. Az ellenforradalmi hangulatot táplálta a sok megaláztatáson és nélkülözésen kívül annak tudatossá válása is, hogy a földbirtokok szocializálása elsősorban nem azért történt, hogy a nép jogos földigényét kielégítsék, hanem, hogy a belterjesebb gazdálkodásra momentán nagyobb valószínűséget nyújtó nagybirtoki gazdálkodás által jobban gondoskodhassanak a városokban élő ipari munkásságról. Ezt a kirívó osztályszempontjukat így fogalmazták meg:

„Főcél a városi dolgozótársadalom élelmezésének biztosítása.”

A földművelő rétegek áhított forradalmosítása is csupán ezt a célt kívánta szolgálni. Ez a nyíltan bevallott cél világít rá legjobban arra, hogy mily elviselhetetlen szolgásgot akart a kommunizmus a földművelő rétegekre zúdítani. Új jobbágyrendszert akartak meghonosítani, amelyet a kommunista államberendezkedés azzal a fel-

adattal igyekezett munkában tartani, hogy két keze munkájával ellássa a kommunista ipari rétegeket. Ezt a szolgáltatást nem a föld termése, hanem az állam honorálta volna, ami a legteljesebb leláncolását jelentette volna a falu népének. A kommunista gondolat szerint a földmi velő társadalom, mint az élelmiszertermelők rétege dolgozik s ennek ellenében a kommunista állam fixumot ad neki. Más kilátása tehát nem lett volna a föld népének a kommunista ideálok államában, minthogy esetleg a gyomrát megtömheti, mert minden egyéb, amit az állani ad, a kultúra, a könyvek, a szórakozás lehetősége stb. mind annyira a teljes szabadságvesztés jegyében történtek volna, hogy még a szocializált birtokok legműveltelebb cselédsége is hamarosan rájött arra, hogy tulajdonképpen mindenét feláldozná, még a szabad költözködési jogot is, ha régi ura földjének elorzását tétlenül nézné.

Ez a mezei proletariátus lett volna a kommün legszánandóbb rétege. Szabadsága teljes feláldozásával, a borzalmas reménytelenségben benne megvalósult volna a falankszter gépembere.

Megjegyzendő, hogy a kommunizmus pár hónapi uralma alatt még nem tudta teljesen kimutatni méregfogát a földművelő réteggel szemben, mert pl. a földrendelet a mezőgazdasági munkák kellős közepén jelent meg s a proletár lakosság élelmezése szempontjából egyelőre ajánlatos volt némi óvatosságot tanúsítania. Ez meg is nyilvánult különösen atekintetben, hogy a szocializált nagybirtokok vezetése és kezelése nagyobb részben a régi birtokosok kezében maradt, amit úgy oldottak meg, hogy a régi birtokosokat saját földjük termelőbiztosává nevezték ki.

Később maguk a kommunisták is bevallották, hogy nagyon tanulatlanul és tapasztalatlanul vágtak neki „huszáros, bravúr-attakkal” a földkérdés megoldásának. Ez a bravúr azonban a legszomorúbb kísérletezés volt ezer esztendő óta a magyar földdel, aminek nagyon drága árát fizette meg később az egész ország.

Csakhamar kitűnt, hogy magukban a vezető körökben is súlyos ellentétek állottak fenn. Nem tudtak együtt-

működni a különböző gazdasági ügyeket vezető népbiztosságok sem. Gyakran megtörtént, hogy ugyanabban a dologban homlokegyenest ellenkező rendeleteket adtak ki. Bevallja ezt maga Varga Jenő is „A magyar tanácsköztársaság szervezete” című könyvében. Ezen igyekezett enyhíteni a szovjetkongresszus ama intézkedése, amely az összes gazdasági ügyeket felölelő népbiztosságokat egy szervbe, a Népgazdasági Tanácsba terelte.

A kommüingazdálkodás krónikus bajain azonban ez a koncentráció sem tudott segíteni. A városok, de különösen a főváros élelmezése oly siralmas volt, hogy a lakosság a legborzalmasabb éhínséggel küzdött. A kommunizmus bukása előtt hat héttel a termelészövetkezetek legfanatikusabb képviselője, Hamburger Jenő, a szovjetkongresszuson már kénytelen volt bejelenteni a fokozódó zavarokat.

„... El lehetünk készülve arra — mondotta —, hogy a mezőgazdasági proletariátus körében folyamatban lévő erjedési processzus a bekövetkező aratási munkálatok idején komolyabb zavarokat fog előidézni. Különösen, amióta a forradalom részéről a kék- és fehérpénz közötti különbséget bevetették a földmunkások köztudatába, azt észleltük, hogy ott egy bizonyos kellemetlen, tőlünk való eltávolodási irányzat kapott lábra.”

Böhm Vilmos is megerősíti ezt „Két forradalom tüzeben” című könyvében, amikor azt írja, hogy a falu, amely a,z ország lakosságának 60%-át öleli fel, eltávolodott a forradalomtól, elégedetlenné vált s részben a passzív, részben az aktív ellenforradalomhoz csatlakozott. Nem termelt, nem élelmezte a városi lakosságot, nem védelmezte a neki földet nem adó hazáját, „nem kergette el kaszával, kapával a visszatérő földesurat és földbirtokosokat,” nem fejtett ki ellenállást, amikor azok újra birtokukba vették a földet.

Ebből a megállapításból azonban hiányzik a leglényegesebb igazság és pedig az, hogy a falu népe kezdettől fogva teljesen távol állott úgy a Károlyi-féle forradalomtól, mint a proletárdiktatúrától. Leginkább az utóbbtól, mely olyan rabszolgaságot zúdított rá, hogy alig várta földesurának visszatérését, mert remélte, hogy

az újjászületett ország higgadt légkörében teljese­dést fog nyerni egyik legmélyebben gyökerező vágya, a törvény útján való földhözjutás.

A kommün uralma alatt a kispasztársadalom első perctől kezdve tudatában volt annak, hogy az a megkülönböztetett bánásmód, amit élvezhetett a nagy- és közép­birtokosokkal szemben, nem a gyengébb őszinte felkarolását jelenti, hanem csupán biztosítani akarta a kispasztaréteg passzivitását, amíg a nagybirtokosokon sikerül elvégezni a halálos ítéletet. *Csodálatos egyértelműséggel és bátorsággal utasította vissza a falu népe azt a szerepet, hogy kedvezmények ellenében hamis fehérpénzért élelmező je legyen annak a városi proletariátusnak és vörös hadseregnek, amely a forradalmat az országra zúdította. A kispasztársadalomnak ez a visszautasító magatartása volt a bolsevik uralom pénzügyi, politikai és hatalmi összeomlásának legfőbb oka.*

Abban a pillanatban, a, mint érezni lehetett a gazdaság­szadalom ellenforradalmi érzületének megnyilatkozását, a tanácsköztársaság napjai meg voltak számlálva. Még vérese­k voltak Kalocsán, Abonyban, Devecserben, Nagykanizsán, Kapuváron, Bakónakon stb. a fák s a föld azoknak a földmívelőknek a véré­ről, akik Szamuelli áldozatai lettek, amikor ennek az átkos rendszernek intézői már menekülésre gondoltak.

A román hadsereg megindulása nélkül is összeroppanás előtt állott a kommunista uralom. Amily mértékben nem tudta megakadályozni ez a rémuralmi rendszer legborzalmasabb vérengzéseivel sem az ellenforradalmi szellem terjedését, éppúgy, a vörös hadsereg sem bírta már tartani a harctéri hadállásokat. Ezt a hadsereget legnagyobb­részt ipari munkások és földmívelők alkot­ták. Megjegyzendő, hogy az utóbbiak nem a kommunista eszmékért, hanem az integritás gondolatáért lelkesedtek s ragadtak fegyvert. Ezt a hangulatot azonban végkép demoralizálták a hinterlandbeli közállapotok. Érdekes jelenség, hogy a vörös hadseregben a bomlás lavínája nem a földművesalakulatokban, hanem a munkásezredekben indult meg.

A budapesti állami gépgyár 8-ik számú munkás-

ezrede május végén Koropkónál önkényesen elhagyta helyét a fronton. Ezután már nem lehetett feltartóztatni a vörös hadsereg züllését. A munkás-zászlóaljok fokozatosan elhagyták helyüket, végül csak a naciona-, lista földművesezredek kötelékei maradtak meg. Ezek azonban minden kommunista és szocialista öntudattól mentesen a nacionalizmus jegyében állottak a hadsereg szolgálatában. Az ellenforradalmi agitáció ellensúlyozására, amit közöttük a tisztek tápláltak, Landler hadsereg-főparancsnok taktikai okokból felvetette azt az eszmét, hogy a vörös zászló mellé a nemzetiszínű lobogói is fűzzék ki. Nagyon szorult helyzetben volt már ekkor a vörös hadsereg, amire jellemző Landlernek június 23-án Kun Béla címére feladott következő távirata:

„A jelen pillanatban a nemzeti érzés felkeltése nélkülözhetetlenül szükséges. A Sátoraljaújhely környékén toborzott egyének a, nemzeti szalag viselését követelik. Hasonló jelenségek a harcoló csapatoknál is előfordulhatnak, amennyiben rövidesen radikális irányzat nem nyilvánulna a kormányzótanács részéről, úgy a frontbomlás elkerülhetetlen lesz.”

Kun Béla iszonyodva fordult el attól a lobogótól, amelyik a nemzetet még ebben a teljesen lesújtott állapotában is, titáni teljesítményre lett volna képes indítani. Egyetlen kézmozdulattal elutasította Landler javaslatát s nem engedte meg a nemzeti színek viselését, amire július 24-én kitört az ellenforradalom a frontokon. Ehhez járult a vörös hadsereg katasztrofális veresége. A kommunisták által is legjobb csapatnak elismert, túlnyomóan földmíves katonákból álló 6. hadosztály felbomlott. Ez a helyzet lehetővé tette, hogy a románok ellenállás nélkül jöhessenek Budapest felé. Kun Bélának még csak annyi ideje volt, hogy a proletárdiktatúra bukását bevallja. Megbukott ez a rendszer gazdaságilag, politikailag, katonailag és erkölcsileg.

A forradalom jogforrásául előtérbe hozott Központi Munkástanács augusztus 1-én új kormányt választott, miközben Kun Béláék Böhm Vilmos segítségével, — aki időközben a bécsi kommunista követséghez mentette át magát — kiszöktek a felelősségrevonás elől. Az akkori

osztrák kormány megtagadta kiadatásukat. Ugyancsak ebben a védelemben részesült Kun Béla 1928 tavaszán is, amikor Bécsben letartóztatták. Dinghoffer osztrák igazságügyi miniszternek állásába került ugyan Kun Béla kiadatásának megtagadása. A proletárdiktatúra vezére megúsza a felelősségrevonást azzal a háromhónapi börtönbüntetéssel, amit az osztrák bíróság rótt rá az Ausztria területén elkövetett kommunista üzemek miatt.

A kommunizmus csúfos bukása után a Központi Munkástanács úgynevezett „szakszervezeti kormányt”⁵ választott.

A kormány hivatalba lépése után nyomban proklamációt adott ki, melyben nyilvánosságra hozta, hogy az ántánt a béketárgyalások megkezdését a tanácskormány távozásához köti. A szakszervezeti kormány bejelentette ama szándékát, hogy az öntudatos, szervezett munkásság erejére kíván támaszkodni. Céljának tekintette a rend fenntartását és az antanttal való tárgyalások megkezdését. Ezekre vajú tekintettel felhívta az ország népét, hogy fegyelmezetten várja be az eseményeket.

A Peidl-kormány egyhetes uralma tulajdonképpen abban merült ki, hogy törvényszerű színezetet kívánt adni a kommunista rendeletek sorozatos hatálytalánításának.

Augusztus 2-án arra ébredt az ország népe, hogy ismét „magyar népköztársaságban” él.

A kormány első intézkedése a generális amnesztia-rendelet volt azokra akik 1919 március 21-től augusztus 2-ig terjedő időben politikai természetű bűncselekmények miatt kerültek börtönbe.

A borzalmas éhínség előtt álló ország lakosságának élelmiszerekkel való ellátását kívánta szolgálni Knittelhoffer Ferenc közéleti miniszter rendelete, amely

⁵ Ennek a párnapos szociáldemokrata kormánynak tagjai voltak: miniszterelnök: Peidl Gyula, külügyminiszter: Ágoston Péter, kereskedelemügyi miniszter: Dovcsák Antal, közoktatásügyi miniszter: Garbai Sándor, közéleti miniszter: Knittelhoffer Ferenc, pénzügyminiszter: Miakits Ferenc, belügyminiszter: Peyer Károly, népjóléti miniszter: Szabó Imre, hadügyminiszter: Hanbrich József, földművelésügyi miniszter: Takáts József, igazságügyminiszter: Garami Ernő, nemzeti-ségi miniszter: Knaller Győző.

kimondotta, hogy gabonát közvetlenül a termelőtől senkisé is vásárolhat, a termelő terményeit senki másnak nem adhatja át, csupán a kerületi termény hivatal átvéő közegeinek.

Augusztus 5-én jelent meg Peyer Károly belügyminiszter rendelete arról, hogy a kormány államrendőrséget állít fel, amely a belügyminisztérium alá tartozik.

Garami Ernő nevében, aki még Svájcban tartózkodott, Ágoston Péter adta ki a rendeletet a bíróságok és államügyészségek működésének visszaállításáról a sajtószabadságról, amely utóbbi rendelet az 1918. évi II. néptörvényt jelölte meg irányadóul, valamint a lakásrekvíráiási eljárások s ezek köztulajdonba vételére vonatkozó kommunista rendelkezések hatályon kívül helyezése ügyében. Ugyancsak Ágoston Péter állította, helyre az ügyvédi kamarák autonómiáját is.

Augusztus 6-án jelent meg Miakils pénzügyminiszter első rendelete az Osztrák-Magyar Bank bankjegyeinek a kommunisták által üldözött kékpénznek hatálybá helyezéséről s miközben a románok már Budapest külvárosaiban voltak, megjelentette Peyer belügyminiszter az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokról szóló rendeletét.

A Peidl-kormány uralmának utolsó napján jelent meg az a rendelet, amely az ipari és kereskedelmi üzemek köztulajdonba való vételét hatályon kívül helyezte. Dovcsák kereskedelmi miniszternek erre vonatkozó rendelete így szól:

A magántulajdon joga, mindazon ipari és kereskedelmi üzemek tekintetében, amelyek 1919 március 21-én magánjogi személyek tulajdonában voltak és amelyeket az említett időpont óta köztulajdonba vettek, helyreállt.

Ugyancsak ez a rendelet szüntette meg a szociális termelés szolgálatába állított kommunista hatósági szervek működését is, mint amilyenek voltak: termelőbiztosok, szakszervezeti megbízottak, munkásellenőrző tanácsok stb.

Takáts József földművelésügyi miniszter már nem jutott szóhoz, bár a fenti rendeletből arra kell következtetni, ha, a rendeletek kiadásában logikát keresünk, hogy

a magántulajdon jogát a földkérdésben is érvényesíteni akarlták. Erre már nem került sor, mert az ellenforradalmi pártok augusztus 7-én, a románoknak Budapestre (vak) bevonulását megelőző napon, puccsal átvették a hatalmat.

Váry Albert, aki a bolsevik uralom bukása után, a némileg helyreállott jogrend alatt a letartóztatott kommunistákkal szemben a vádhatóságot képviselte, 10 év elmúltával a kommunizmus magyarországi rombolását és kártevését így összegezte:

„A 133 napos rémuralom hihetetlen károkat okozott az országnak. Csaknem 600-at tesz ki azoknak az ártatlan áldozatoknak a száma, akiket forradalmi és véstörvényszékkel, terroristákkal, vörös katonákkal és Szamuelli Tiborral minden elfogadható és jogos indok nélkül legyilkoltak. A polgárok vagyona és minden java szabad rablás és fosztogatás prédája volt. Kirabolták az államkincstárat, fölforgatták a közhivatalokat. Reménytelen háborút kezdtek a csehekkel és románokkal, amiáltal növelték háborús vagyon- és vérveszteségünket. Ennek lett következménye, hogy a románok az országot megszállták és kirabolták... és ami a legborzasztóbb, hogy a trianoni békeszerződés oly igazságtalan és kegyetlen lett, annak nagy részben a kommunista uralom volt az oka. Éppen akkor, amikor a nagyhatalmak a béke fölött határoztak, nálunk kommunista forradalom tobzódott. Ezekben a komoly napokban nem volt senki, aki mellettünk szót emelt volna. Legrettenetesebb következménye azonban a kommunista gonosztevők garázdálkodásának az volt, hogy megbontotta a polgárok és felekezetek közötti lelki egységet s így gyűlölködésükből új, igaztalan gyűlölet fakadt s oly lelki zavart idézett elő, amely éppen akkor, amikor legnagyobb szükség lett volna az összetartásra, egymással szembeállította a polgárokat, munkásokat és felekezeteket. A kommunista gonosztevők kegyetlenkedései váltották ki az ítélőképességükben megzavart emberekből azokat a szégyenteljes cselekedeteket s bűncselekményeket, amelyeknek utó-

rezgéseit évekig zavarták a jogrend helyreállítására irányuló munkát.”

Azokat a végzetes és soha helyre nem hozható tévedéseket, amelyekbe a magyarországi szociáldemokrata párt a két forradalom, de különösen a bolsevizmus idején esett, később maga is belátta. Beismerésük szerint a „munkásosztály okult és tanult a bolsevizmusból. Megtanulta, hogy más osztályok törekvéseit és erőit nem becsülheti alá, erőszakkal és diktatúrával a nagy többség ellen kormányozni nem szabad, politikai és társadalmi harcokban sem csoportoknak, sem osztályoknak diktatúrát alkalmazniok nem lehet”.⁶

⁶ Népszava, 1929 május 1. Katasztrófa árnyékában. 37. oldal.

A PÁRTOK KIBONTAKOZÁSA

A kisgazdák politikai megszervezése.

Az ellenforradalmi puccsnak közvetlen előzménye volt az a tény, hogy az ellenforradalmi alakulatoknak augusztus 4-én sikerült értesülést szerezniök egy táviratról, amelyet Böhm Vilmos küldött Bécshői a Peidl-kormánynak. A távirat így szólt:

„Az antanttal a megegyezés kész. Ha bevesztek a látszat kedvéért a kormányba négy burzsujt és két parasztot, továbbra is mi maradunk az urak.”

Ez a távirat arra határozta el az ellenforradalmi erőket, hogy formálisan eltávolítsák a Peidl-kormányt. Attól tartottak, hogy az országra új Károlyi-éra következik. A puccs tervét közölték Romanelli olasz ezredessel, aki azt a végső percig ellenezte, attól tartván, hogy vér fog folyni Budapest utcáin. A román vezérkari főnök, Vasilescu azzal fenyegetődött, hogy ha a puccs nem fog simán, vér nélkül lezajlani, a hatalmak fegyveres beavatkozása elkerülhetetlen. Ennek ellenére augusztus 6-án éjjel felkeresték József főherceget alcsúti kastélyában s miután közölték vele terveiket, géppuskákkal felszerelt autón Budapestre hozták. A puccs napját augusztus 7-re tűzték ki. Eredeti terv szerint a puccsban résztvevők mindegyikének egy-egy szocialista minisztert kellett volna lefognia. Csilléry András, mint a polgári szervezkedés feje, a miniszterelnökségre volt irányítva s Schnetzer Ferenc feladata a hadügyminisztérium elfoglalása volt, ami délután hat órakor meg is történt. Ugyanekkor a miniszterelnökség palotája körül negyven lovasrendőrrel megjelent Csilléry András is, akihez csatlakozhatott már Schnetzer Ferenc.

A Peidl-kormány éppen minisztertanácsot tartott. Csilléry megjelent a kormány tagjai előtt és felszólította őket a lemondásra, akik az első pillanatban erről hallani

sem akartak. Éppen azon tanácskoztak, hogy kiket vegyenek be kabinetjükbe a polgári és földművelő elemekből. Csilléry András után rövid idő múlva Schnetzer is belépett a minisztertanács termébe, amikor drámai jele-
netek következtek, amelynek dialógusai így folytak le:

Schnetzer: Az urak mondjanak le . . ., az urak le vannak tartóztatva.

Garbai: Kinek a nevében követeli ezt?

Schnetzer: Az Egyesült Ellenforradalmi Pártok nevében.

Garbai: Milyen joron teszi ezt?

Schnetzer: Az erősebb jogán.

Garbai: Önöknek a történelem előtt kell vállalniok a felelősséget azért, amit tesznek.

Schnetzer: Amennyire önök tudták, hogy mit csinálnak és hogy milyen felelősséget vállalnak, amikor a szovjetet megcsinálták, annyira vállalom én is a történelem ítélőszéke előtt a felelősséget mindazért, amit csinállok.

Peidl: Milyen tervei vannak az ellenforradalomnak az esetleg lemondó kormány tagjaival szemben?

Schnetzer: Megnyugtatom önöket, hogy mi nem vagyunk bolsevikik: Az életükért a fejemmel felelek.¹

Ezután a Peidl-kormány tagjai félórai tanácskozási időt kértek. A kérelmet úgy Csilléry, mint Schnetzer teljesítették. Amikor ennek letelte után ismét megjelentek a minisztertanács termében, a kormány tagjai azt a kívánságukat fejezték ki, hogy Schnetzerék írjanak alá a Peidl-kormány tagjaival együtt egy jegyzőkönyvet, amelyben az a megállapítás foglalt volna helyet, hogy a kormány tagjai „csak az erőszaknak engedve” hagyják el a helyüket.

Miután ezt Schnetzer azzal a kijelentéssel utasította vissza, hogy velük egy lapra nem írja oda a nevét, abban állapodtak meg, hogy a lemondási okmányt egy kísérőlevéllel küldik meg Schnetzeréknek, akik ugyancsak levélben fogják elismerni, hogy a jegyzőkönyvben foglaltak hüen vannak visszaadva.

¹ Schnetzer Ferenc 1920-ban Szekszárdon elmondott adatai alapján.

1919 augusztus 7-én arra ébredt az ország népe, hogy az ellenforradalom győzedelmeskedett. Megjelent József főhercegnek a magyar néphez intézett szózata,² aki addig is, amíg az átmeneti kormány megalakulására sor kerülhetett, az egyes minisztériumok vezetését Friedrich István ideiglenes miniszterelnöksége mellett a legidősebb miniszteri tisztviselőkre bízta. A földművelésügyi minisztérium élére Győry Lóránt államtitkár került.

A hivatalnok-kormány megalakulása után József főherceg táviratot intézett a párizsi békekonferenciához, amelyben közölte, hogy az ország felfogásához híven a Peidl-kormányt lemondásra szólították fel, mire ez a minisztérium leköszönt. Az új magyar átmeneti minisztérium felkérte őt a kormányzói szék elfoglalására, amit elfogadott, átvette a hatalmat s megbízta az új kormányt. Közölte József főherceg, hogy Budapest népe nagy lelkesedéssel vette tudomásul a bolsevista terror uralmának letörését, amiben osztozott a vidék lakossága is. Ebben a táviratban József főherceg, mint az ország kormányzója, a kormány legsürgősebb feladatait ilyképen vázolta: a nemzetgyűlés előkészítése és mielőbbi összehívása, hogy azután az államforma dolgában is alkotmányos alapon dönteni lehessen.

A kormány programja ez volt: a bolsevizmus teljes letörése, a fegyverszüneti egyezmény végrehajtása, az ország vitás ügyeinek rendezése, a termelőmunka biztosítása és a béketárgyalások anyagának előkészítése.

Az új kormány rendeletei között első helyen szerepelt a magántulajdon jogának helyreállítása, a kommunisták által szocializált birtokok terén. A rendelet megjelenése semmiféle ellenhatást nem váltott ki, sőt megelégedéssel találkozott nemcsak a birtokososztály, de a gazdasági cselédség és földművelő munkásság körében is.

² Abból a soha el nem múló szeretetből, amellyel a magyar néphez ragaszkodom és visszapillantva a legutóbbi öt év közös szenvedéseire, valamint engedve a minden oldalról hozzám jutott kívánságoknak, kézbe vettem a mai lehetetlen helyzet megoldását. Nem nézhetem, hogy szegény, összerokadó hazám sorsa felett politikuskok és különböző érdek- és pártcsoportok marakodjanak. Mindenütt teljes az anarchia: a Dunántúl lázadások, egy hivatalban lévő minisztérium, amelyet nem ismer el senki és az élmezőny teljes fennakadása már katasztrófával fenyeget, ha a magyar intelligencia a józan munkássággal és földműves néppünkkel karöltve, erős kézzel rendet nem terem.

A rendelet egyébként is, már csak a helyreállott rendet szögezte le, mert szórványos esetektől eltekintve, nyomban a proletárdiktatúra bukása után gyakorlatba került a nép körében a régi birtokosok törvényes jogának elismerése, akik nyugodtan átvehették gazdaságukat, olyan állapotban, ahogyan azok éppen voltak, teljes leltárral és pénzkészlettel. Az átvétel teljesen zavartalanul, sőt igen sok helyen megható jelenetek között ment végbe. Gyakori eset volt ugyanis, hogy a gazdasági munkások örömkönnyek között fogadták visszatérő, régi gazdájukat s szinte általánosan meg lehetett állapítani, hogy a bolsevista uralom nem érte el azt a célját, hogy éket verjen a földbirtokososztály és a gazdasági munkásréteg közé, sőt ellenkezőleg, a bolsevik agitáció nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a két fél között melegebb és közevlelenebb viszony jöjjön létre.

Mintha lidércnyomás alól szabadult volna fel a lélek, amikor jöttek a hírek a falvakból: a gazdasági élet nyugodt mederben folyik.

Augusztus 15-én, napokon át tartó, szakadatlan tárgyalások után Friedrich István megalakította kormányát,³ amelynek összeállításánál az ántánt kívánsága alapján azt a célt igyekeztek kidomborítani, hogy a kabinetben az ország valamennyi rétege képviselve van. Erre a kormányra az a feladat várt, hogy a választásokat lefolytassa, a rendet, a személy- és vagyónbiztonságot helyreállítsa és fenntartsa.

Augusztus 28-án megérkezett a kormányhoz Clemenceau távirata, amely erős kiíéleket tartalmazva, nem volt hajlandó elismerni a Friedrich-kormányt olyan-nak, amellyel a békét az ántánt hajlandó volna megkötni. A távirat azt a súlyos vádat emelte, hogy „ez a kormány nem a nép akaratábé)l létesült, hanem egy rendőrcsoport

³ A kormány összetétele ez volt: miniszterelnök: Friedrich István, külügy-in iszter: Lovászy Márton, belügyminiszter: báró Perényi Zsigmond, pénzügy-miniszter: Grün János, hadügyminiszter: Schnetzer Ferenc, igazságügyminiszter: Balogh György, kereskedelmi miniszter: Heinrich Ferenc, földművelésügyi miniszter: Nagyatádi Szabó István, vallás- és közoktatásügyi miniszter: Huszár Károly, népegészségügyi miniszter: Csilléry András, propagandaügyek minisztere: Haller István, kisgazdák minisztere: Mayer János, ipari munkások minisztere: Oláti Dániel, nemzeti kisebbségek minisztere: Peyer Jakab, közéletmezési miniszter: Freky Károly.

által végrehajtott államesínynek köszönheti létét”. Kifogásokat emelt József főherceg kormányzói méltósága ellen is, amire a főherceg a „Magyar Néphez” címzett proklamációjában bejelentette visszalépését, amit követte a kormány lemondása is.

A Szövetségekői Katonai Bizottság közölte Friedrich Istvánnal, hogy az ántánt olyan magyar kormány megalakulását tartja a békekötés szempontjából kívánatosnak, amelyben az összes politikai pártok képviselve vannak.

Az ipari munkásság Friedrich első kabinetjében nem volt képviselve. Bár három tárcát is felajánlottak nekik, ők tartózkodtak a kormányba való belépéstől. A földműveselemeket ellenben két tekintélyes vezéregyéniség is képviselte: Nagyatádi Szabó István és Mayer János. A következő kormányalakításkor azonban Nagyatádi Szabó Istvánt „kitessékelték” a kabinetből. Sokorópátkai Szabó István nyomult előtérbe, amely körülmény a két kiscgazdavezért hosszú időre eltávolította egymástól.

Sajnos, az a jószándék, ami eleinte vezérelte a Friedrich-kormányt, hogy megakadályoz minden súlyosabb kimenetelű ellenforradalmi kirobbanást, nem válhatott valóra, sőt maga a kormány is napról-napra jobban a szélsőséges jobboldali forradalmi elemek hangulatának hatása alá került. Szomorú korszaka következett ekkor ismét hazánk életének. Jelszavaktól visszhangzott az ország s a bolsevizmus elleni gyűlölet egyre szélsőségebb irányzatokat termelt ki. Bűnbakot kerestek a bolsevizmus alatt elszenvedett megaláztatásokért s ezen az úton merült fel a zsidókérdés. A szélső ellenforradalmi elemek kisajátították a maguk politikai céljaik számára a keresztény gondolatot, miközben súlyos botlásokba estek. Friedrich István arra gondolván, hogy a keresztény és nemzeti gondolat irányelve egy platformra tudja hozni az egész országot, kimondotta jelszavát:

„Keresztény és nemzeti Magyarországot akarok!”

Valójában az volt a helyzet, hogy a legszélsőségebb baloldali elemek sem merték voltak ellenezni sem a keresztény, sem a nemzeti alapon való politikai berendezkedést. Az a fékezhetetlennek látszó türelmet-

lenség, ami ebből az ellenforradalmi jelszóból fakadt, az amúgy is túlságosan sok pártra szakadt politikai világot még inkább szétszaggatta. Ha az ellenforradalom eme jelszava bizonyos mértékig el is tudta érni azt, hogy a tespedésbe esett magyarságba újabb erőt vitt, ugyanakkor a legnagyobb általánosítások között kezelt zsidókérdéssel nemcsak azt érte el, hogy megfélemlítette ezek táborát, de azt is, hogy nemcsak elidegenítette, de úgyszólván száműzte is az újjáépítés korszakának első nagy munkájától még a hazafias gondolkodású zsidóságot is.

Az 1919. esztendő őszen lefolyt események teljesvonalú megrajzolása s kritika alá vétele nem feladata ennek a könyvnek, de néhány jellemző s az idők bélyegét magán viselő tünetnek megvilágítása elől nem térhet ki, mert ez a keret képes leginkább érzékeltetni azt az atmoszférát, amelyben a kisgazdapolitika bontogatta szárnyait a hatalmi pozíciók elfoglalására. Ez volt az az idő, amikor a nép csizmában s kisgazdadolmányban látta visszatérni a közélet terére azokat, akik megkopott múltjukat ezzel az átvedléssel akarták megtermékenyíteni jövőjük számára. Ha erről az átformálódásról rövid pár év alatt nem tűnt volna ki a konjunkturális elhelyezkedés szándéka, hanem őszinte közeledés lett volna a feltörekvő rétegek vezetésére, nemcsak egy fiatal párt, de az ország egyetemes társadalmá is hasznát látta volna.

Nagyatádi Szabó István azonban nemcsak ezzel a tünettél találta magát szemben. Vele szemben a hangos és türelmetlen, politikailag pedig szertelen irányzat sorakozott fel, amely átütő varázsú jelszavaival széles társadalmi rétegeket volt képes megmozgatni, rájuk oktrojálván a maga hangosságát, szertelenségét és türelmetlenségét. Ennek az irányzatnak, vagy amint magát nevezte: kurzusnak az élén Friedrich István állott. Neve a Károlyi-forradalom idején lett ismertté szélesebb körökben. Egész serege nőtt ki körülötte az eddig teljesen ismeretlen, de annál fantasztikusabb embereknek, akik mind a hazát mentették s vezetős szerepre törek. Csordultig voltak tettvággyal és programmal. A tömeg még ekkor nem vehette észre hogy szavakkal pótolják a mondanivalót. Szólamaikat azonban olyan lázzal, eréllyel, féltékenyke-

déssel, türelmetlenséggel és erőszakkal hirdették, hogy fellépésük megfélemlítéssel volt határos. Ez a jelenség, nagymértékben hozzájárult a kibontakozás késleltetéséhez.

Agitációs céljaira nemcsak a népgyűlések szinte szünni nem akaró láncolatát, a rendelkezésükre álló sajtót s a meggyőzés minden eszközét, hanem a párt- és klubéletet is felhasználták. Klubjaik szinte permanens ülések és tanácskozások színhelyei voltak, ahová úgyszólván ömlött a sok ember. Egyik része nem tudott menekülni az ellenforradalmi szólamok hatása alól. amelyek sok vonztrt tartalmazlak különösen a kommunizmus alatt megcsúfolt nemzeti szellemmel kapcsolatban, de a beöznlő tömeg másik része jámbor hiszékenyekből és fantasztákból vagy kalandorokból állott. Sokan akadtak olyanok is, akik mindenkit túlharsogó intranzigenciájukkal a forradalmak alatt elkövetett cselekedeteiket akarták leplezni. Ezek voltak a leghangosabbak, akik idők múlásával maguk léptek fel vádlóként embertársaikkal szemben.

Ez az új forradalmi hangulat megszülte a maga stílusát és zsargonját, amelynek tempóját Friedrich István diktálta a klubokból és a pártkörből.⁴

Egyelőre két irányban indult meg a politikai erők koncentrációja. A jobboldalhoz tartozott a *Keresztéin/Szocialista Párt*, amely nem vállalt hatalmi pozíciót a Károlyi-éra alatt s eme magatartásának előnyeit most

⁴ A partéiét levegőjét Milotay István, aki az események közvetlen szemlélője volt, így festette le a „Magyarság” című napilap X. évfolyam 55. számának első oldalán: „Micsoda kérdések repkedtek itt a levegőben! Micsoda fenyegetések és feleletek! A pártvezetőség, de sokszor maga a kormány is itt tartotta tanácskozásait, torlódo tömegektől körülvéve, félíg nyitott ajtók mellett, hogy a sokaság kórusa beleszóhatott minden határozatba s helyesléssel vagy ellenmondással kísérhette a különböző felszólalásokat. Friedrich István mindig győzött itt, mint a közvetlen impulzusok és elhatározások embere. Akárhányszor megtörtént, hogy Friedrichet a telefonhoz hívták s ő feszült figyelem között mosolyogva vette fel a kagylót, hogy az autánt-misszió egy-egy ultimátumát átvegye. Olyan jól érezte magát az ultimátumok tűzében, mint hal a vízben... És aztán az éjjeli összeesküvések, a titokzatos összejövetelek, mikor jelszavakat kellett a várta fülébe sügni s minden sarkon az oláh patrul zsarolt meg bennünket... és a magyar térkép a miniszterelnök szobájában, amelyen Friedrich olyan lelkesen mutogatta, mit fogunk visszakapni s piros ceruzával rajzolgatta bele, mit akar ő visszaszerezni. És Nelly of Nellynek, a hozzánk vetődött kalandos angol papnak agitációs beszédei a Dunántúlon, mikor a jó borocskától kissé extázisban az angol kormány üzenetét és barát-ságát tolmácsolta és az angol flottát mozgósította a kedvünkért”.

akarta learatni. Idetartozott a *Keresztény Nemzeti Párt* és a Sokorópátkai Szabó István-féle *Független Országos Földműves Párt*. Ezek a pártok jelentették a kormány többségét, melyeket, hosszú időközön át, az ellenforradalmi jelszavakon kívül a felvetett zsidókérdés foglalkoztatott leginkább. Ezek a jobboldali pártok október 8-án megalakították a keresztény pártok blokkját. Az egyesült pártok felvették a *Keresztény Nemzeti Egyesülés Párt* nevet.

A keresztény blokk eme összetétele súlyos csapást jelentett az egységes gazdatáborra, mert nyilvánvaló lett, hogy a politika megbontotta soraikat. Ennek veszedelmes volta annál inkább kirívó volt, mert választások előtt állott az ország, melyben sürgető követelményként lépett fel a földművelő rétegeknek az az érdeke, hogy egy pártkeretben vonuljanak fel.

Megindult a tömörülésre való törekvés a liberális pártok között is. Ezek részint a forradalom előtt, részint a forradalom alatt is szerepet vivő liberális és radikális pártok roncsaiból alakultak ki, amelyekből túlságosan sok állott az ország rendelkezésére, anélkül, hogy hozzávetőlegesen is meg lehetett volna állapítani a mögéjük felsorakozó tömeg számerejét. Megegyezésük is nagyon nehezen ment. Vége-hossza sem volt annak a sok tárgyalásnak, melyeken olyan programtervezetet próbáltak megszerkeszteni, amelyik az együttműködésnek alapja lehet. Végre készítettek egy 14 pontból álló programot, amelyben ilyen kívánságok szerepeltek: Magyarország nemzeti önállósága és függetlensége, a belső rend és társadalmi békesség helyreállítása, a bolsevizmus elleni intézményes biztosítékok s egyéb felforgató szélsőséges agitációk megszüntetése. Jelentősebb, szerepet követelő liberális pártok voltak: a *48-as Függetlenségi Párt*, a *Magyar Polgári Párt*, a *Köztársasági Párt*, a *Nemzeti Szabadelvű Párt*, amely fuzionált a *Demokrata Párttal*, megalakítván így a *Nemzeti Demokrata Pártot*.

A hatalmi erő kulcsa Nagyatádi Szabó István kezében volt. Ő, egyelőre kívül maradt úgy a keresztény alakulatok, mint a liberális pártok blokkján. Nagy felhőrdülést kellett ezzel kapcsolatban az a kijelentése, hogy

a kisgazdák sorsát nem köti a „beteg számárhoz”. Nem tudták ugyanis, hogy ez a kijelentés melyik oldal felé van irányítva.

Nagyatádi Szabó István ugyanis nagyon nehéz helyzet elé volt állítva, mert végre is döntenie kellett, hogy a jobb- vagy a baloldal felé orientálódjon-e. Neki most is a kisgazdák sértetlen programja volt a fontos elhatározásában, miként az elmúlt időkben, úgy most is az az irányelv vezérelte, hogy a program tisztán kerüljön ki minden politikai küzdelemből. Nehezítette elhatározását az is, hogy a szélső jobboldali elemek előtt nem volt teljes politikai *salvus conductusa*. Miután sokan voltak ezek közül olyanok, akik felületesen ítélték meg Károlyi-éra alatti szereplését, meg kellett küzdenie a divatos jelzőszavakkal is.

A liberális-blokk döntő jelentőségűnek tekintette Nagyatádi Szabó István elhatározására azt a tényt, hogy Sokorópátkaj Szabó István belépett a keresztény-blokkba,. Abban reménykedtek, hogy Nagyatádi ezek után fenntartás nélkül csatlakozni fog a baloldali blokkhoz.

Nagyatádi Szabó István, aki ezekben a napokban Somogyban tartózkodott, felutazott Budapestre s résztvett a baloldali blokkal való tárgyalásokban, azonban általános meglepetésre nem mondotta ki a végső szót. Erre az időre esik az ő borotva élén mozgó politikai szereplése. Megkívánta tőle ezt az óvatosságot az idők zavarossága, de a politikai és társadalmi élet bonyolultsága is. Higgadtan ítélte meg az eseményeket s az volt a fel fogása, hogy beláthatatlan következmények származnának abból, ha a napi események hatása alatt a kisgazdák sorsát kifejezetten a baloldali politikához kötné. Bizonyos, ha Nagyatádi Szabó Istvánt nem ez az irányelv vezérelte volna, a társadalmi lehiggadás sokkal hosszabb időt vett volna igénybe. Ezekben az időkben egyébként is nagyon nehéz dolog volt elhatározó lépést tenni. A szereplő pártok úgyszólván néhány vezetőből állottak csupán, akik hivatkoztak ugyan tömegekre, de azok erőviszonyainak ellenőrzése roppant nehéz kérdés volt. Programjuk sem volt egyél) papírosprogramnál,

amelynek pontjait részint a forradalom előtti időkből, részint a forradalom érájából mentettek át, de legnagyobb része csupán kísérletezések voltak egy beláthatatlan jövő előtt álló ország igényeivel. A pártkérdésekben való eligazodás azért is nehéz kérdés volt, mert több mint félesztendőn át nem állt az ország rendelkezésére polgári sajtó s így nemcsak a közvélemény, de a szűkebb politikai világ is a legnagyobb tájékozatlanságban élt. A kommunisták ugyanis a polgári sajtót teljesen elnémitották; csupán a „Vörös Újság”, a „Népszava” és hivatalos lapjuk, a „Tanácsköztársaság” jelent meg.

A régebbi politikusok egyelőre teljesen távol tartották magukat az aktív szerepléstől, akik, mint pl. gróf Andrássy Gyula, azon az állásponton voltak, hogy amíg nem fordulhatnak a néphez s a hatalmat nem alkotmányos úton s nem a nemzet kezéből lehet elnyerni, addig nem is pályáznak arra.

A Friedrich-kormány hatalma nagyon korlátozott volt. Gyengeségére vall, hogy egymásután alakulhattak meg a különböző irreguláris különítmények, melyekre a kormány nagyon kevés, vagy semmi befolyással sem tudott lenni. Amennyire belpolitikailag kötve volt a kormány, fokozott mértékben fennállott ez külpolitikai szempontból. Valóban az a helyzet állott elő, hogy az országnak tulajdonképpen nem is volt kormánya, csak férfiak voltak, akik a hatalmat köztürelem mellett gyakorolták.

Andrássy Gyula azzal okolta meg az aktív politikától való távolmaradását, hogy működése megkezdésének még technikáját sem látja, mert nincs fórum, nincs parlament s nincs legfelsőbb alkotmányos szerv.

Így természetesen nem gondolkozhatott mindenki, ígkevesébbé pedig *Nagyatádi Szabó István, akinek később szemére vetették ugyan, hogy különböző érák alatt felszínen maradt, de a vádlók elfelejtették azt, hogy nem az ő személye maradt tulajdonképpen az idők felszínén, hanem az a réteg, amelyik az ország 60—65 százalékát alkotja, amelyiknek igen nagy hányada őbenne látta vezérét. Ez a réteg Nagyatádi Szabó Istvánon keresztül hallatta szavát.* így érthető meg, hogy ez a férfiú személyes kvalitásait leszámítva is pótolhatatlan egyéniséggé

lett. Kisgazdatáborára nemcsak örködni kellett, de a felelősség is az ő vállán volt, hogy annak politikai függetlensége el ne kótyavetyéltessék. Ennek érdekében jelentette ki 1919 október elején, hogy pártja nem lép be egyelőre a keresztény blokkba, de nem vesz részt a liberális polgári pártokkal való egyesülésben sem. mert meg akarja tartani függetlenségét, demokratikus felfogását, liberális irányzatát s nem hajlandó reakciós törekvések szolgálatába állani.

Miután budapesti tárgyalásai során személyesen győződött meg arról, hogy a politika kohójában fővő anyag még kiforrásra szorul, nem is maradt a fővárosban, hanem hazautazott Somogyba, ahol 1919 október 12-én folyt le a híres *kaposvári gazdaggyűlés*, amelyen a dunántúli kisgazdák óriási tömege jelent meg. Itt Nagyatádi Szabó Istvánt vezért megillető kitörő lelkesedéssel ünnepelték. Az egész nagygyűlés úgyszólván az ő személye körül forgott. A politikai kibontakozás nagy szükségéi hangoztatta, melynek legfőbb akadályozójául a Friedrich-kormányt nevezte meg. A kibontakozást a kisgazdák nélkül nem tartotta lehetségesnek. Ennek a rétegnek hathatós részt kell kapnia az ország kormányzásában. A kisgazdapártot „nem lehet lekenyerezni egy-két miniszteri tárcával”. Ez a párt földreformot sürget s tömegeire hivatkozva kész erejét az ország szolgálatába állítani, de ennek feltétele van, és pedig, hogy a kisgazdák földhöz jussanak. Nagyatádi Szabó István már ekkor leszögezte, hogy ő nem akarja megszüntetni a nagybirtokokat, de furcsa dolognak tartotta, hogy „azok a főurak, akik a zsidói szidják, földjeiket nem kisgazdáknak, hanem gazdag zsidóknak adják bérbe”.

Ezen a gyűlésen olyan határozatot hoztak, amire azt megelőzőleg még senki sem gondolt. *Lelkes követelés-ként hangzott el ugyanis a kisgazdák soraiból, hogy Horthy Miklós, az akkori fővezér legyen az ország kormányzója.* Későbbi időkben, amikor ez a kívánság valórávált, Nagyatádi Szabó István büszkén hivatkozott erre a párthatározatra, mondván:

— Ha van valami érdem almán, úgy örömmel gondolok arra, hogy a kisgazdák nyilvánították először óha-

jukat, hogy Horthy Miklós kormányzónak választassák.

Többször megfordult ő a fővezérségen is, amikor a Nemzeti Hadsereg főparancsnoksága még Siófokon székelt. A kaposvári népgyűlés előtt is felutazott oda ötöd-magával. Ezekről a siófoki utakról sok pletyka forgott közszájon, amelyek később a parlament ülésein is szóba-kerültek. Ezek a mendemondák azt híresztelték, hogy Nagyatádi Szabó István ellen az ellenforradalmi napokban merényletet terveztek.⁵ Ezek a rosszindulatú híresztelések arról szóltak, hogy a kisgazdák vezérét akarata ellenére vitték volna sínautóval Siófokra, amikor olyan szorongatott helyzetbe került, hogy Friedrich István miniszterelnöknek kellett mozdonyon segítségére sietnie. Ezekből a tendenciával híresztelt mesékből csupán annyi volt igaz, hogy akkoriban, amikor arra lett volna szükség, hogy a kiengesztelődés és a megbékélés politikáját hirdessék, akadtak politikusok, akik a gyűlölet gyűrűjével igyekeztek mesterségesen eizárni a fővezért azok elől, akikre azután szennyet és piszkot szórtak, holott a legtisztességesebb, legbecsületesebb magyar hazafiak voltak. Ezek állították Nagyatádi Szabó Istvánról is azt, hogy kommunista volt, parasztdiktatúrát akar, izgatja a lakosságot a Dunántúl, s a magyar ifjakat arra biztatja, hogy ne vonuljanak be a katonasághoz stb. Ezekből a tendenciózus híresztelésekből eredt ezután az, hogy akadtak Siófokon fiatal, tájékozatlan katonatisztek, akik nem ismervén Nagyatádi Szabó István egyéniségét és politikai múltját, gyűlöléssel próbáltak feléje közeledni. Ő azonban bátran nézett szembe ezek fellépésével. Soha semmiféle bántódása sem történt.

Ezeket a meséket a későbbi politikai harcok idején rendszeresen azzal a célzattal szokták a vita hevébe dobni, hogy meglazítsák a viszonyt a gazdatársadalom és a kormányzó személye között, aki megjelenésekor nyomban a falu népe felé fordította tekintetét, kereste a nemzet lüktető életerejét a fehér, bogárhátú házacskákban, melyek lakóiról ezeket mondotta:

⁵ Ezeket a politikai pletykákat Nagyatádi Szabó István egyik legbizalmasabb hűve, Berki Gyula utasította vissza és cáfolta meg a nemzetgyűlés 1921. évi. december 14-i ülésén.

— Nem engedem, hogy ezt a népet még egyszer valaki becsapja!

Annak ellenére, hogy a kiscgazdák tábora két pártra volt szakadva, az akkori idők jelszavait leszámítva, érzésben, gondolkodásban, politikai vágyak tekintetében egyek voltak. Sokorópátkai Szabó István gazdapártja úgynevezett harcos keresztény irányt követett, hangoztatván mindazokat a divatos jelszavakat, amelyeket az ellenforradalom termelt ki, míg Nagyatádi Szabó István, bár maga is kereszténynek és nemzeti gondolkodásúnak vallotta pártját, mégsem tartotta ezt a kérdést olyan természetűnek, hogy árának hirdetése pártpolitikai vonatkozásban történjen. Gyakran emlékeztetett arra, hogy a legnehezebb időkben emelte fel szavát ama agitáció ellen, amely a kommunista szellem alapján a krisztusi eszmét s a vallásos gondolatot erőszakkal akarta kiirtani a falusi lakosság életéből. Még csak feltételezését sem volt hajlandó megengedni annak, hogy az ő pártja keresztényellenes, vagy éppen nemzetietlen érzésű lenne.

Az ellene fellépett akció vagy óriási tévedésben, félreértésben és tájékozatlanságban élt, vagy csak ürügyet keresett arra, hogy a gazdatársadalom eme eltántoríthatatlan lelkű vezérét népszerűtlenné téve, eltegye azok útjából, akik az ő gerinccességét, erős hatású politikai egyéniségét s a nép széles körében tapasztalható befolyásolhatatlan hatalmát nem nézték jó szemmel.

A két kiscgazdapárt körében kezdettől fogva élt az egyesülés utáni vágy, ami a Károlyi-éra idején egy darabig fenn is állott. Tudvalevőleg 1919 január közepén fúzióra léptek. Később, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a Károlyi-uralom veszedelembé viszi az országot, értekezletre hívták egybe vidéki szervezeteiket, amikor Sokorópátkai Szabó István elnökletével a jobboldali kiscgazdapárt kimondotta újbóli megalakulását, ragaszkodván különálló függetlenségéhez.⁶

Az ellenforradalmi napokban Sokorópátkai Szabó István kiscgazda-pártjának ez a Károlyi-éra alatti maga-

⁶ Lásd . . . -ik oldalon.

tartása, biztosított helyzetileg több előnyt, de ennek elle nére is egyformán élt a kisgazdatáborban az a vágy, hogy közös érdekeik szempontjából, amelyek már az ország sorsára is kihatottak, meg kell egyezniök egymással. A kisgazdák eme két garnitúrája már 1919 október vége felé megkezdte egymás felé a, tapogatózást, amit erős perpatvarkodás előzött meg, célpontul véve különösen egymás vezéreinek személyét. Ez a marakodás — amelynek, az ellenforradalmi hangulatot leszámítva, magja nem volt, — 1919 október 19-én, a Szegeden megtartott kisgazdapárti gyűlésen robbant ki, amelyet Nagyatádi Szabó Istvánék rendeztek.

Pillanatnyilag az volt a helyzet, hogy a kormányhatalom birtokában lévő Sokorópátkai Szabó István-féle kisgazdapárt előretörést tett. Le is aratta az ellenforradalom babérait. Meglepetésként hatott a *Nemzeti Függetlenségi Pártnak* minden fenntartás nélküli fúziója Sokorópátka, i Szabó István pártjával, amely összeolvadás dokumentálására Székesfehérváron együttes gyűlést tartottak, amikor felvették az *Egyesült Földműves és Kisgazda Párt* címet. Az új alakulat politikai irányát Rubinek Gyula, Sokorópátkai Szabó István és Ballá Aladár fejtették ki.

Ettől kezdve megindultak a puhatolódzások a két kisgazdapárt egyesítése érdekében. Ez ügyben Ballá Aladár és Szakáts Andor már október 22-én felkeresték Nagyatádi Szabó Istvánt és kifejtették előtte, hogy mennyire sajnálatos dolog az, hogy a magyar földművelő nép nincs egy táborban ilyen súlyos időkben. Ez alkalommal Nagyatádi Szabó István is őszintén feltárta lelkét, kifejtvén, hogy mily komoly gondjai vannak amiatt, hogy a közös nemzeti munkát bénítják a pártokra való szétszakadások. Nem szabad megengedni, — mondotta —, hogy a földművelő nép sorait megosszák a különböző pártok s marakodjanak rajta. Maga is minden erejével azon van, hogy a két párt között a megértés létrejöjjön, ami neki annál is inkább könnyű, mert az ő pártja is keresztény és nemzeti alapon áll. Ezt dokumentálta már akkor, mikor tárcát vállalt a Eriedrich-kormányban,

amelyből, hogy az újjáalakuláskor kihagyták, nem az ő hibájából történt.

Ekkor tisztázódott az a kérdés is, hogy ez a „kitesékelés” kinek a kívánságára történt. Nagyatádi Szabó István Sokorópátkai Szabó Istvánékra gyanakodott, de a függetlenségi párt vezetői kijelentették előtte, hogy ezért a keresztény pártokat nem terheli felelősség, mert ők annak idején Nagyatádi Szabó István miniszterségéhez ragaszkodtak, sőt arra súlyt helyeztek, de Heinrich Ferenc kereskedelmi miniszter kijelentette, hogy Nagyatádi Szabó Istvánnal nem hajlandó résztvenni egy kabinetben. Heinrich kormánybalépésére ugyanis a közép-pártok részéről volt nagyon fontos, különösen a városi iparosság és kiskereskedők szempontjából. Ezért kellett Nagyatádi Szabó Istvánt elejteni.

Ez a tárgyalás nagy befolyással volt Nagyatádi Szabó István későbbi elhatározására, amit segített az a tény is, hogy a liberális felfogású pártokkal, több fontos jelentőségű kérdéstől eltekintve, a földreform ügyében sem tudott megegyezni. Ő ugyanis rendületlenül kitarzott e tekintetben eredeti álláspontja mellett. Amíg más politikusok újonnan felvetett társadalmi kérdéseket tettek politikájuk csúcspontjába, Nagyatádi Szabó István nem tévesztette el szeme elől egy pillanatra, sem, hogy a földreform még nincs megoldva. Ezt a problémát sürgették egyéb okok is, mint amilyen volt a menekültekről való gondoskodás, akik a Friedrich-kormány felhívására megtagadták az elcsatolt részekben a hűségeskületételét, az utódállamok kiutasítása után veszedelmes tömegekben tódultak a megcsonkított ország területére, ahol sebeiket megmutatva, existenciát követeltek. Ezek elhelyezése és foglalkoztatása nagy probléma volt, mert az ország nem tudott arra vállalkozni, hogy beláthatatlan ideig pénzzel és élelemmel lássa el őket.

A kisgazdaprogram vált a politika domináns elemévé. Ez az előretörés felébresztette a féltékenységet és aggodalmat, különösen azoknak a pártoknak a részéről, amelyek szerepet vittek a forradalmak idejében, s mindezideig abban bizakodtak, hogy Nagyatádi Szabó István megnyerésével sikerül politikai hatalmukat az ő

pártjával alátámasztani. Miután a vele folytatott tárgyalások anyagából kitűnt, hogy erre semmi reményük sem lehet, új taktikához folyamodtak: kezdték félreverní a politika harangjait a „paraszt-kérdés” miatt, szembezegezvén Nagyatádi Istvánnal azt a vádat, hogy parasztdiktatúrára törekszik.

Így került az ellenforradalmi időkben a kisgazdák vezére két tűz közé, csupán azért, mert táborát egyelőre egyik szélsőség számára sem volt hajlandó lekötni, mert megőrizte higgadtságát és lélekjelenlétét, fenntartotta elhatározó lépését arra az időre, amikor ebből nemcsak az ő közvetlen táborának, hanem az egész országnak is haszna lett.

*

A legnagyobb politikai krízis uralkodott az országban, amikor az ántánt teljes hatalommal megbízott követe, Sir George Clark, 1919 október 23-án Budapestre érkezett. A Clark név nem volt idegen hangzású a magyar közvélemény előtt, mert gróf Széchenyi István nagy gondolatának, a Lánchídnak megvalósítója is ezt a nevet viselte. Ez a híd jelentette a rendi alkotmány idején annak az új érának megnyílását, amelyik friss szellemet hozott Magyarországra.

A nemzet, de a politikai világ is úgy tekintett Sir George Clarkra, mint aki képes megvalósítani azt a szellemi hidat, amelyiken keresztülhaladhat pártoskodó s egymásra gyűlöletet árasztó nemzetünk a megértés felé. A szuverenitására mindenkor kényes magyar nemzet ezekben az időkben oly mélységes lethargiában élt, hogy Sir George Clark kiküldetésében nem kereste belső önrendelkezésének súlyos megsértését. Borzalmas lezülles kellett ahhoz, hogy a győztes hatalmak segítségével tudtunk csupán szert tenni olyan hatalmi közegekre, amelyekkel közölték békediktátumaikat. Az ántánt ugyanis a belső béke garanciájául azt kívánta, hogy az összes politikai pártok jussanak megegyezésre a legsürgősebb bel- és külpolitikai kérdésekben.

Ennek szükségét érezték a pártok is, de előmozdítása és megvalósítása már több megértést, józanságot:

és bölcseséget igényelt, mint amit a magyar átokkal sújtott nemzet politikusai képesek voltak felmutatni.

Clark először a Friedrich-kormány minisztereivel kezdte meg tárgyalásait s azután a különböző pártok vezetőivel tanácskozott. Október 26-án került sor a kiskazdapártra. Ezekbe a tengerikígyóvá nőtt tárgyalásokba, bevonták a munkások és tisztviselők szervezeteit is. Nem maradtak el az úgynevezett küldöttségek sem, amelyekből annyi akadt, hogy nem egyszer több ezerre rúgott már a tömeg az angol követség Verbőczy-utcai palotája előtt, ahol Sir George Clark tárgyalásait folytatta. Küldöttségeket azonban nem fogadott, csupán titkára által vette át azok memorandumait.

A liberális pártok vezérei a legszélesebb alapon felépülő koncentrációt kívánták, amelyben Nagyatádi Szabó István kiskazdapártja, a demokraták és a szociáldemokraták foglaltak volna helyet s kisebbségben a többi pártok. Jellemző ezekre az időkre, hogy a személyi kérdések különösen előtérbe kerültek. Clark természetesen a békekonferencia álláspontján volt, amely elfogás gyakorlati szempontból elsősorban a középpártokat kívánta a kormányzásba beállítani. Így, miután az ántánt csak koalíciós kormánnyal volt hajlandó a békét megkötni, a Friedrich-kormányt ilyenek elismerni, különösen a baloldali pártok, hajlandók nem voltak, kirobbant a lappangó kormányválság. Ezt az a helyzet is erősítette, hogy pl. a szociáldemokraták mereven elzárkóztak olyan kormányban való részvételtől, amelynek élén Friedrich állna. Ugyanezen az állásponton voltak a demokraták is, de erre vonatkozólag félreérthetetlen kijelentéseket tett Nagyatádi Szabó István is, aki már előzőleg úgy a szegedi, mint a kaposvári gazdaggyűlésen élesen szembefordult Friedrich István kormánnyával.

Ilyen körülmények között Friedrich arra gondolt, hogy Lovászi Márton Országos Nemzeti Pártjával kezd fúziós tárgyalásokat, hogy a kormány pozícióját megerősítse, sőt Rubinek Gyula útján felajánlotta Csizmadia Sándornak a földművelésügyi államtitkári széket, aki azt el is fogadta. Ebből újabb komplikációk származtak,

mert a szociáldemokrata párt Csizmadia Sándort elhatározása miatt ki akarta zárni szervezetéből. Csizmadiának azonban sikerült a Földmunkások Országos Szövetségének központi vezetőségétől olyan kijelentést kapnia, hogy az ő felhatalmazásukra vállalta az államtitkári állást.⁷

Friedrich István Csizmadia Sándor kinevezésével próbálta igazolni az ántánt előtt, hogy kabinetjében a szocialisták is képviselve vannak.

Dacára annak, hogy Friedrich István ezzel a sakkhúzásával meg tudta bontani a szociáldemokrácia, agrár szárnyát, sok eredményt mégsem ért el, mert ez a politikai fordulat is inkább Nagyatádi Szabó István súlyát növelte, akit ekkor sokan a miniszterelnöki székkal kapcsolatban is emlegetni kezdtek. Ez a híresztelés azonban, amelyik leginkább a liberális pártok kebeléből került forgalomba, igen átlátszó politikai fogás volt, amellyel Nagyatádi Szabó Istvánt el akarták vakítani, de ő olyan bölcseséget árult el, hogy az ilyen ugratásoknak semmiféle jelentőséget nem tulajdonított.

Ez a kombináció akkor merült fel, amikor Nagyatádi Szabó István került Clark elé. Október 28-án nagy feltűnést keltett, hogy több mint egy órán át tárgyalt Clarkkal. Fogadása is nagyon közvetlen és szívélyes volt. Clark maga is felkereste Nagyatádi Szabó Istvánt, aki merőben Friedrich ellen foglalt állást, kifejtve ama nézetét, hogy kormánya nem komoly politikusokból áll,

⁷ Csizmadia Sándor agrárszocialista pártja tudvalóleg eddig Földmunkások Országos Szövetsége elnevezés alatt csak szakszervezet volt a szociáldemokrata pártnak, amely Szövetségbe igen tekintélyes számú gazdasági munkás, cselédség, aratómunkás, részes, béres és 2—10 holdas törpebirtokos tartozott. A Szövetség tagjainak száma elérte a 200.000-et. Ez a mezőgazdasági munkásszervezet 1919 december 21-én Mátyásföldön tartott kongresszusán egyhangúlag kimondotta nemcsak azt, hogy kilépnek a nemzetközi szociáldemokrata párt kebeléből s attól teljesen függetlenül megalakítják pártjukat, a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos pártját, de azt is, hogy Nagyatádi Szabó István kisgazdapártjával együtt hajlandók részt venni az ország újjáépítésének nehéz munkájában. Erre az elhatározásra az a tapasztalat indította őket, hogy a „szociáldemokrata párt ellenkezésbe jutott önmagával, megtagadta elveit és programját azáltal, hogy a II. Internacionálét felcserélték a III. Internacionáléval s ilyen párt alárendelt szakszervezetében nem hajlandók benn maradni!”

Első pártgyűlésüket 1920 húsvét napján tartották Mátyásföldön, amikor helyesléssel tudomásul vették a szociáldemokrata pártból való kilépést, sőt utasította a gyűlés a vezetőséget, hogy keresse a nemzeti alapon álló polgári pártokkal való békés együttműködés lehetőségét.

sőt azt a vádat is emelte ellene, hogy ugyanolyan terrorral dolgozik, mint a kommunisták. A keresztény vallás eszméit maguknak sajátították ki s ezáltal lerántják a pártpolitika mocsarába. Ellenezte a propagandaminisztériumot, mert ezzel a kormány állampénzen csinál magának propagandát és elfojtanak minden véleménynyilvánítást. Kijelentette, hogy ha Friedrich nem távozik a, helyéről, pártja nemcsak hogy tárcát nem vállal a kabinetben, de a választási harcból is kikapcsolja magát. Az ország érdekében azt is kívánatosnak tartotta, hogy Friedrich még mint reszortminiszter se vegyen részt a kormányban. Clark nagy figyelemmel hallgatta meg Nagyatádi Szabó István politikai véleményét s kifejezte előtte azt az óhaját, hogy még többször tárgyalni kíván vele.

Friedrich István pártja, szélső jobboldali társadalmi elemek részvételével, tömegfelvonulás formájában akarta kiparírozni a vezérét ért támadásokat. Háromezer főnyi tömeget vonultatott fel a Várba. Először a miniszterelnöki palota előtt tüntettek, amikor Friedrich kijelentette, hogy hiába fognak ellene össze, ő helyéről nem távozik. „Nem megalkudni jöttem ide — mondotta —, hanem győzni. Engem csak az erőszak távolíthat el.”

Innen a tömeg Friedrich zajos éltetésével a Verbőczy-utcába, Sir George Clark lakása elé vonult, ahol a tüntetők közül három hölgy kért bebocsájtást Clark elé, hogy előadhassák kívánságaikat, de az ántánt megbízottja nem fogadta őket, sőt ama kérésüknek sem tett eleget, hogy ablakából nézze végig a, tüntetők felvonulását. Céljukat tehát nem érték el, sőt eme megmozdulásuk a szélső baloldali elemeket is majdnem hasonló tüntetésre bírta. A szocialisták is foglalkozni kezdtek azzal a gondolattal, hogy tömegeikkel az utcára mennek.

Október 29-én Nagyatádi Szabó István ismét jelent Clark előtt, amikor informálta a kiscgazdák terveiről. Ekkor már szóba kerültek az új kabinet személyi kérdései is és befejezett dolog volt, hogy Friedrich István nem maradhat a kormány élén, sőt a megalakuló kabinetben is csupán mint reszortminiszter kaphat tárcát. Clark álláspontja az volt, hogy olyan ember kerüljön a

kormány élére, aki sem a jobb-, sem a baloldal felé nem exponált ember s akinek korábbi politikai működését egyik oldal sem kifogásolja. Ekkor még nagy kérdés volt: ki ez az ember?

A keresztény pártok rendületlenül ragaszkodtak Friedrich személyéhez, határozati javaslatban mondták ki, hogy áldozatokra csak abban az esetben hajlandók, ha azt a keresztény rendszer fennmaradása kívánja. Ezzel szemben nem engedett álláspontjából sem a demokrata párt, sem Nagyatádi Szabó István kisgazdapártja. Az utóbbi azt hangoztatta, hogy ő képviseli az ország jelentősebb tömegeit s csak a Friedrich-kormány teljes átalakítása tudná megnyugtatni.

Clark tárgyalásai ekkor már elérkeztek abba a stádiumba, hogy nem kellett tartani egy összehívandó pártközi konferencia bábeli nyelvzavarától, dacára annak, hogy a Friedrich és Nagyatádi Szabó István között az ellentétek nemhogy elsimultak volna, de egyre jobban kiéleződtek. Újabb alkalmat szolgáltatott erre a Bicskére tervezett kisgazdagyűlésnek minden indokolás nélküli betiltása, amelyen Nagyatádi Szabó István ismertetni kívánta a kibontakozásra, vonatkozó álláspontját. Ennek a gyűlésnek a betiltása nagy elkeseredést idézett fel a kisgazdapártban, amely körülmény Nagyatádi Szabó Istvánt ismét a baloldal felé tolt. Ettől kezdve a kibontakozás elé egyre jobban tornyosultak a z akadályok. Nagyatádi Szabó István csaknem mindennap kihallgatáson volt Clarknél, de az ügyek még sem mentek előbbre. Végül is Horthy Miklós fővezér nyilatkozata adott lökést a kibontakozásra, amelyet az ellenzéki pártok vezérei, Nagyatádi Szabó István, Vázsonyi Vilmos, Garami Ernő és Lovászi Márton előtt tett. Az ellenzék ugyanis tartott attól, hogy a románoknak küszöbön lévő kivonulása s a nemzeti hadseregnek Budapestre való bevonulása zavaró momentumokkal és katonai diktatúra kikiáltásával fog jární. A fővezér hangoztatta, hogy a hadseregnek nem hivatása a politizálás, de az ellenzék aggodalmainak eloszlatására hajlandó kijelenteni, hogy „a nemzeti hadsereg Budapestre való bevonulása nem fog katonai diktatúrát maga után vonni. A hadsereg alá-

rendeli magát az ántánt megbízottjának közreműködésével létrejött kormánynak. Kötelességének fogja tartani gondoskodni arról, hogy a hadsereg minden tagja tiszteletben tartsa a polgári jogegyenlőséget. Amint a legnagyobb eréllyel fogja üldözni a bolsevizmust, úgy nem fogja tűrni, hogy bárki is a polgári jogegyenlőség ellen izgasson.”

Ez a nyilatkozat megnyugvást keltett, kielégítette a liberális pártokat, s elérte azt, hogy a kibontakozásról való döntés óráiban elhárította a legnagyobb akadályokat.

A hosszúra nyúlt politikai tanácskozások során, a kisgazdapárt hajlott a koncentrációs megoldás felé, csak azt kívánta, hogy a pártok kézfogása őszinte legyen s mindenik párt egyforma elbánásban részesüljön, miután egyik sem támaszthat a maga számára különleges igényeket. A kisgazdapártbari ugyanis attól tartottak, hogy a keresztény pártok csupán formai koncentrációra gondolnak. Eme aggodalom miatt a pártközi konferencia összehívása későbbi időre maradt. Sir George Clark felkérte Friedrich Istvánt, hogy folytasson tárgyalásokat a kibontakozás érdekében a kormányon kívül álló pártok vezetőivel. Ekkor kerültek tárgyalási asztalhoz Friedrich István és Nagyatádi Szabó István, melynek eredménye a kibontakozásra döntő fontosságú lett. A tanácskozás után nagymértékben enyhült a feszültség Friedrich és Nagyatádi Szabó István között.

Ilyen előzményei voltak annak, hogy Cegléd gazdanevének fellépésére Nagyatádi Szabó István szinte váratlanul nagy jelentőségű politikai elhatározásra szánta rá magát. A keresztény és nemzeti politika jelszava oly erőre kapott, hogy meg tudta mozgatni a legszélesebb politikai és társadalmi köröket. Ezek a jelszavak eljutottak a gazdatársadalom rétegeibe is. Ilyen tünetekben lehet keresni azt a tényt, hogy az Országos Kisgazda- és Földműves-Párt ceglédi csoportja kimondotta, hogy csakis keresztény és nemzeti politikát hajlandó követni. Ez a határozat mély hatást gyakorolt Nagyatádi Szabó Istvánra is. A kisgazdák vezére ettől az időtől kezdve nyíltan a keresztény és nemzeti politika álláspontjára helyez-

kedett, kijelentvén, hogy kötelességének tartja a keresztény kisgazdapárti csoporttal való együttműködést s ilyen alapon maga is elő fogja segíteni a koncentrációs kormány mielőbbi megalakulását.

Ilyen kérdésekkel volt telítve a magyar politikai élet, amikor 1919 november 17-én Horthy Miklós fővezérrel az élén bevonult Budapestre a nemzeti hadsereg. Ekkor mondotta el a fővezér történelmi nevezetességű tetemrehívó beszédét, amelyben két kitételt is szentelt a falusi nép munkája elismerésének s a magyar rögszeretnek. Ez a kemény beszéd így hangzott:

„Amikor még távol voltunk innen és csak a remény sugara pislogott lelkünkben, akkor — kimondom — gyűlöltük és átkoztuk Budapestet, mert népi azokat láttuk benne, akik szenvedtek, akik mártírok lettek, hanem az országnak itt összefolyt piszkát. Szerettük, becértük ezt a várost, amely az elmúlt évben a nemzet megrontója lett. Tetemre hívom itt a Duna partján a magyar fővárost: ez a város megtagadta ezeréves múltját, ez a város sárbatiporta koronáját, nemzeti színeit és vörös rongyokba öltözött. Ez a város börtönre vetette, kiüldözte a hazából annak legjobbait és egy év alatt elpredálta összes javainkat. De minél jobban közeledtünk, annál jobban leolvadt szívünkről a jég és készek vagyunk megbocsátani. *Megbocsátunk akkor, hogyha ez a megtévelyedett város visszatér megint hazájához, szívéből, lelkéből szeretni fogja a rögöt, amelyben őseink csontjai porladoznak, szeretni azt a rögöt, amelyet veritékes homlokkal munkálnak falusi testvéreink, szeretni a koronát, a dupla keresztet. Katonáim, miután földeikről betakarították Isten áldását, fegyvert vettek kezükbe, hogy rendet teremtsenek itt, e hazában. Ezek a kezek nyitva állanak testvéri kézszorításra, de büntetni is tudnak, ha kell.* Meg vagyok győződve róla, azaz úgy remélem, hogy erre nem fog sor kerülni, hanem ellenkezőleg, akik bűnösöknek érzik magukat, megtérnek és hatványozott erővel segítenek egy nemzeti érényekben tündöklő Budapest felépítésében. A mártírokat, az itt sokat szenvedett véreinket meleg szeretettel öleljük szívünkhöz.”

Ez a nap nemcsak azért nevezetes, mert a katoná-

ruhába öltözött, rögszerető falusi nép fiai bevonultak a magyar haza fővárosába, de azért is, mert ezen a napon nyílt remény arra, hogy a megértés szelleme bevonul a politikai vezérek lelkébe is. Bízni lehetett abban, hogy a hónapokon át tartó pártvillongást felváltja, a koncentrációs kabinet megalakulásának reménye. Az összehívott pártközi konferencián Sir George Clark felolvasta az ántánt ötös tanácsának jegyzékét, amely ragaszkodott a koncentrációs kormány megalakításához. Friedrich István számára nem volt más választás, minthogy levonja az ántánt kívánságának konzekvenciáit. Pártja bármennyire is kitartott mellette, szinte körmeszakadtáig, a november 18-án megtartott minisztertanácson kénytelen volt benyújtani lemondását. Ez a tény szomorúan bizonyítja, hogy az ántánt oly mélyen nyúlt bele belső ügyeinkbe, hogy szinte maga választotta ki azokat a férfiakat, akikkel a Magyarország számára már elkészített békeparagrafusokat alá akarta írtni. Azoknak a pártoknak, amelyek Friedrich István miniszterelnöksége mellett a végsőkig intranszignens álláspontot foglaltak el, látniok kellett volna, hogy az ántánt keresztül tudja vinni akaratát s ez ellen az erőszak ellen amúgy is hiába harcolnak. Az éppen eléggé megtépett nemzeti önérzetnek tettek volna jó szolgálatot, ha rideg magatartásukkal nem provokálják ki szuverenitásunk eme súlyos megsértését. Nemcsak külpolitikailag, de belpolitikailag is másként hatott volna a dolog, ha Friedrich István távozása inkább a belső pártok, mint idegen hatalmak kívánságára következett volna be. Friedrich Istvánról gróf Apponyi Albert állapította meg, hogy kemény ember. Ezek az idők valóban kemény férfiakat igényeltek, de a keménységnek meg kellett volna lágyulnia akkor, amikor személyi kérdések kikapcsolásával meg lehetett volna kímélni nemzetünket újabb és újabb megaláztatásoktól.

Az ántánt jegyzékének kénytelen volt deferálni az egész kormány, amelynek hatása alatt a minisztertanács Huszár Károlyt dezináta a miniszterelnöki székbe, ami ellen Sir George Clarknek sem volt semmi kifogása. A kibontakozás legfontosabb személyisége, Nagyatádi Szabó

István is kijelentette pártja nevében, hogy minden olyan kormányt támogat, amellyel az ántánt hajlandó békét kötni. Ezért támogatta Huszár Károly kormányalakítását is, aki tárgyilagos, s mérsékletről tanúskodó felszólalásával a szocialisták bizalmát is megnyerte. Az ezt követő tárgyalások lehetővé tették a koncentracós kormány megalakítását.

A november 21-re összehívott pártközi értekezlet meghozta a végleges megegyezést. Ennek legfontosabb pontja a választásokra vonatkozott. A Keresztény Nemzeti Egyesülés pártja hozzájárult ahhoz, hogy a választásokat egy hónappal elhalasszák, viszont a baloldali pártok elállottak ama kívánságuktól, hogy az összeülő nemzetgyűlési mandátumok csak rövidebb időre szóljanak s csak bizonyos kérdéseket intézhessen el.

Báró Perényi Zsigmond indítványára a pártközi konferencia egyhangúlag designálta Huszár Károlyt miniszterelnökké s ekkor a jogfolytonosság biztosítása szempontjából Huszár Károly felkérte Friedrich Istvánt, hogy adja át neki a hatalmat, aminek megtörténte után az új kabinetelnök letette az esküt a minisztertanács kezébe.

A magyar történelem legutolsó évtizede telítve van szomorú jelentőségű dátumokkal. Imitt-amott akad csak örömetkeltő. Ilyennek kell tartani 1919 november 22-ét, amikor a világ legpártoskodóbbnak ismert nemzetének politikusai, háború és forradalmak pusztítása után, gyűlölettől telített országos hangulatban, meg tudták teremteni a politikai Treuga Deit. Elismerés és dicséret illeti ezeket a, férfiakat, köztük első helyen Nagyatádi Szabó Istvánt, akinek ezekben az időkben nemcsak a kibontakozás kulcsa, de az ország sorsa is a kezében volt s ezt az óriási erejét, pártpolitikai horizont fölé emelkedve, az ország érdekei szerint használta fel.